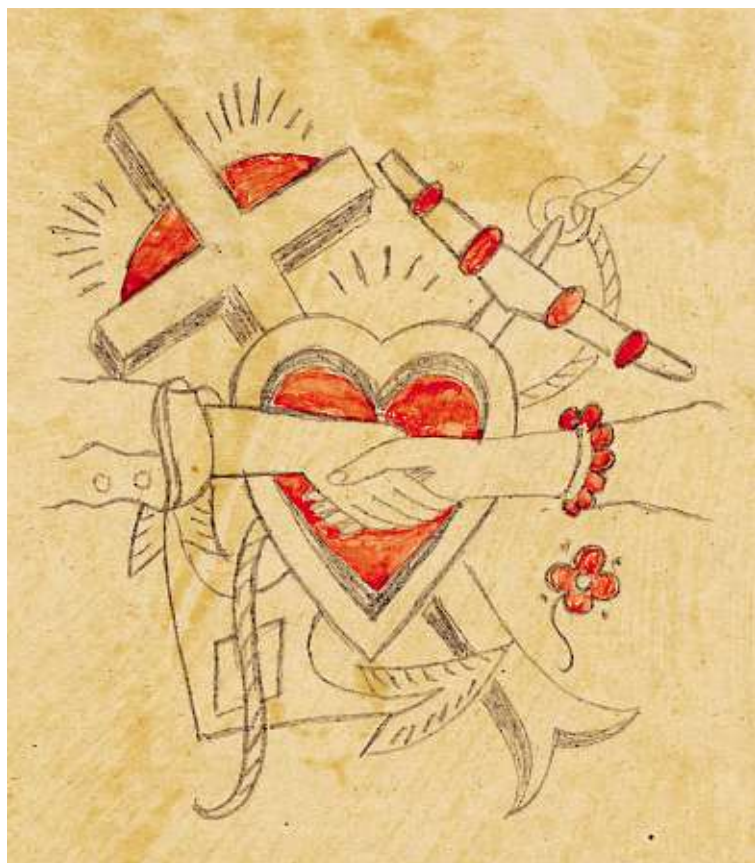

I kärlekens spår

I KÄRLEKENS SPÅR

I kärlekens spår

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2012

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Fataburen 2012
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Comactiva Translations AB
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Hans Malmberg, Nordiska museet. Bilden är beskuren
Sid. 2 Förlaga till tatuering utförd av Mathias Sjöblom, Nordiska museet

Tryck Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2012
ISSN 0348 97 1 X
ISBN 978 91 7108 551 1

INNEHÅLL

Inledning 6

CHRISTINA WESTERGREN

Hundra år av arkiverad kärlek 14

JONAS ENGMAN

Kärlek bland annat 36

DAN WALDETOFT

Inom ringens lilla cirkel 52

MARIE TORNEHAVE

Med plats för två
– om brudstolarnas inbyggda mening 74

JOHAN KNUTSSON

Kärlekslås – en ritual för evig kärlek 92

LENA KÄTTSTRÖM HÖÖK

Den glänste som av guld 112

SIGRID EKLUND NYSTRÖM

Drop in-bröllop på Skansen 130

CHRISTINA HAMNQVIST

»Kanske du och jag?« 132

ANNIKA PEURELL

Kärlek in på bara skinnet 146

JONAS HEDBERG

Rosen – en broderad kärlekshistoria 158

ANNA-KARIN JOBS ARNBERG

Ännu en broderad kärlekshistoria? 174

BERIT ELDVIK

Ungdomstid 192

INGELA BLY

Europride i Stockholm 2008 210

LEIF WALLIN

Att vara och leva poly 212

LEIF WALLIN

Svartrostens kärleksliv 222

MATTI WIKING LEINO

Fotograferat med kärlek 240

BIRGIT BRÅNVALL OCH EVA DAHLMAN

Summary 266

Källor och litteratur 272

Dans på Nalen i Stockholm 1967. Foto Erik Liljeroth, Nordiska museet.

Inledning

Handlar allt om kärlek? Mycket har sagts och skrivits om kärlek genom tiderna. Ordet har hörts i många sammanhang och betecknat känslor av flera olika slag. Kärlek har också setts som en kulturell konstruktion och som ett tomt ord, men konstruktionen tycks hålla ett tag till – ordet har snarast fyllts med fler innebörder i vår egen tid. Så om kärlek faktiskt har betydelse i vår kultur borde man väl också kunna hitta uttryck för kärlek i Nordiska museets omfattande kulturhistoriska samlingar – minnen av liv i Sverige under 500 år. Och om det finns tecken som vi känner igen och tolkar som kärlek nu kanske vi kan förstå något om kärlekens former och villkor i andra tider. Vi kan inte helt och hållet återuppleva det förgångna eller veta exakt vad människorna av i går känt och tyckt, men det som skrivits, avbildats och tillverkats kan vi förhålla oss till som människor av i dag.

En utgångspunkt för Fataburen 2012 är att det finns spår av flyktig och abstrakt kärlek i de materiella och konkreta museisamlingarna, även om förhållandevis lite har gjorts just för att undersöka och bevara uttryck för människors kärlek. Varken

CHRISTINA WESTERGREN är förlagsredaktör vid Nordiska museet och redaktör för Fataburen.

Kärlekssymboler används i många sammanhang, t.ex. som mönster på kalsonger. Foto Nordiska museet.

föremål, bilder eller skrivna ord har ordnats in i något kärleksfack, insamling och forskning har inriktats på annat. Men det som har bevarats i museet är ofta mer än vad insamlarna tänkt och det svåröverskådliga kan också kallas mångfasetterat.

Kanske är det inte så konstigt att kärlek har försummats som kategori. När så mycket kan kopplas till ett ord blir sorteringen meningslös. Med kärlek förknippar vi inte bara laddade möten och lyckliga föreningar utan också längtan, saknad och brist. Vi kan inte heller bortse från att förlamande maktstrukturer har upprätthållits i kärlekens namn, att kärlekens inblandning i sexualitet och moral, barnalstring och försörjning inte alltid gjort tillvaron lättare. Kärlek ser inte alltid ut att vara motsatsen till våld och förtryck, men det är ändå där vi vill placera den – bland det som är gott och vackert i livet, som något som gör det speciellt och spännande att vara människa.

Och visst är det framför allt förknippat med glädje att betrakta museets material i ett kärleksperspektiv. Inför arbetet med boken har idéerna varit många – och blivit fler efterhand. Att vrida och vända på samlingarna och se nya sidor väcker också nya tankar om vad som skulle kunna sparas från vår egen tid. De spår författarna följer är bara början.

Flera av bokens författare har funnit sitt ämne i arkivet, där handlingar av olika slag upptar drygt 4 500 hyllmeter. Kärlek kan finnas överallt, inte ens kärleksbrev, som väl får anses vara en etablerad form för kärleksuttryck, är en indelningsgrupp. Men breven finns förstås, öppnade och klara även för andra läsare än den ursprungliga mottagaren. Brev och brevväxlingar på andra ställen har under senare år studerats av flera forskare, bland andra Britt Liljewall, som i boken *»Ack om du vore här.« 1800-talets folkliga brevkultur* från 2007, lyfter fram brevskrivan-

Ett hjärta i brand på skiss av Sofia Widén för Licium, en ateljé för sakrala textilier. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

det när det blev en kommunikations- och uttrycksmöjlighet även för obemärkta människor. Kärleksbrevet har en speciell plats i hennes undersökning eftersom de gestaltar något som annars är svårfångat. Här står de, alla de välkända kärleksorden, handskrivna av vanliga människor utan litterära ambitioner. Nog känns det som vi kommer kärleken riktigt nära.

Nordiska museets brev lämnar vi den här gången med vetskapen om att de finns. Det arkivmaterial som den första artikeln grundar sig på är av ett annat slag. Det mesta finns i den så kallade folkminnessamlingen, där museet samlat ordstäv, tro om övernaturliga väsen, ritualer och magi – folkloristiskt material som rör det svenska och nordiska förindustriella samhället. Det svenska bondesamhället före industrialismen är något av en hörnsten i Nordiska museet

som helhet och frågan är given: Hur framträder kärleken i detta material? Jonas Engman finner både det jordnära och det sublima. Det mesta är insamlat med hjälp av frågelistor sammanställda av forskare och tjänstemän med olika intressen. Att insamlarens intressen präglar materialet blir extra tydligt för dem som letar efter kärlek. De tidiga frågelistorna är inriktade på folklorens form i första hand, i de senare är formen underordnad innehållet. I ett material som samlats in på 2000-talet uttrycks många känslor – och individen glömmer inte sig själv. Människor och mänskligt samspel har i arkivet textens form, känslorna har tagit vägen via det skrivna ordet. Ändå går mycket av den arkiverade kärleken att känna igen i vårt ännu inte arkiverade vardagsliv.

Älskningen den 25 Nov 1883

Mitt Kärre smälle Johan!

Tvande hjertvarum tacke
får dete Kärre Kärre hof
det är så roligt & vara ihag
Kommen på den dagen af
du som är mig så Kärre
ännu en gång hjertligt tacke
får det – Det hadde varit
mycket roligt om du kommit
till mig – nu bara jag önskar
att det snart vore jul det
är ännu fyra hela veckor det
du får du loven vara så i sinne
ligt snäll & Komma till mig
måga där du Kärre inte tro

Ur »Ack om du vore här.« 1800-talets folkliga brevkultur. Foto Västergötlands museum.

Ett hjärta skärs i trädets bark. Vykort i Nordiska museet.

I arkivet finns också sju miljoner fotografier ordnade i olika kategorier. Bilder som vi i dag kopplar till kärlek hittar man på många ställen. Dan Waldetoft ser hur olika tider och olika sidor av kärleken har fixerats även i bildmaterialet. De frusna ögonblicken från 1900-talets början får mot seklets mitt sällskap av kärleksbilder där solen ofta skiner, där det är vår och varmt.

Så till det kanske mest museispecifika materialet: föremålen, över en och en halv miljon, som också samlats och ordnats för att kunna förmedla något om människorna från en tid till en annan. Kan man finna spår av kärlek även här?

Ringen ser vi som ett närmast självklart ting i kärlekssammanhang och många ringar finns det i museets samlingar. Marie Tornehave gör nedslag i ringens långa historia som trohetssymbol och i den kortare delen av historien, där ringen ofta betyder förlovning och vigsel. Vi får också inblickar i hur dagens ringar kan se ut och glimtar av den kärlek de symboliserar. Även individens kärlek till sig själv kan uttryckas med en ring.

Ringarna är många, brudstolen är ensam i sitt slag i samlingarna. Men i många kyrkor finns brudstolar bevarade, de representerar en betydelsefull ceremoni och har därigenom också blivit en form av folkkonst där känslor och stämningar uttrycks. Johan Knutsson tolkar både brudstolarnas funktion och deras dekorationer i ett sådant sammanhang.

Föremål som vi förknippar med vår egen tid är kärlekslås. Kärlekslåsritualen är en trend som Lena Kättström Höök kan koppla till modernt liv och inställningen till kärlek, trohet och löften i dag. Men kärlekslåsen har också en historia och symboliken har paralleller i andra former av kärleksmagi. Ritualerna är både urgamla och dagsfärska och själva låsen ett spännande och ibland kontroversiellt inslag i den moderna stadsbilden.

Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Brudkronor i många former och av olika material har ofta bevarats i museisamlingarna, men hur de har använts, vad de har betytt och hur de förhåller sig till kärleken är inte alltid lika väl bevarat. Sigrid Eklund Nyström har hittat sin mammas brudkrona och med professionell blick och personligt intresse nystar hon upp en berättelse med många tidstypiska inslag: möte, ungdomligt föreningsliv, förlovning, möhippa och bröllop förstås – med en guldglänsande brudkrona av halm. Ett stycke kärlekshistoria från mitten av förra seklet.

Ett sätt att gifta sig i dag är Skansens drop in-bröllop. En liten bildkavalkad från tre år visar en traditionell ceremoni med många variationer. Christina Hamnqvists text beskriver en succé.

Ceremonier och trohetslöften är kärleksmanifestationer som tycks kunna sparas i materiell form. Men först måste man träffas och spår av det första mötet är svårare att hitta. Annika Peurell har i alla fall lyckats hitta något som låter oss ana mötet innan det ens har skett – i tidningar och tidskrifter finns kontaktannonser fyllda av önskningar, föreställningar och drömmar. Annonserna kan ofta ge en god bild av livet och synen på relationer under olika tider, även om annonsering har varit ett omdiskuterat sätt att söka kärlek. Nätdejting däremot är i dag både vanligt och accepterat.

Ifrågasatta har också tatueringar varit, numera är de folkliga och mainstream och framför allt ett uttryck för identitet. Men en tatuering kan fortfarande ha betydelse som kärleksmanifestation, även om klassiska symboler och vedertagna kärleksformer har fått sällskap av nya tecken och nya passioner. Jonas Hedberg har fått inblick i känslorna bakom några av vår tids tatueringar.

En kärlekssymbol som vi sett i många utföranden är rosen. De rosor Anna-Karin Jobs Arnberg presenterar är broderade.

Foto Jonas Hedberg,
Nordiska museet.

Foto Nordiska museet.

Symboliska och dekorativa broderier har haft en viktig roll i många sammanhang – inom kyrkan, vid trolovning och bröllop, som rikedombevis, som gåvor, som dekorationer i inredningar och på dräkter. Broderierna följer stilutvecklingen och kan se mycket olika ut, men det är ändå nästan alltid rosor när det är fråga om kärlek. Även i dag kan vi se kärlek i exempelvis en mössas broderade rosor.

Kärlek är inte alltid lätt, passion är lidande. Kanske är den olyckliga kärleken det starkaste beviset för att kärlek är mer än en kulturell konstruktion. I Berit Eldviks broderade kärlekshistoria finns inga rosor, men desto fler törnen. Genom ett mycket speciellt föremål får vi ta del av vardag och vedermödor och stora olyckor i 1700-talets Sverige. Delvis på grund av lite kärlek, men kanske mest på grund av brist på kärlek och empati.

Ungdomen har både förr och nu ansetts som kärlekens tid. Men för dagens ungdom kan det vara svårt att föreställa sig gångna tiders regler och förbud i samband med kärleksrelationer och äktenskap. Ingela Bly beskriver hur möten kan uppstå mellan olika tiders ungdomar genom ett program i Skansens miljöer.

Kärlek har ofta omgärdats med normer och fördomar, men många har också kämpat för rätten att älska utanför det etablerade och reglerade. När Europride hölls i Stockholm samlade museet in nytt material. Intervjuer, föremål och bilder är exempel på vad som i dag är möjligt på kärlekens område.

En norm som varit rådande även i samkönade förhållanden är att älskande ska vara två. Månggiften har i historien varit misogyna och fortfarande är det endast möjligt att förenas som ett par i äktenskap och samhällsregister. Leif Wallin har som en del av museets dokumentationsverksamhet intervjuat Richard, vars liv representerar ett lyckligt ifrågasättande av tvåsamhetsnormen.

Som en mycket speciell form av kärlek i det här sammanhanget får man väl betrakta Matti Wiking Leinos genomgång av svart-rostens härjningar. Men att det handlar om kärlek är det förstäs människor som har påstått och på så vis handlar berättelsen om en mänsklig föreställningsvärld, där kärleken har en given plats.

Från berberisbuskarna och havreåkern tar vi klivet tillbaka till arkivet, där vi började. I högsta grad mänskliga är de kärleksfulla bilder som Birgit Brånvall och Eva Dahlman har hittat. Med stor kunskap lyfter de fram några av de fotografer vars bildsamlingar finns här. Mycket kärlek har uttryckts i diktens form och när dikt och bild förenas ser vi tydligt att kärleken lämnat spår även i museets samlingar.

Mia och Simon var ett av de par som gifte sig på Skansens första drop-in-bröllop 2010. Foto Anders Bouvin, Skansen.

Foto KW Gullers, Nordiska museet.

Hundra år av arkiverad kärlek

Han åtrådde henne tvärs igenom berget.
Men villkoren som restes var ett nytt berg.
Först skulle han bryta all vinterns is
Fram till vårens såningsställen.
Sedan skulle han hugga sig genom vårsnåren
Fram till hängiven sommarskog.
Där skulle han möta henne.
Ur *Cikada* 1953

JONAS ENGMAN är fil.dr i etnologi, universitetslektor vid Stockholms universitet och intendent vid Nordiska museets arkiv. Ritualer är ett specialområde i hans verksamhet.

I en av sina dikter beskriver Harry Martinson drängens starka åtrå och längtan efter sin käresta. Så ser kärleken i bondesamhället ut när den framställs av en känd företrädare för den svenska modernismen. Martinson, med egna smärtsamma erfarenheter av ett fattigt jordbrukarsamhälle, lånar stildrag från sägnens och sagans värld med dess paradoxer och till synes omöjliga uppdrag och hinder som måste övervinnas för att hjälten skall nå målet. I dikten blir kärlekens hinder så konkreta att man som läsare känner drängens obändiga vilja att ta sig förbi dem för att förverkliga sin kärlek. Just sådana oerhörda

och paradoxala barriärer finner man också i sagan. Enligt sagoforskaren Max Lüthi hänger dessa paradoxer samman med sagans abstrakta stil, vilket skiljer sagan från många andra former av berättande. I Martinsons romantiserade skepnad är kärleken stark och symbolisk. Men hur ser andra kärleksskildringar från det svenska bondesamhället ut? Vad kan vi hitta i Nordiska museets arkiv?

I den så kallade folkminnessamlingen har museet samlat ett omfattande folkloristiskt material som rör det svenska och nordiska förindustriella samhället, från 1800-talets senare del och en bit in i 1900-talets snabba samhällsomvandling. Hur framträder kärleken i detta material? Jag har valt ordstäv, övernaturliga väsen, ritualer, magi och en frågelista om kärlek från början av 2000-talet som utgångspunkt.

Åtrå och ironi

I ordstäven är världen som regel tillspetsad och vi befinner oss i ironins och karikatyrens värld, i vilken människors utseende och beteende förlängs men inte görs oigenkännliga. Komik och humor spelar oftast på normer och kulturella uppfattningar om vad som är rätt och fel. Ordstäv, eller med en annan term, wel-lerism, kännetecknas av ett kort språkligt uttryck med ett citat och en anföringssats. I ordstäven möter vi »flickan«, »pigian«, »bonden«, »prästen« och andra gestalter från bondesamhället som får uttala ironier, för att inte säga cynismer. Till formen är stäven slagfärdigt komiska, även om komiken för oss i dag inte alltid är uppenbar. För att bli begripliga är ordstäven, liksom all folklöre, beroende av kontext, dvs. kunskap om social ordning och värdesystem.

Bondesamhällets människor levde nära djuren. Höstplöjning vid Ögån i Lima, Dalarna.
Foto Elin Jansson, Nordiska museet.

Kärleken uttrycks ofta på ett drastiskt sätt och vi finner både det jordnära och det sublima. Lyssna på följande stäv upptecknat 1941 i Hälsingland: »Det tägs (smakar) karl, sa gammaljänta, när brömsen bet'na i hälen.« En annan variant av detta stäv är lite mer lättolkat: »Det smakade ändå karl, sa pigan, kysste tuppen.« Kopplingen till djur återfinns i flera stäv. I ett heter det: »Smaken är allt olika, sa tösen, när ho kysste kalven.« Exemplens drastiska komik kretsar kring blandningen av de grundläggande kulturella kategorierna människa och djur. Man kan tolka skämten som

illustrationer av att människor i det gamla bondesamhället levde nära djuren och säkert hade ömma känslor för dem. Men man bör inte se skämtet som uttryck för erotisk kärlek. I det förindustriella samhället fanns få tillfällen att möta personer av motsatta kön och då kan man skämta om att djur får duga, i brist på bättre. Att en piga i verkligheten skulle kyssa en kalv är långsökt. Men genom omvandlingen till folklöre träder vi in i en värld av paradoxer som kastar om roller mellan djur och människor: den kulturella ordningen utmanas.

När vi möter kärleken i ordstaven är den avskalad och oromantisk. Män och kvinnor är synnerligen typifierade, nästan helt utan identifierbara känslor, men på samma gång uttrycker de ti-

dens levnadsvillkor på ett direkt sätt. Det är lång väg till den upphöjda och idealiserade borgerliga kärleken. Talesätt och ordstäv antyder en ganska jordnära och krass syn på kärleken i bondesamhället. Vi finner samma tendens i folksagorna. I Aarne-Thompsons sagokatalog från 1961 *The Types of the Folktale* finns en underkategori till skämtsagorna som kallas »stories about married couples«, på svenska närmast »sagor om gumman och gubben«. I dessa berättelser är könsrollerna skarpt skurna, närapå i karikatyrernas form.

Att döma av de erotiska folksagor som de berömda sagosamlarna Asbjørnsen och Moe utgav under sent 1800-tal, måste erotiska – för att inte säga pornografiska – folksagor och sägner ha varit populära. Men i sagoutgåvor och sagokataloger finns inte denna sorts humor särskilt ofta representerad. Däremot kan man hitta

Nyårskort i Nordiska museet.

en del i folkminnessamlingen, till exempel i de insamlade vit-sarna från 1970- och 1980-talen, men också i ett material om Bellmananekdoter, insamlade med en frågelista 1938. I det senare materialet är den sexuella tematiken både tillspetsad, uttallad och utmanande. Motivmässigt har berättelserna om Bellman från det sena 1800-talet en hel del gemensamt med sagoberättandet. Vi får en bild av ett njutningsfyllt liv i Fattigsverige, där den kroppsliga kärlekens fulländning sker »under dunbolster, på höskullar och i Guds fria natur«, som folkloristen Ulf Palmenfelt skriver.

Övernaturlig erotik – och onaturlig?

Övernaturliga väsens kärleksliv återkommer i traditionsuppteckningarna. Skogsrået är ett övernaturligt väsen som gärna visade sig för män i skogsmiljöer. Flera folklorister har behandlat ämnet. Gunnar Granberg har beskrivit skogsrået just som ett kvinnligt erotiskt väsen, som lockade ensamma män i fördärvet med sina förförelsekonster. Ofta blev förförelsen förklaring till att män försvunnit i skogen. Som regel beskrivs dessa väsen som kvinnliga och så vackra att de gör män tokiga. Bengt af Klintberg drar slutsatsen att traditionerna om rån har utformats av män. Han beskriver också ett fall där en ung dräng påstås ha haft sexuellt umgänge med ett skogsrå och döms till döden.

Även de övernaturliga själva tillskrevs behov av kärlek. Under pingstnatten, framgår det av en uppteckning gjord i Södermanland 1943, kunde skogsrå och sjörå mötas »i någon glänta vid sjö och dansa med varandra«. Intressant nog berättas det här om pingstnatten, ett av de tillfällen när ungdomar också på sina håll kunde vara ute om nätterna.

Många så kallade rådarväsen förknippas med sjukdom och olycka liksom med försvinnanden. En uppteckning gjord 1929 på Gotland berättar att havsfrun (sjörået) var »manfolkskali» under lysningstiden och kunde rycka den blivande brudgummen från bruden. Här hotar alltså den övernaturliga världen människornas äktenskap och en socialt viktig institution. I en uppteckning från Dalsland 1922 tar sig sjörået ända upp till en gård och rövar bort en Dalslandsbonde: »Sjörån gick en gång för 80 år sedan till en gård i socknen. Hon gick till gården mellan ett par applar och lockade bonden på gården med sig. När han kom tillbaka, var han virrig och tystlåten.»

Ett övernaturligt väsen som kanske mer än andra förknippas med erotisk laddning är maran. En flicka, vars mor dragit över sig en fölhinna för att lindra förlossningen, kunde förvandlas till mara och rida män om nätterna. I en del uppteckningar om maran är den sexuella handlingen uttalad: »Töser som inte kunde få nog av ett manfolk, förvandlade sig till mara och red manfolk som de tyckte om. Om det var ett fruntimmer som ridit var hans lem blå på morgonen.» I många uppteckningar blir det tydligt att maran drivs av en svårtyglad åtrå till en viss man eller män i största allmänhet – hon utmanar på så sätt uppfattningen att den kvinnliga sexualiteten skall vara passiv. Det tycks också som människornas kärlek är hotande och provocerande för de övernaturliga.

I arkivmaterialet finns även exempel på kärlek mellan djur och människa. Men den framträder inte alltid i folklorens form, utan i rättegångsprotokoll som detta från Svea hovrätt. År 1675 ställdes den unge drängen Ulff Andersson inför rätta för tidelag. Sexuella handlingar mellan djur och människa var belagt med dödsstraff. Anledningen torde ha varit rädsla för att den presum-

tiva avkomman skulle vara en blandning av människa och djur. Vanligen dödades även djuret och begravdes i samma grop som förövaren. Under rättegången vittnar flera av drängen Ulffs tidigare arbetsgivare om hans intima umgänge med djuren i stallen. Av protokollet framgår att den stackars drängen till sist erkänner brottet. Han döms till döden och avrättas sorgligt nog, bara 23 år gammal. Ett starkt intryck efter genomläsning av rättegångsprotokollen är att drängen Ulff erkände trots att han antagligen inte begått de påstådda handlingarna. Den kärlek som det ironiseras om i ordstaven, blir här blodigt allvar.

Ritualerna och kärleken

Ritualer är särskilt viktiga institutioner som bidrar till att den sociala organisationen – samhället – håller ihop. Ett bröllop berättar således mer än att två människor ingår äktenskap, eftersom äktenskapet är en samhällelig institution. Bröllopet visar också upp för omvärlden att samhällets ordning fortlever.

I vårt eget samhälle ser vi gärna att äktenskap bygger på förälskelse och äkta kärlek. I bondesamhället fanns säkert drömmen om kärlek, men äktenskapen som ingicks präglades av rätt stor pragmatism – det gällde att trygga försörjningen och att behålla social status. Inte sällan var äktenskapet en ekonomisk överenskommelse mellan två familjer. Kärleken och känslorna kom i andra hand.

På många håll i bondesamhället var den sociala kontrollen stark och ungdomar kunde inte utan vidare mötas utan de vuxnas närvaro. I en uppteckning från Västergötland berättas att ungdomarna samlades vid en källa under pingstnatten. I Halland berättade en pastor att ungdomar på lek klädde sig som pingst-

brud och pingstbrudgum. Pastorn konstaterar att brudgummen inte alls skulle förväxlas med en tilltänkt brudgum – vem det skulle bli avgjorde föräldrarna: »Emellertid var det ej utan, att de äldre ifråga om bestämmandet af bruden och brudgummen gäfvos sina välmenta råd, som merendels åsyftade en möjligen vigtigare och varagtigare förbindelse i framtiden.»

Enligt vissa tolkningar har pingstbruden medeltida anor och motsvarighet i flera områden i norra Europa. Enligt etnologen Nils-Arvid Bringéus finns ett mönster av ungdomsgillen under sommarhalvåret, där alla ungdomar förväntades vara med.

En parallell till pingstens institutionaliserade flirt, är skottedagens idé om att kvinnor får fria. För de flesta på landsbygden i det förindustriella samhället förknippades skottedagen den 23 februari med olycka. Då gällde det att undvika stora och viktiga arbeten. Men i borgerliga kretsar under 1800-talet kom dagen alltmer att stå för en symbolisk rollomkastning: kvinnor – mest yngre – sades få fria denna dag. Den sociala ordningen var med andra ord omvänd. I många uppteckningar blir man upplyst om att kvinnorna nog i verkligheten inte friade, utan snarare flirtade och bjöd in pojkar till flirt. Ett exempel är att en flicka kunde ställa en blomkruka på förstukvisten hos den tilltänkte. Om den togs in i huset sågs det som ett tecken på att mannen var intresserad. I andra uppteckningar får vi veta att flickor på skoj skickade flirtiga meddelanden till de ogifta något äldre männen i byn, troligtvis för att retas.

En annan institution där ungdomar möttes är det så kallade nattfrieriet. Nattfrieriet kunde innebära att byns ogifta män tågade runt i byn till de ogifta kvinnorna. Den som hade tur kunde få komma in och fullt påklädd lägga sig på soffan bredvid den tilltänkta. I en del områden gick både flickor och pojkar runt i byn

och par om par. Flickorna bäddade ner sig hemma och pojkarna uppvaktade sedan flickorna enligt ett ritualiserat mönster. Den friande pojken lämnades till sist ensam med flickan. Att ostört få ligga och prata med en flicka var något eftersträvanvärt, skriver etnologen Orvar Löfgren, och ömhetsbevis, särskilt kroppsliga, ansågs genanta och löjeväckande. Nattfrieriet gav möjlighet till en viss intimitet mellan könen. Som regel ledde förmodligen nattfrieri till äktenskap, vilket kan förklara att det var en socialt accepterad föräktenskaplig förbindelse.

Vägen till giftermål och bröllop var tämligen lång i bondesamhället. Förlovning och lysning föregick bröllopet, och ofta togs lysning ut långt innan vigseln. På en del håll skämtades det om att det blivande brudparet hade brutit benen i kyrkan, något som till exempel i Dalarna markerades med så kallade krycketrän. Dessa träd kunde vara höga tallar som byinvånarna högg ned och reste utanför gården. Inte sällan fanns en skämtsam och lekfull ton i olika ritualer före giftermålet, en ton som går igen i senare tiders svensxor och möhippor.

Att giftermålet tidigare främst var en ekonomisk och social inrättning gör att det ur vissa synvinklar var viktigare än i vår tid. Bröllopet markerade den äktenskapliga föreningen tydligt och gav den en fysisk gestalt. En äreport kunde till exempel resas när de nygifta kom hem efter vigseln. Ibland var äreporten gjord av nedhuggna tallar som krävde mycket stor ansträngning att resa, ibland var den något enklare.

När fotografin började bli vanlig vid sekelskiftet 1900 avbildades framför allt högtider, särskilt bröllop. På fotografierna ser människorna i bondesamhället ofta ganska allvarliga ut. Bilden från ett dubbelbröllop i Gesäter i Dalsland visar brudparen och några bröllopgäster. De befinner sig ute i snön, uppställda inför

Bröllopssträd längs
vägen genom byn i
Lenhovda, Småland.
Foto Mats Rehnberg,
Nordiska museet.

»Bröllopsmaj.« Allé
och äreporten där
enarna och granarna är
behängda med mång-
färgade pappersband.
Västergarn, Gotland.
Foto Gunnar Jonsson,
Nordiska museet.

»Äreport för bryllupstassen«, klädd med björklöv i Burs, Gotland.
Foto Gunnar Jonsson, Nordiska museet.

K. Tappers dubbelbröllop i Gesäter, Dalsland.
Foto Petrus Johansson, Nordiska museet.

kameran. Kanske är platsen vald med tanke på ljuset. Brudparen håller varandras händer, men visar i övrigt ingen affektion och det är svårt att utifrån bilden få en känsla för deras sinnesstämning.

En kontrast är bröllopsfotografiet från en göteborgsk bankirfamilj, taget 1896. Bilden ger ett helt annat intryck än bilder från landsbygdsbröllop vid samma tid. Detta sällskap utstrålar avspändhet inför situationen och vi ser också fysiska uttryck för

Bröllop den 28 december 1896 i bankdirektör J. Ahlbergs mors hem,
Östra Hamngatan 2 i Göteborg. Foto Nordiska museet.

ömhet. En tydligt välmående släkt som tycks vara bekväm inför kameran och kostar på sig att skämta.

Genremässigt har bilderna samma motiv. De är tagna i samma rituella sammanhang och med samma önskan att dokumentera en högtid i livet. Men samtidigt antyder de att det fanns betydande sociala och kulturella olikheter i Sverige. Människor levde under olika förhållanden och kärlekens uttryck skiljde sig.

Blommor och urin i kärlekens magi

Magi innebär att någon med speciella beteenden försöker påverka människor eller krafter på annan plats eller till och med i en annan dimension. I arkivmaterialet är beskrivningar av magiska tekniker för att påverka en annan persons känslor framträdande och för det mesta också konkreta och jordnära. Metoderna är många, men de bygger ofta på att man ska använda den egna kroppen som medel. Man överför symboliskt en bit av sig själv till någon annans kropp vilket ger ett släktskap. Råden är ofta bestämda i tonen: »Om en kvinna vill vinna en mans kärlek, så ska hon låta sin urin i kaffet, innan hon ger honom det.« I samma syfte kunde man lägga hår i den tilltänkta mat. Ett annat exempel på magiska tekniker är att rycka kronbladen från en blomma samtidigt som man yttrar »älskar, älskar inte«. Här finns en föreställning om viljans kraft tillsammans med en önskan att förutsäga det okända och bemästra det. Från Västergötland finns en uppgift om den sortens magi som lyder: »Om flickorna tog en mogen maskros och blåste på fjunet så kunde de se hurudan hårväxt deras tillkommande skulle få, om han skulle bli skallig.« Uppteckningen gjordes mellan 1936 och 1939 av en underofficer i Västergötland, som

samtalade med »åldringar«. Uppenbarligen är det betydelsefullt om den tillkommande blir skallig eller inte, ett kroppsligt tema som vi känner igen i vår egen tid.

En beskrivning av en tyda, dvs. ett försök att förutsäga framtiden genom att tolka förhållanden i naturen m.m., finner vi från Ångermanland: »När jag var barn, var jag ibland i Yttersel, Amundsjö socken, hos min mormor. Där brukade flickorna på midsommarnatten gå till en rågåker och välja sig tre strå, som de knöt omkring, medan de tänkte sig en pojke för varje strå. På morgonen gick de dit och såg efter vilket strå som vuxit längst under natten. Den pojke, som de tänkt sig för det strået skulle de ha.« Den magiska tekniken i detta exempel bildar en allegori, där kärlekens växtkraft direkt motsvaras i grässtråna.

Enligt etnologen Per-Arne Östling betraktades kärleksmagin i det förindustriella samhället som rätt hotfull och farlig. Skälet var att en människa troddes kunna påverka en annan mot denna vilja. Äktenskap som grundades på magiskt erövrade kärlek sades också bli olyckliga, ett uttryck för att magin hotade samhällsordningen. Man kan säga att magin inte bara var farlig på grund av att den åkallade okända krafter, utan att den också kunde vara socialt farlig.

Ofta var magi knutet till vissa dagar på året, när det gällde kärlek kanske främst till midsommar, som här i en uppgift från Leksand 1912: »Midsommarnatten skulle den flicka, som ville ta reda på vem som skulle bli hennes tillkommande gå spritt naken ut på förstubron, som hon skulle sopa bakfram, dvs. sopa utifrån och inåt dörren och vändande ryggen mot denna. Hon fick inte se upp förrän hon hade slutat, men om hon då såg någon gosse gå förbi skulle han bli hennes tillkommande. Förmågan att se in i framtiden framkallas alltså genom att arbetsuppgiften utförs bak-

vänt, en ganska vanlig magisk teknik. I Bohuslän kunde midsommarnattens magi utnyttjas på följande sätt: »Midsommarnatten skulle tre flickor, lika många pojkar under obrottslig tystnad besöka sju gården eller inhägnade områden och var hämta en ros på varje ställe, och binda dessa till en bukett, som vid hemkomsten lades under huvudgården, så skulle man i drömmen få se sin blivande fästman eller fästmö.«

»En och annan gång älskar jag till och med mig själv«

År 2006 skickade Nordiska museet en frågelista betitlad Kärlek till en stab av meddelare. I svaren kan man läsa mycket personliga och intima berättelser om upplevelser, känslor och erfarenheter av kärlek. En del meddelare berättar om sin sexualitet i mogen ålder. I detta material är kärleken om inte ljuv, så i alla fall beskriven i känslotermer. Gemensamt för många av svaren är att mötet med den stora kärleken också innebär en vändpunkt i livet. En kvinna berättar i ett svar om mötet med sin blivande man. Hon är noga med att tidsbestämma händelsen till »Olovsdagen den 29 juli«, vilket understryker dess betydelse i hennes livslopp. Den dagen for hon till lanthandeln för att handla godis. Invid affären fanns en militärförläggning och där fick hon syn på sin blivande man: »En av männen tittade på mig och jag hade aldrig tidigare sett så vackra ögon. Långa ögonfransar och en blick så god. Vi bestämde att vi skulle träffas på kvällen. Sedan dess har det bara varit vi två. Ett år senare förlovade vi oss och efter ytterligare ett år gifte vi oss. Vi var så fatiga, men strävade åt samma håll.«

I ett annat meddelarsvar får vi en mer mångfasetterad bild av kärleken genom en kvinna som under livet haft flera förhållan-

En kvinna vid spegeln 1935. Älskar hon sig själv eller tillhör den formen av kärlek en senare tid? Foto Bergne, Nordiska museet.

den som hon själv beskriver som delvis olyckliga. En av frågorna i frågelistan handlar om kärlek av olika slag. Hon svarar: »Jag älskar ganska intensivt fortfarande. Katter och hundar, viss konst och litteratur, vackra och originella människor (män och kvinnor) ibland även mindre vackra människor med stor personlighet. En och annan gång älskar jag till och med mig själv. Det är sällan men det händer.«

En faktor som bidrar till känslodjupet i dessa meddelarsvar är att de flesta är inlemmade i en längre livsberättelse, där kärleken ges både ett socialt och ett individuellt sammanhang.

Texten och upplevelsen

Kärlekens uttryck är kulturellt bundna. I folkminnesarkiven finns kanske inte själva kärleken arkiverad, men en mängd uttrycksformer som har gett människor möjlighet att gestalta en av de viktigaste mänskliga erfarenheterna. Merparten av det material som denna uppsats kommenterar är insamlat med hjälp frågelistor sammanställda av forskare och tjänstemän med olika intressen. De tidiga frågelistorna är inriktade på folklorens form i första hand. I det senare materialet – exempelvis frågelistan från 2006 – är formen underordnad innehållet. Det är också i denna frågelistas som vi får de mest känslonära beskrivningarna. Att insamlarens intressen präglar materialet blir extra tydligt när det handlar om kärlek.

Så även om det vore frestande är det problematiskt att utan vidare dra slutsatser om att upplevelsen av kärlek i bondesamhället skulle vara annorlunda än upplevelsen av kärlek i vår tid. Men om vi sätter kärlekens folklöre i ett socialt och kulturellt sammanhang, kan vi ana att kärleken som vi ser den mycket väl kan

ha varit annorlunda i det förindustriella samhället. Den romantiska kärleken tycks inte ha idealiserats annat än i högre ståndsmiljöer. Det är särskilt under 1800-talet som den moderna, idealiserade kärleken blir ett självändamål som präglar människors synsätt.

Folkloristen Inger Lövkrona ger i en studie av ett gotländskt trolldomsfall ett till synes grymt exempel på att moderskärleken kan utmanas. En kvinna hade en son som av allt att döma fått utvecklingsskador, för att tala med vår tids termer. När barnet nådde tio års ålder beslutade hon sig för att en julnatt ställa ut sonen på gödselhögen. På morgonen var pojken död. Orsaken till handlingen var att hon av två bekanta blivit övertygad om att pojken var en bortbyting, dvs. egentligen ett trollbarn. Enda sättet att få trollmammans att byta tillbaka sitt barn var att åsamka barnet lidande. När pojken påträffades död, noterade man att hans lemmar var »helt normala«, vilket skulle visa att pojken verkligen var en bortbyting. Man kan därför säga att modern agerade förnuftigt, med utgångspunkt i den tidens kunskaper och värderingar. Det finns en enkel kausalitet – orsak-verkan – i resonemanget. Inger Lövkrona vill i artikeln visa att moderns i våra ögon grymma beteende i själva verket var en form av moderskärlek, en kärlek som Lövkrona menar är universell och oförändrad. För Lövkrona blir denna form av barnamord ett utslag av »det patriarkala förmoderna samhällets könsmaksstrukturer« och inte i första hand ett exempel på grymhet eller bristande moderskärlek.

En annan synpunkt är att kärleken så som den kommer till uttryck i det folkloristiska materialet i Nordiska museets arkiv är tvåkönad och heteronormativ. Homosexuell kärlek nämns ytterst sällan. Om detta speglar bondesamhällets tabun och avsak-

Ungdomar från Heden med dragspel och trattgrammofon. Lima i Dalarna.
Foto Anna Larsson 1924, Nordiska museet.

nad av berättelser eller om nedtecknaren undvikit vissa skildringar är svårt att säga.

I ett arkiv är människor frånvarande. I det material som jag ovan presenterat framträder människor och mänskligt samspel i texter – känslorna har tagit vägen via det skrivna ordet. Kärleken är doftlös, ljudlös och okroppslig. Den kan också beskrivas som abstrakt och icketaktil. Men samtidigt går så mycket av den arkiverade kärleken att känna igen. I texterna liksom i vårt senmoderna samhälle är kärleken såväl upphöjd och hyllad som vardaglig och självklar.

Foto Petrus Hedström, Nordiska museet.

Kärlek bland annat

Som ett fruset ögonblick brukar man beskriva det dokumentära fotografiet. Och visst är det kallt. Snön täcker marken. Brudparet med sitt följe står ett stycke framför byggnaden, där ytterkläderna lämnats kvar. Bröllops- och helgdagsklädseln markerar det speciella och högtidliga. Det är något stelnat över de uppställda människorna. Den här vinterdagen var den långa exponeringstiden inget problem för fotografen.

Den ångermanländska bröllopsbilden från tidigt 1900-tal ingår i det sextiototal redan digitaliserade fotografier i Nordiska museets arkiv som valts ut för att de i dag associerar till kärlek, ett tema som aldrig varit en kategori vid registreringen av bilder. Fanns kärleken med redan när bilden togs? frågar vi oss kanske. Och när den ordnades in i arkivet bland allt annat som ansetts värt att bevara och som fått namn och rubriker: dräktskick, livets lopp, fritid och nöjesliv. Urvalet innehåller många äldre bröllopsbilder, och några visar vad som förr föregick bröllopet. Kurtis förekommer fortfarande, men vi ger den andra ord. Frieriet har i dag, om det fortfarande praktiseras, oftast inte den institutionaliserade form som förr. Men bilder från senare tid finns också

DAN WALDETOFT

är etnolog och intendent vid Nordiska museets arkiv.

Vykort i Nordiska museet.

med. Många visar par, av olika eller samma kön, där närheten – och kyssen – uttrycker något utöver kamratskap.

Bilderna väcker tankar – på kärlek och på kärlekens och livets villkor under olika tider. Att ingå äktenskap var det naturliga och självklara i bondesamhället. Det var inom familjen som barnen skulle avlas och komma till världen, det var där livet skulle fortgå. Familjehushållet var den självklara försörjningsenheten. Äktenskapet var en investering för framtiden. Men framtiden var utstakad med barnafödande, arbete och åter arbete. Och olyckor, som närståendes för tidiga död, var en realitet i människors liv. Kärleken fanns, men den var inte avgörande. Att trygga försörjning och överlevnad var viktigare. Det är vad de stela kropparna på de gamla bröllopsbilderna har att säga oss, fixerade som bröllopskonfektens figurer.

Det nygifta paret sitter på var sida om bordet där hemma, med bröllopspresenterna emellan sig. Presenterna är viktigare att dokumentera och visa upp än fysisk närhet och ömhet mellan de nygifta. Och den lilla stugan med lågt i tak ger inte plats för både och. De är inte unga. Kanske har mannen blivit änkling och nu gift om sig, eller så fanns det inte förutsättningar för giftermål tidigare. Deras ansikten, och kroppar, uttrycker ingen märkbar glädje, snarare tomhet. Kanske tyngs de av stundens allvar. Nattkärlet, tvättfatet och kannan står kvar under bordet och påminner om att vardagen står och väntar i farstun. Tillfället som förevigats är ett kort avbrott i en strävsam tillvaro. Så fort går det förbi att deras kroppar inte kan, eller ens behöver, ställa om sina uttryck.

Bröllopsfotografiet har, som många andra fotografiska genrer, sin bestämda form. Därför ska frånvaron av intimitet i de lantliga bröllopsbilderna inte uppfattas som att kärlek inte kunde finnas

Foto Sören Hallgren,
Nordiska museet.

Foto Nordiska museet.

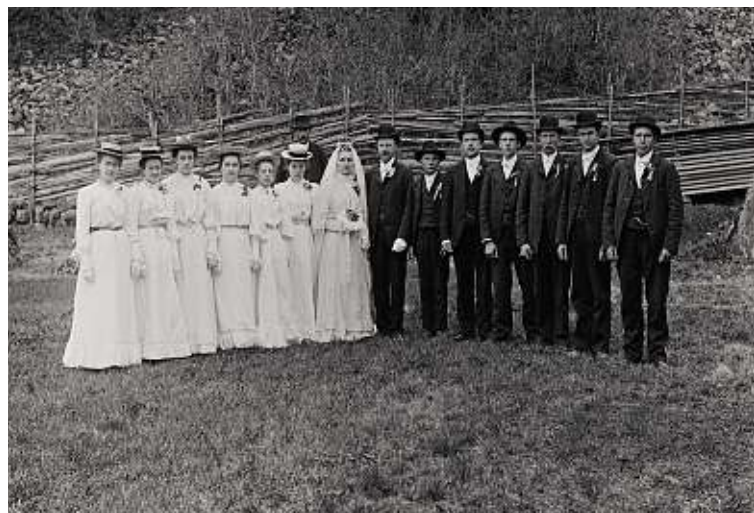

Foto L.O. Åkerman, Nordiska museet.

Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

under de styva skjortkragarna och de indragna klänningsliven.

Nordsveriges nattfrierised, där de giftasvuxna männen sov över hos de unga kvinnorna, var ett sätt att finna ut var tycke kunde uppstå, kanske rentav att hitta kärleken. Men seden visar också hur viktigt äktenskapet var. Paret som ligger utsträckta i skogsbacken i Västerdalarna, avspända trots underlaget av gran-kottar, rötter och barr, och som senare ska gifta sig med varandra, visar förmodligen större närhet, ömhet och förväntan här än på bröllopsfotografiet.

På 1940-talet fick vi lagstadgad semester blev det populärt att upptäcka Sverige från cykelsadeln, gärna med kameran hängan-

Foto George Renström, Nordiska museet.

Foto Hans Malmberg, Nordiska museet.

de på bröstet. Och bland annat från den tiden finns det många cykelbilder i samlingarna, till exempel i amatörfotografernas album. Kanske är det för att cykeln, då som nu, innebär frihet, som den varit så populär på bild. Pojken och flickan på cykel vid mitten av 1970-talet ger andra tankar om framtiden än bröllopsbilderna från 1800-talets slut och 1900-talets början. De förälskade ungdomarna rullar fram i ett småskaligt och välordnat bostadsområde. Det är 1970-tal och folkhemmet är fortfarande en verklighet. Visst är det så: Här kommer vi, gatan är vår. Hand i hand, men med säkerhetsavstånd. Stundens känsla av sam-

manfogad frihet sträcker sig långt in i framtiden. Lyckligt befriade från tankar på framtida kollisioner och omkullkörningar. Vem kan undgå att bli betagen av den unga och oskuldsfulla förälskel-sen och tillförsikten.

Det är som de andra förälskade paren, från krigsåren och några årtionden framåt. De sitter under ett brospann eller på en bänk i någon av stadens parker. Eller så signalerar de än mer demonstrativt sin förälskelse överst på en av Stockholms statyer. Uppslukade av tvåsamheten. Så stor att den behöver det offentliga rummet för att få plats, där den kan få den bekräftelse som den också söker. Fotografen är med och fullkomnar den kärlek som trots sin intensitet behöver sina givna uttryck för att bli sann och äkta. Och än en gång får vi det uppenbarat att det är våren som är förälskelsens tid. För visst känns det varmt.

Det kärlekstörstande, inte helt unga paret, har däremot tagit sin tillflykt bakom några parkerade bilar på en bakgård. Deras möte visar upp den kärlek som får sin särskilda kraft av det för-bjudna och fördolda. En bild från en sjaskig bakgård kan uppfattas så olika. En likaledes sjaskig kärlek som inte tål att visas upp, ett desperat behov av fysisk närhet som måste stillas, eller otrohet som inte tål exponering. Men visst, vi kan också se det som att kärleken övervinner allt. Här behövs inga kajkanter eller parkbänkar för att fullkomna kärleken. Också bland de sista resterna av Stockholms gamla innerstad finns den – kärleken.

Dagens bröllopsfotografier projicerar gärna den starka och överväldigande känslan, det euforiska. Det ännu förälskade paret, där bröllopet är kärlekens och lyckans ultimata manifestation. I den borgerliga homovigseln, eller här det registrerade partnerskapet, exponeras lyckan och det känslostormande ännu mer. Kanske gör den samkönade kärleken att uttrycket behö-

Foto Karl Heinz Hernried, Nordiska museet.

Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

Foto Karl Heinz Hernried, Nordiska museet.

Foto Karl Heinz Hernried, Nordiska museet.

Foto Hans Malmberg, Nordiska museet.

Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

ver förstärkas. Som en markering av att det vi ser är något utöver den mer vardagliga vänskapen. Och det nästan historiska tillfället ställer sina krav på de medverkande.

Ett steg tillbaka i tiden, till 1940-talets slut. Paret vid altaret under vigselceremonin. Sida vid sida, inneslutna i sina egna tankar. Men tankar som går åt samma håll, mot framtiden. Om ett ögonblick är de för alltid sammanbundna efter löften om evig trohet. Bilden skänker en känsla av stilla frid och andäktighet. Stundens allvar och betydelse griper tag. Det är livet tillsammans som möter på kyrkbacken. Den långsiktiga glädjen i att vara förenade.

Förälskelse och häftig kärlek övergår om det vill sig väl i ett långvarigt tillstånd av djup samhörighet. De är inte unga och nyförälskade där de står lutade över broräcket, med armarna självklart och tillitsfullt om varandras ryggar. Inga blickar som möts

Foto KW Gullers, Nordiska museet.

för att få kärleken bekräftad. Men deras kroppar utstrålar känslan av att det är vi, du och jag. Så har det varit, så kommer det att vara. I Gunnar Lundhs fotografi ser vi både stundens trygghet och framtidstro. Statarfotografen har lämnat den lertunga och trångbodda hopplösheten för en dröm om folkhemmet.

Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

Som avslutning en bild som inte är med bland de utvalda kärleksbilderna och som kom in med ett svar på en frågelista med ett helt annat tema än kärlek. Det tillfälle som fotografen fångat är vardagligt, men ovanligt som bildmotiv. Det är vår. Solen värmer den faluröda väggen, dagsmejan får snön att smälta på taket och det droppar från istapparna. Rinner gör det också från den lilla flickans näsa. Men morfar, eller farfar, är där. Den lilla handen stöder tryggt mot hans knä. Han har vecklat ut sin väl använda snortrasa och torkar henne försiktigt om nästippen. Visst är det kärlek. Det också.

Foto Nordiska museet.

»Och the tu skal ware ett.« Brudparet håller upp vigselringen som ett tecken på sin förening. Målningen från 1700-talet finns på en brudbänk från Kyrkefalla kyrka i Västergötland. Foto Västergötlands museum.

Inom ringens lilla cirkel

När ringen nämns i egenskap av kärlekssymbol är det sannolikt den släta guldringen de flesta ser framför sig. Den släta, enkla ringen av rött guld förknippas i dag med förlovning och bröllop. Så har det dock inte alltid varit. Att bära förlovnings- och vigselring är inte en så djupt rotad och utbredd sedvänja som de flesta kanske tror. Det som framträder genom tiderna är i stället ett bruk av trohetsringar i flera sammanhang. Ringen som smycke har en inbyggd symbolik som medvetet använts i tusentals år.

MARIE TORNEHAVE är konstvetare och intendent vid Nordiska museets arkiv. Hon har medverkat i flera böcker om silver och smycken.

Trohetspanter blir vigselringar

Ringar ska ha använts som trohetspanter i Egypten redan några tusen år före Kristus. De bestod av tvinnat gräs eller annat förgängligt material, kanske som en bild av det mänskliga livets obeständighet.

I vår del av världen förekom trolovningsringen ursprungligen i samhällets övre skikt. Ringen fungerade både som en sorts pant och en kärlekssymbol. Ofta hade ringen olika ädelstenar infat-

Gustav Vasas föräldrars trolovningsring, daterad 1488, är av senmedeltida typ med en helgonbild och sju infattade stenar (en ametist, två granater, en turkos, en hyacint, en safir och en jaspis). På skenans insida är initialerna EIS:CMD ingraverade för Erik Johansson Cecilia Månsdotter. Foto Statens historiska museer.

tade, som till exempel Gustav Vasas föräldrars trolovningsring av guld, daterad 1488. I Norden var trolovningen i närvaro av de båda kontrahenternas familjer den avgörande ceremonin, en angelägenhet för ätten och de båda parterna. »Fästningen« bekräftades genom att den blivande brudgummen överlämnade en rad gåvor, däribland en ring, till sin fästmö och avtalet beseglades med ett handslag. Fästningsgåvorna var egentligen en kvarleva från tiden då mannen betalade för sin tillkommande. I och med att kristendomen kom till Norden överfördes ceremonin så småningom från hemmen till kyrkan. I kyrkan var det prästen som välsignade ringen och satte den på brudens finger. Genom denna förändring kom fokus att ligga på just den kyrkliga vigseln och inte, som tidigare, på trolovningen. Trolovningsringen blev därmed vigselring, något som skedde i Sverige i ganska maklig takt under 1500-talet och inte heller var en självklarhet för alla. »Om Brudgummen wil giffua Brudenne någon ring, såsom någhre haffua för sedh, må han sielfffuer eller Prästen sättia honom på Brudhennes finger« kan man läsa i Laurentius Petris kyrkoordning från 1571.

De tidiga trolovnings- och vigselringarna var ofta rikt utsmyckade med ett förtrollande bildspråk. I Nordiska museets samlingar finns en dramatisk trolovningsring från 1500-talets slut, den så kallade Stureringen. Den är av guld, högt uppbyggd med infattade stenar – bergkristall, almandin, smaragd och safir. På skenan finns ett intrikat renässansmönster av emalj i olika färger. På var sida ovanför skenan håller en hand ett hjärta. Sannolikt har stenarna som valts en symbolisk innebörd, bland annat ska safiren representera trohet. Det var inte heller ovanligt att första bokstäverna i stenarnas namn tillsammans bildade namnet på givaren, mottagaren eller något ord som syftade på kärlek eller trohet, ex-

Den så kallade Stureringen från sent 1500-tal är rikt dekorerad och delbar. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

empelvis »Amor«. Ringen är delbar och då man tar isär den uppenbarar sig i den ena ringhalvan ett litet guldskelett i en grönnemaljerad hållighet. Den andra ringhalvan är tom. Kanske har den innehållit en liten barnfigur. Exempel på sådana ringar finns från andra håll i Europa. Den delbara ringen, som var vanlig från 1400-talet till 1600-talet, hade ibland dolda meddelanden i form av sentenser. Stureringens skena har på insidan inskriptionen »qvos devs conivnxit homo non sepatet« (Vad Gud har förenat må människan icke åtskilja). Ringen ska enligt sägnen vara Sten Sture d.y.:s och Kristina Gyllenstiernas trolovningsring. Bröllopet stod 1511, men det är tveksamt om denna ring användes då eftersom typen förekommer först senare under århundradet. Den delbara ringen användes på så sätt att mannen och kvinnan tog varsin halva vid trolovningen och det tidigare dolda budskapet exponerades. Vid vigseln tog mannen de båda halvorna och sammanfogade dem åter innan han satte hela ringen på brudens finger.

Parallellt med de dekorerade ringarna har även den släta ringen förekommit. Vid rivningsarbete i hörnet av Kungstensgatan och Luntmakargatan i Stockholm hittades 1930 en slät guldring med olika initialer. Ringen hamnade senare i Nordiska museet. Inskriptionens bokstäver och placeringen av skiljetecknen är av renässanstyp och den har daterats till 1600-talets första hälft. Bokstavskombinationerna N.O.S och A.M.D har tolkats som initialerna i ett mans- och ett kvinnonamn, exempelvis Nils OlofsSon och Anna MagnusDotter. Sannolikt har den använts som vigselring.

Hos allmogen levde den rikt dekorerade ringtypen kvar länge. I Skåne kunde vigselringarna vara dekorerade med rosor, änglar eller hängande löv. De kunde också vara spiralformiga eller se-

nare ha formen av tre vanliga sammanfogade ringar. I museets samlingar finns en skånsk spiralformad vigselring av förgyllt silver. På utsidan har den inskriptionen »Hvad Gud hafver tilsammen fogit det kand inted menniske adskilje. Herrens ord blifver evindeligh.« I allmogekretsar var ringen endast ett av flera föremål som överlämnades i det gåvoskrin som är känt under olika namn: fästmöskrin, fästningsskrin, brudskrin, friarskrin eller andra lokala varianter. I skrinet hittade man vanligtvis handskar, halsdukar, något dräktsmycke, psalmbok och en ring. I en uppteckning från Korsberga i Västergötland heter det att »handska, bok å ring ä tre nödiga ting«. Ringen, ofta en så kallad knoppring och ofta av guld, förvarades av fästmon under förlovningstiden för att sedan användas som vigselring. Någon särskild förlovningsring fanns inte. Omkring 1870-talet började sådana användas, men först från och med lysningsdagen. Ibland hörde även en ring som den på s. 73 till den brudstass som kyrkan lånade ut till de brudar som inte hade egen utrustning.

Exakt när man i Sverige började använda både förlovningsring och vigselring finns inte dokumenterat. Men belägg finns för att bruket förekom redan under 1600-talet. I en förordning av Karl XI från 1661 kan man läsa att brudar i »förmämligare« samhällsställning hade rätt att bära en liten pärlekrona på huvudet, en guldkedja runt halsen, guldarmband och en ring av måttligt värde, »förutom fästnings- och vigningsringen«. Det verkar också som de svenska kvinnorna vid denna tid var ensamma i Europa om att bära två vigda ringar. Men inte förrän i början av 1800-talet etablerades seden med både förlovnings- och vigselring – åtminstone i borgerliga kretsar. Det är också i samband med detta bruk som den släta ringen får fäste. Vid förlovningsen växlade mannen och kvinnan två släta guldringar med var-

Spiralringar användes ofta som trolovnings- och vigselringar. På de tidiga ringarna var spiraltenen vanligen hopplödd, som på denna ring från Skåne (jfr s. 60). Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Trolovning i Herrestads härad, Skåne. Fästmannen överlämnar gåvor i ett fästmöskrin till sin blivande brud. Oljemålning signerad »Niels Simonsen. Köbenhavn 1862«. Foto Nordiska museet.

andras namn och datum ingraverat. Vid vigseln fick bruden ytterligare en slät ring, med bådarnas namn och vigselförteckning. Sedan kom så småningom att bli allmän i samhällets alla skikt och var rådande långt in på 1900-talet.

De släta ringarna fick så småningom konkurrens. Den så kallade alliansringen kom till Sverige på 1930-talet och blev alltmer

I fästmöskrinet överlämnades fästmannens gåvor till den blivande bruden. Skrinet från Småland är daterat 1702. Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

populär – speciellt som vigselring. Ringtypen utmärks av en skena av platina eller guld besatt med jämstora stenar, oftast briljantslipade diamanter, i rad. Antingen är stenarna infattade på ovansidan eller runt om, då den kallas helallians. Grundformen – profilen – är ofta densamma som förlovningsringens för att få en harmonisk helhet.

Mer om material och symbolik

Även om ringar då och då utförts i organiska material är det metall som varit det vanligaste. I det antika Rom tillverkades de flesta ringar av järn eftersom man led brist på guld. Det var inte heller alla som hade rätt att bära den ädla metallen – personens sociala position var det avgörande. Vigselringen kunde vara ett band av järn, där järnet symboliserade mannens kraft. Guld i flera färger, gult, vitt, rött eller rosé, har annars varit det vanligaste materialet i trohetsringar genom tiderna. Även silver eller förgyllt silver har förekommit, särskilt i den svenska allmogens ringar under 1800-talet. Vigselringen var för många den dyrbaraste och käraste ägodelen, den skulle helst vara tillverkad av 18, 20 eller 23 karats guld och blev därmed mjuk och ömtålig. Inget att använda vid kroppsarbete. Därför fick den oftast vila i sitt etui under arbetsveckan och i stället slet man på en sparring av enklare material, vanligen pinsback, tomback eller annan oädel gulmetall. Populärt var också att använda en så kallad giktring som sparring. Från 1860-talet tillverkades mässingsringar som ansågs alstra svaga, galvaniska strömmar, vilka skulle lindra värk. Platina anses mer exklusivt och är den allra starkaste ädelmetallen. Platina var speciellt omtyckt under 1900-talets förra hälft, men förekommer då och då även i dag.

Under alla epoker finner vi infattade stenar i ringarna. Diamanter har varit vanligt, deras hårdhet och vita färg har fått symbolisera både renhet, trohet och beständighet. Diamanter har ju också sagts vara en kvinnas allra bästa vän. Ändå var det från början endast män som tilläts bära denna åtråvärda ädelsten. Den var också förbehållen kungligheter. Kvinnor – såväl av kunglig börd som ofrälse – var på order av Ludvig den helige (1214–1270) uttryckligen förbjudna att bära dem. Den första

Spiralring av guld, ett Stockholmsarbete utfört av Nils Hoffsten 1798. Spiralringar från den tiden är ofta pressade (jfr s. 57). Foto Mats Landin, Nordiska museet.

icke kungliga kvinna som bröt mot denna förordning sägs vara Agnès Sorel (ca. 1422–1450), en skönhet ur den franska lågadeln som blev Karl VII:s mätress. Hon älskade juveler och bar dem i övermått. Rubinen – gärna slipad i form av ett hjärta – har symboliserat både upphöjd kärlek och brinnande passion och har av den anledningen ofta använts i trohetsringar. Har man inte haft den ekonomiska möjligheten att skaffa ädelstenar fanns andra röda stenar till buds. I de svenska allmogesmyckena hittar vi exempelvis ofta röda glasstenar. Smaragdens gröna skimmer stod för hoppet och som redan nämnts var den blå safiren en symbol för trohet.

Materialet har som vi sett ofta en inneboende betydelse, men man har även använt sig av symboliska motiv för att ytterligare förstärka effekten. Redan i ringens cirkelform kan en innebörd läsas in. »Den sanna kärleken liknar cirkeln, och cirkeln har inget slut« lyder ett ryskt ordspråk. Cirkeln (eller ringen), liksom bandet och knuten, symboliserar det eviga utan början eller slut – det oupplösliga. Uttrycken att knyta kärlekens band eller hymens band har vi väl alla hört. En gammal sed påbjöd för övrigt att brudparet under vigseln höll ett band mellan sig. Kärleksknuten är en knut utan början eller slut. Paradoxalt nog har den även representerat en förlovning som ännu inte övergått i ringförlovning, och därmed fortfarande kan lösas upp.

Hjärtat var ursprungligen en religiös symbol för stark tro, men från 1500-talet utökas betydelsen till att stå för vänskap och trohet – även på det världsliga planet. Ibland kombineras hjärtan med bokstaven f för »fides« (trohet). Trolovningsringar med hjärtan, ofta två, finns redan på 1500- och 1600-talen.

Duvan är inte bara den religiösa symbolen för Den Helige Ande eller en fredens budbärare. Duvan har också varit både er-

Rött är kärlekens färg. Ring av förgyllt silver med infattade röda glasstenar och initialerna OLS för Ola Larsson Kyhl (1818–1889) och KP för Karna Persdotter (1816–1887) i Skillinge, Skåne. Två allmogeringar, den ena med stenar av rubinrött glas. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Hjärtat har genom
århundradena varit en
självklar symbol för
kärleken. Den tunna,
pressade ringen av för-
gyllt silver från 1833 har
använts i Blekinge.
Foto Mats Landin,
Nordiska museet.

Handslaget är ett mycket
vanligt motiv på ringar
från 1500- och 1600-ta-
len och symboliserar ett
avtal och ett trohets-
löfte. Denna tredelade
trolovningsring av guld
har inskriptionen *GUD
I*WERRE*HOS*OS*
BODDA*UTI*GLEDE
*OCH*WODDE*1626.
Foto Mats Landin,
Nordiska museet.

otikens och oskuldens symbol. Två duvor, även andra fåglar förekommer, har blivit sinnebilden för trohet och kärlek.

Handslaget är sedan urminnes tider tecknet för avtal och trohetslöften. Det har med tiden också kommit att stå för förening och trohet i äktenskap. Trolovningsringar med två varandra fattande händer förekom från 1500-talet i högreståndskretsar och uppträder sedan hos allmogen, där de lever kvar långt in på 1800-talet. Oftast finner man typen i södra Sverige, vilket tyder på att influensen kommer från kontinenten. Motiven kunde graveras in i ringarna, men lika ofta var formerna modellerade.

Var ska ringen sitta?

På vänster eller höger hand och på vilket av handens fingrar? Förlovnings- och vigselring har burits på olika ställen. Anledningen till placeringen kan vara romantisk eller religiös, och ibland helt enkelt praktisk. Historiker har pekat på att vänsterhandens ringfinger är det minst aktiva fingret, såvida man inte är vänsterhänt. I det gamla Egypten menade man att en blodåder, den så kallade »vena amoris«, var en direkt förbindelse mellan hjärtat och vänsterhandens ringfinger, och därför ansågs det fingret mest lämpat att bära en trohetsring. Den vänstra handens ringfinger är också det ställe som alltid varit vanligast för förlovnings- och vigselringar. Men alla fingrar inklusive tummen har använts som ringfingrar, man har dessutom låtit ringar vila på flera av fingrarnas olika leder. Varje led var vigd åt ett speciellt helgon. Det finger som använts minst är långfingret, i den romerska kulturen kallat »digitus impudicus vel infamis« (det otuktiga och skymfliga fingret) eftersom det användes vid toalettbestyr.

I 1600-talets England placerades vigselringen på brudens vänstra ringfinger. Efter själva ceremonin kunde hon sätta ringen var hon ville. Ofta flyttade hon den till tummens andra led som var tillägnad Jungfru Maria. Judiska vigselringar var under 1500-talet fantastiska skapelser, ofta utförda av italienska eller tyska juvelerare. De stora, tunga ringarna var avsedda endast för själva vigselceremonin. I vår tid är det helt annorlunda. Ringen som används vid bröllopet ska vara enkel utan stenar eller annan dekor och rabbinen kan till och med vägra att förrätta ceremonin om ringen är för utsmyckad. Brudgummen sätter ringen på sin bruds högra pekfinger medan han läser sina löften. Efter vigseln flyttar bruden ringen till vänster hands ringfinger. I den katolska kyrkliga vigseln välsignas ringarna först av prästen varefter först brudgummen och sedan bruden överlämnar ringen till sin blivande äkta hälft med orden: »Ta emot denna ring och bär den som ett tecken på min kärlek och trohet, i Guds, Faderns, Sonens och Den Helige Andes namn.« Vid den grekisk ortodoxa vigseln ska prästen välsigna ringarna tre gånger innan brudparet utväxlar dem och sätter dem på högra handens ringfingrar. Enligt traditionen får mannen en guldring och kvinnan en av silver. På så sätt markeras att kvinnan är underordnad sin make. För den muslimska kvinnan är det valfritt om hon vill bära ring eller inte. Hennes ring kan vara av guld, men för den muslimske mannen är det silver som gäller eftersom det inte är tillåtet för rättrogna muslimska män att bära guld. Helst väljer han att sätta ringen på sitt högra lillfinger.

Inom hinduismen används inte vigselringar. Bruden får i stället en mängd andra smycken att visa sin nya status med, alltifrån huvudprydnader till tåringar. Ett halsband anses vara av särskild vikt. Kväkarna använder inte heller vigselring. Det är troligen en

Det var ingen självklarhet att vigselringen bars på ringfingret. På kabinetsporträttet från 1860-talet ser vi ett par med de släta ringarna på pekfingret. Foto Nordiska museet.

kvarleva från den tidiga, stränga protestantismen då vigselringar uppfattades som hedniska.

Andra ringar, annan kärlek?

Viktiga händelser i livet markeras ofta med en gåva, gärna ett smycke som blir extra laddat och betydelsefullt. När ett barn föds har det varit brukligt att modern fått en gåva av barnets far. Ofta har det varit en ring. Sedvänjan har funnits i alla samhällsskikt, och varit utbredd över hela landet. Exempelvis kunde en bondkvinna i Sörmland få en diamantring när första barnet föddes och vid barn nummer två byttes stenen ut till en större. I Skåne fick modern en guldring, ibland med en ädelsten då hon födde ett gossebarn. Ringen kallades för »sonaring». En statares hustru kunde också få en sådan ring, även om seden nog var vanligare högre upp i samhällshierarkin. Under 1900-talet blev det modernt att bära denna ring mellan de släta vigsel- och förlovningsringarna.

Vänskapsringen eller kamratringen är sprungen ur romantikens svärmiska ideal. I slutet av 1700-talet blir det alltmer vanligt att befästa vänskapen med ett minnessmycke. Under 1800-talet formligen exploderar tillverkningen av broscher, armband och i synnerhet ringar, med inskriptioner som *Ewig theuer*, *Dieu vous garde* och *Amitié* eller rätt och slätt *Minne*. Smyckena byttes som vänskapsbevis (eller kärleksbevis) mellan två personer eller överlämnades som gåva för att symbolisera vänskap eller platonisk kärlek mellan två personer av samma eller olika kön. Extra personlig blev ringen om den innehöll hår från en avhållen persons huvud. Håret flätades eller tvinnades för att monteras i ringens skena, det kunde bilda bakgrund till en monogram-

Vänskapsring av guld och platina med initialerna C. XIV J. och M.B. (Karl XIV Johan och Magnus Brahe) utförd av Carl Fredrik Hultbom i Stockholm 1845. I den ihåliga skenan förvaras en fläta av de bådas hår. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Ring av guld med hårgömma utförd av Barkander & Söhrling i Linköping under 1800-talets andra fjärdedel. När skenans två klaffar fälls upp blottas den inlagda hårflätan. Ringen har tillhört släkten Engnell i Linköping. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Ringklacken med silhuett, som troligen föreställer Magdalena Rudenschöld, har inskriptionen VOUS ETES DIGNE DE PORTER CETTE OMBRE (Du är värd att bära denna skugga). Foto Karolina Kristensson, Nordiska museet.

dekor, eller helt enkelt läggas i en för ändamålet speciell gömma i ringen. Fortfarande i modern tid har det då och då varit populärt med kamrateringar, framförallt bland ungdomar i skolmiljö. Ringarna har oftast varit smala silverringar med fasetterat eller graverat mönster.

Sorgen efter en älskad eller beundrad person kunde också ges uttryck genom en ring. Särskilt i England var det vanligt att den sörjande familjen delade ut sorgringar till begravningsgästerna. Ofta var dessa ringar tillverkade av gagat (jet), svart emalj, elfenben eller pärlor eftersom sorgens färg var svart i kombination med vitt. I sorringen kunde en lock av den dödes hår sparas, ibland fanns ett porträtt av den bortgångna eller ett skelett som symboliserade döden. Porträtt hittar man för övrigt även på antika, romerska ringar. Då det är fråga om en trohetsring är både kvinnan och mannen avbildade i profil face à face på ringens klack. Vanligtvis har kamétekniken använts varvid man skär ut motivet i relief i snäckor eller stenar med olika färgskikt som får motivet att framträda på ett effektfyllt sätt. En ring med ett målat miniatyrporträtt av sig själv överlämnade också Märta Helena Reenstierna, mer känd som Årstafrun, till sin älskade make Christian von Schnell på namnsdagen den 13 november 1796. Porträttet är utfört av Jacob Henric Rönngren och infattat i en bred ring. Den speciella dagens datum jämte von Schnells initialer finns graverade under klacken.

När kärleken tar slut

I det moderna samhället har vi en tendens att ta lite lättare på både förlovning och äktenskap än tidigare. Det är inte alls ovanligt att man har både ett flertal förlovningar och några äk-

Märta Helena Reenstierna, mer känd som Årstafrun, uppvaktade sin man ryttmästare Christian Henrik von Schnell på namnsdagen med sitt porträtt infattat i en ring. Porträttet utfördes i gouache på ben av Jacob Henric Rönngren. Porträttet monterades i en ring av guld utförd av guldsmeden Nils Hoffsten i Stockholm. Inuti ringen graverades initialerna C.H.v.S. och datumet d. 13 Nov. 1796. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

tenskap bakom sig. Vad gör man då med sina ringar när det tar slut? Det finns olika alternativ. Man kan lämna tillbaka ringarna till sin partner. Eller kanske ge ringarna som minne till sina barn om sådana finns i relationen. Det förekommer också att man låter omarbeta ringen eller ringarna till något annat smycke som man kan fortsätta bära. Vissa kanske slänger ringen i vredesmod, eller spolar ner den i toaletten som Julia Roberts i filmen *Sova med fienden*. Det enda de flesta tycker vara

eniga om är att det är helt oacceptabelt att ge ringen vidare till en ny partner.

De som lever tillsammans tills döden skiljer dem åt har också olika sätt att ta hand om ringarna. Det varierar från individ till individ, men också mellan olika kulturer. De flesta vill nog gärna fortsätta bära sina ringar, men markerar änkeståndet genom att flytta ringarna till motsatta handens ringfinger. Ibland övertar man även den avlidnas ring och bär den tillsammans med sina egna. Att hänga ringarna i en kedja kring halsen är också ganska vanligt.

Nya ringar och nya tecken

Bland guld- och silversmeder finns i dag en större frihet och ett mod att frånga konventionerna när det gäller smyckekonst, både vad gäller form och material. Exempelvis har det blivit vanligare med metaller som titan och järn. Ändå finns en högre grad av konservatism just när det gäller förlovnings- och vigselringar, bland annat beroende på en konservativ hållning bland de presumtiva kunderna. Men det finns också en utbredd önskan om personliga, gärna unika ringar, och flera företag erbjuder kunden speciella lösningar med olika kombinationsmöjligheter. Det är inte längre självklart att förlova sig, i stället skaffar båda vigselringar vid giftermålet, likadana eller olika. En vanlig variant är att mannen väljer en slät eller möjligen något dekorerad ring i rött eller vitt guld – det rosa guldet som länge varit populärt på kontinenten gör också framsteg i Sverige – medan kvinnan väljer en alliansring med stenar, vanligtvis diamanter eller en kombination av diamanter och färgsten – safir, smaragd eller rubin. Flera ringtillverkare tillhandahåller ringar med sam-

Ett kärleksbevis att ständigt bära med sig. En något ovanligare variant av vigselringen är den tatuerade ringen, här som två kombinerade Reikisymboler med innebörden »evig kärlek«. Foto Jesse Schafer.

ma profil för att de ska se enhetliga ut och varierar sedan bredden – en manshand är ju i regel större än en kvinnohand och kan kräva en något bredare eller kraftigare ring för helhetsintryckets skull. Kvinnan kan välja en ring av samma grundutseende, men med infattade stenar.

Vissa väljer dock att helt avstå från ring och visar i stället sin samhörighet genom att bära likadana armband, ett speciellt hängsmycke – kanske med partners namn ingraverat – eller enhetliga örhängen. Den något djärvare låter tatuera den älskades namn runt fingret där en ring annars skulle ha suttit. Ett för evigt bestående tecken på kärlek – för visst är det väl så att man går in i ett äktenskap med tanken att det ska bestå livet ut? Många är de som valt en tatuering som kärleksbevis under de senaste årtiondena, däribland en hel del celebriteter. Den amerikanska modellen och skådespelerskan Pamela Anderson och hennes likaså

skådespelande make Tommy Lee lät i samband med vigseln tatuera in varandras förnamn. Pamela runt sitt ringfinger, medan det sägs att Tommy Lee något okonventionellt valde att placera texten »Pamela« runt sin penis. När paret sedan gick skilda vägar ändrade hon sin tatuering till »Mommy«, hur Lee hanterade situationen förtäljer inte historien.

Den som inte funnit någon partner att dela tillvaron med kan ändå visa sin kärlek genom att bära en ring. En allt mer utbredd trend, som startade i USA i början av 2000-talet, är att bära en så kallad Me-ring. Kvinnor, företrädesvis, köper själva en ring och sätter den symboliskt på den högra handens ringfinger. Det finns ett talesätt i den anglosaxiska världen som lyder »The left hand is for thee, the right hand is for me«, med anspelning på att vänsterhanden traditionellt bär vigselringen. Juvelerare har tacksamt hakat på denna trend och initierat kampanjer för att sälja »right hand rings« till en målgrupp bestående av kvinnor i medelåldern. Allra skarpast riktar man in sig på den kvinna som kanske redan varit förlovad eller gift, men inte längre väntar på att en man ska uppvakta henne med en ring. Genom att själv köpa en, inte sällan mycket påkostad, ring till sig själv och sätta den på höger hands ringfinger manifesterar kvinnan sitt oberoende och sin kärlek till sig själv. Kanske det ligger något i la Rochefocaulds ofta citerade ord: »Egenkärleken är den störste bland alla smickrare.«

En mångtydig cirkel

På brudgummens ansvar ligger att komma ihåg ringen, glömer han den blir det nämligen ett stormigt äktenskap. Det betyder också otur om brudgummen vid vigseln behöver söka efter ringen. För att undvika detta kan han bära ringen på högra

handens lillfinger. För stora ringar som glappar är ett tecken på att äktenskapet snart kommer att upplösas, för trånga ringar betyder att det blir »trångt« även i äktenskapet. Om en gift kvinna oavbrutet snurrar på sin vigselring är det ett tecken på att äktenskapet inte är bra. Helt motsatt innebörd har det när man berör sin förlovningsring. Då är det ett bevis på att man fylld av kärlek tänker på sin partner. Men den som provar någons annans vigselring lär aldrig själv bli gift. »Åh! Hur många plågor ryms inte inom vigselringens lilla cirkel!« Så kunde ringens betydelse sammanfattas redan 1707 i komedin *The Double Gallant* av den engelske skådespelaren och författaren Colley Cibber.

Brudringen som tillhört kyrkan lånades ut till de brudar som inte hade någon egen. Den här ringen har använts vid två tillfällen, sista gången av undantagsänkan Kjerstin Persdotter (1795–1878) i Valleberga, Skåne. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Nordiska museets brudstol, här fotograferad i Julita kyrka. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Med plats för två

– om brudstolarnas inbyggda mening

Den enkla mjölkpallen, barockens förgyllda fåtölj eller någon av 1900-talets formfulländade designikoner. Alla möbler – gamla och nya, enkla och praktfulla, epokgörande eller vid sidan av tidens design – har något att berätta om det sammanhang i vilket de tillkommit och brukats. Många av dem har ett tilltal, bär på ett budskap, mer eller mindre medvetet formulerat av den som en gång ritat, beställt eller byggt möbeln. Som brudstolarna i de svenska landsortskyrkorna. Genom ett specifikt formspråk, och genom dekorens disponering berättar de särskilt tydligt om såväl den tänkta funktionen och placeringen som om den symboliska betydelsen.

JOHAN KNUTSSON är professor i möbelkultur vid Linköpings universitet, Carl Malmsten Furniture Studies, och Nordiska museet.

Vigseln – ett praktfullt skådespel

Vanligen förrättades vigseln efter högmässan men uppgifter från vissa socknar gör gällande att vigseln också kunde ske före. Andra uppgifter talar om hur endast vigseln skedde före och själva välsignelsen sparades till efter högmässan.

Broderad sittdyna av en typ som kan ha använts på en brudstol. Foto Nordiska museet.

Under hela ceremonin satt brudparet på den därför avsedda sittmöbelen, brudstolen. Aktens huvudrollsinnehavare skulle kunna beskådas av alla närvarande. Stämningen av både allvar, högtid och fest skulle manifesteras genom ceremonielets utanpåverk. »Att träda i brudstol«, som man ibland uttryckte det, innebar att bokstavligt och bildligt befinna sig i centrum för uppmärksamheten, upphöjd i korets avskildhet, ett par trappsteg över menigheten. Och att dessutom under hela ceremonin sitta i en för ändamålet avsedd stol – det var ett bildspråk med gamla traditioner. Kung och drottning för en dag. Aktörer i ett skådespel tillägnat livets kanske största händelse.

För att förstå det intryck en brudstol en gång gjorde måste man

föreställa sig den i dess ursprungliga sammanhang i en kyrklig miljö med inredning från 1600- eller 1700-talet, vars formspråk ofta stod långt ifrån det sparsmakade ideal som präglade 1800-talets ombyggda eller nybyggda kyrka, dit den gamla kyrkans inventarier senare flyttats över.

Man måste också föreställa sig den med alla dess tillbehör, all dess glimrande grannlåt, dess sittdynor och prydnadstäcken. Sittdynorna fördes på bröllopsdagens morgon till kyrkan av de så kallade klädåkarna. I kyrkans ägo ingick ofta de »brudstolskläden« som skymtar i t.ex. de uppländska kyrkornas inventarieförteckningar (Markim, Skånela och Yttergran). De kunde vara av lokal tillverkning eller förvärvade från annan ort genom gård-farihandel. I Mockfjärds kapell, Dalarna, upptogs 1749 »2ne st. randige westgiöta Täcken til Brudstolarnes Beklädning«.

I helhetsbilden ingick också pällen, även den ofta församlingens gemensamma egendom, som under vigselakten hölls över brudparet av brudtärnor och brudsvenner. Och förstås själva brudparet i dess fulla utstyrsel av både lånad och egen grannlåt.

Lika vacker från alla håll

Under större delen av ceremonin, dvs. under högmässan och vigselakten, förutsattes brud och brudgum sitta vända mot altaret, för att därefter under ceremonins avslutande skede rikta sig mot församlingen. Det innebär att sittmöbeln antingen lätt måste gå att lyfta, flytta och vända under pågående ceremoni, alternativt förändras med ett enkelt handgrepp och ett fällbart ryggstöd. Åtskilliga exempel finns på brudstolar i form av vändbänkar, dvs. bänkar med vändbart ryggstöd. I Upplands och Dalarnas sockenkyrkor finns många sådana äldre möb-

ler ännu kvar (Gottröra och Enköpings-Näs, Uppland; St. Tuna och Amsberg, Dalarna). Stilistiskt är de ofta vagt daterbara till 1600-talet. I enstaka fall bär dessa vändbänkar drag av nyare stilar, som ett par brudstolar i rokokostil i Vätö kyrka, Uppland.

Särskilt vanliga var de på Öland, där en brudstol med vändbart ryggstöd kallades »särila«. Ett tidigt belägg för den benämningen är en inventering i Föra kyrka där man redan 1633 noterade en »ny«, eller »Nij serla till brudfolk«. Samma möbel kallades i 1713 års inventering för »Brudsärila«. I Gärdslösa kyrkas inventarium från 1712 upptogs »2ne Särilor« – som alltså finns kvar.

En brudstol måste vara lika vacker på baksidan som på framsidan, något som aldrig är fallet med andra sittmöbler. Hos en brudstol var baksidan rent av att betrakta som framsida. Det var den som församlingen under större delen av stunden i kyrkan hade för ögonen. En brudbänk i Hjärtum kyrka, Bohuslän, har ryggstycket utformat som en panel, dekorativt bemålad på baksidan, den sida som exponerades mot den församlade skaran i kyrkans långskepp.

Två av de fyra ännu bevarade brudstolarna i Ovanåkers kyrka, Hälsingland, som upptogs vid en inventering på 1820-talet är enbart dekorerade på baksidan. De övriga två har däremot skuren dekor enbart på ryggstödet framsida. Detta väcker tankar kring den ursprungliga avsikten. Kanske har dessa brudstolar fungerat parvis så att den med dekor på baksidan varit platsen för brudparet under huvuddelen av ceremonin medan det exemplar med dekor på framsidan stått tomt intill – i väntan på det tillfälle då det blivit dags för brudparet att flytta över dit, för att beskådas av församlingen ansikte mot ansikte.

Brudstol i Ovanåkers kyrka,
Hälsingland, med skuren
dekor enbart på baksidan.
Foto Eva Sundström.

Historik

»Brudstol« har genom tiderna varit den vanligaste benämningen. »Brudbänk« som begrepp förekom i enstaka fall (St. Tuna, Dalarna), liksom »Brudsäte« (Anga, Gotland), men är i stort sett en sentida benämning – kanske för att det känts mer logiskt att kalla en flersitsig möbel för bänk än stol. Etymologiskt har »stol« dock inget att göra med om möbeln varit avsedd för en eller flera personer. Ordet går att härleda till »stöd« eller »ställning« – som hos svarvstol, vävstol eller takstol.

Hur länge särskilt formgivna och avpassade sittmöbler för brudparet förekommit är okänt. Troligen är bruket mycket gammalt. Till de äldsta skriftliga beläggen kan vi räkna en notering från Solberga kyrka i Bohuslän. I en inventering 1598 upptogs där »2 svarffit brudestoll«, dvs. två svarvade brudstolar. Samma år inventerades Lycke kyrka, i grannsocknen. Där upptogs »1 brudestol«.

Från 1600-talets början tätnar det alltmer av uppgifter om kyrkornas »brudstolar«. Vi möter dem i inventeringsprotokoll och räkenskaper från socknar runt om i landet. I den mån som brudstolar från den tiden bevarats är de oftast relativt enkla i formspråket. Ibland har de fått en ansiktslyftning med ny färg under 1700-talet, en tid då flera av de mest praktfulla brudstolarna som bevarats till i dag tillkom.

På 1800-talet upphörde man successivt att använda sig av brudstolar vid vigslar. Från Gotland meddelades 1906 att brudstolar »på sista tiden kommit mer och mer ur bruk...«. Och i de kyrkliga arkivalierna blir det allt glesare mellan uppgifterna om dem. I Torsby, Bohuslän, noterades en brudstol som »oduglig« 1875. I bästa fall har de gamla och uttjänta möblerna sparats i något uthus eller på någon kyrkvind.

Bara i enstaka fall, som på Sollerön i norra Siljansbygden, nyinförskaffades två brudstolar strax före 1800-talets mitt. I en inventering 1848 kallades de »nya«. I ytterligare en kyrka i samma landskap, Bjursås, finns två brudstolar, daterade 1847. Men så är också Dalarna ett landskap där seder och bruk särskilt länge levt kvar.

Tillverkning

Predikstolen var utan jämförelse kyrkans främsta prestigeuppdrag. Det gick ofta till de utifrån kommande snickare, bildhuggare och målare som genom tidigare uppdrag gjort sig kända för ett gott arbete. Tillverkningen av bänkinredningar och orgelläktare lades däremot vanligen i händerna på någon lokal hantverkare. Det gällde även de lösa möblerna som pliktpall, klockarpall – och brudstolar.

Kyrkliga räkenskaper, inventarieförteckningar och inskriptioner ger oss i lyckliga fall uppgifter om vem som gjort vad och när. De ovan nämnda brudstolarna i Gothems kyrka, Gotland, bär inskriften: »giorde och förärade ... af Johan S: och hans hustru Gertru Suderbys – 1734 – Målningen herpå bekostad – af kyrkan – 1734«. Johan Suderby var socknens klockare, och med Suderby avses förmodligen Suders några kilometer söder om kyrkan.

En skuren inskrift under sittbrädan på en brudstol i Norrala kyrka, Hälsingland, lyder: »anno 1769 den 7 feb p.i.s. fisk.« Bokstavskombinationen och tillnamnet Fisk syftar troligen på den snickare som utfört detta provinsiella men mycket välgjorda arbete med vändbart ryggstöd.

I Högby socken på Öland noterades i räkenskaperna en ut-

Brudstol i Norrala kyrka, Hälsingland, med vändbart ryggstöd.
Foto Eva Sundström.

betalning åt snickaren Anders i Skriketorp för leveransen av en brudstol 1706. Och 1763 fick Jon Olofsson i Ytterby, Egby socken i samma landskap, betalt för »nya Brud Särilan« till vilken Anders Frimodig svarvat »stolpar«.

Med plats för två

Brudstolar kan vara ensitsiga eller tvåsitsiga. Tre par bevarade, rikt dekorerade stolar i de gotländska kyrkorna Gothem, Ekeby och Hörsne, är exempel på det förra. Möjligen kan de högrestandsmöbler i barock som skänkts till ett stort antal landsortskyrkor eller förvärvats i par ha fungerat som brudstolar.

De flesta brudstolar var dock gjorda för två – ett konkret uttryck för äktenskapets tvåsamhet och kanske också en anspeling på konsten att dela samma stol, samma plats i livet. Många kyrkor försågs med två eller flera tvåsitsiga brudstolar. I de folkrika församlingarna såg man till att vara rustade för flera vigslar vid samma tillfälle. År 1717 tillverkades för St. Tuna i Dalarna inte mindre än »4 st lösa Brudstolar eller Bänckar«.

På sätt och vis kan brudstolarna sägas vara tidiga exempel på soffmöbler, långt innan soffor blev vanliga. När de inte är utförda som bockkonstruktioner med dekorativt kontursågade gavlar, eller s.k. vändbänkar i stolpkonstruktion eller med benen itappade underifrån, kan de ha formen av två kopplade stolar placerade intill varandra och sammanbyggda – ungefär som senbarockens tidiga soffor i högreståndsmiljö. Eller så ter de sig helt enkelt som på bredden uttänjda stolar i renässans eller rokoko, med fyra ben och med sits bred nog att bära två.

Formspråket och bildspråket

Vissa brudstolar kan uppvisa ett formspråk helt i fas med tiden. Vid dateringsförsöken är det annars lätt att bli vilseledd eftersom brudstolar, i likhet med andra möbler avsedda för traditionsmättade ceremonier, ofta uppvisar ett formspråk med gamla anor. Förmodligen förknippade man det medeltida formspråket med något sakralt. Brudstolar som med stor sannolikhet tillkommit på 1600-talet eller 1700-talet kan ha en medeltida karaktär i dekoren med svarvade balusterdockor i ryggen. Att förklara detta med hänvisning till någon sorts allmän »stilretardering« känns inte övertygande, eftersom andra delar av kyrkans inredning kan uppvisa t.ex. blomstermåleri i rokokostil helt i takt med tidens ledande mode. Snarare kan det ha handlat om en konvention, en uppfattning om hur en möbel för en högtidlig ritual borde se ut.

Brudstolar har alltså några saker gemensamt. De är gjorda för två. De är flytt- eller förändringsbara. De är dekorerade även – eller framför allt – på baksidan. Och deras formspråk är oftast ålderdomligt med tydlig lokalfärg och ibland anspelande på gamla traditioner.

Ändå är det den stora variationsrikedomen som mest imponerar. Som produkter av ett lokalt hantverk är de ofta uttryck för en folkkonst som kan berätta om ortens traditioner i snickeri, bildhuggeri och måleri. Ett praktfullt exempel är Nordiska museets brudstol från Arbrå i Hälsingland.

Nordiska museets brudstol

Nordiska museets brudstol är inte utformad som två kopplade stolar, heller inte som en stol uttänjd på bredden eller som en tvåsitsig variant av någon soffmodell på modet, utan formgiven som en möbel på dess egna villkor. Kort sagt en brudstol och inget annat.

Den skänktes till museet tidigt, redan 1879, av pastor C.O. Måhlén, Arbrå. I Arbrå kyrka upptogs vid inventeringen 1829 »3 st Målade Brudstolar däraf 2ne tillika äro klädd«. Den av de tre stolarna som inte beskrevs som klädd skulle kunna vara identisk med Nordiska museets. Men beskrivningen är alltför summarisk för att kunna användas som bevis för att det är just museets stol som avses.

Möbeln står stadigt och bredbent, utförd som en bockkonstruktion med två gavlär förenade genom sitt-, fot- och ryggbräda. Gavlarna är dekorativt kontursågade där den hyvlade profilen hos ryggbrädans respektive framsargens ändträ inordnar sig följsamt i linjespelet.

Snickeriet är annars påfallande grovt utfört – åtminstone i jämförelse med andra liknande brudstolar – som de i Ovanåker. De utsågade konturerna är av en mycket enkel form. De 45-gradiga geringssnitten i mötet mellan framsargen och de vertikala ramstyckena är långt ifrån perfekta. Hela möbeln är sammanfogad med hjälp av spik – inte trädymplingar – och med smidesbeslag. De gradlister som på insidan håller samman gavelstyckena – som vart och ett består av två sammanfogade bräder – är lagda på olika nivåer. Det hela verkar valhant famlande och improviserat.

Materialet är furu, delvis kvistigt, även på framsidan. Ändträet har på vissa ställen spjälkats upp, troligen redan i samband med

Nordiska museets brudstol är konstruerad som en bock av två gavlar sammanhållna av rygg, sittbräda och fotbräda. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

tillverkningen – något man uppenbarligen accepterat eftersom dessa brottytor har målats vid samma tillfälle som resten, utan försök till utbyte eller lappning av de partier som skadats.

Mot detta förhållandevis grova utförande hos snickeriarbetet kontrasterar ett måleri av en imponerande hög kvalitet och omsorgsfullt utförande. Rokokon präglar både den asymmetriska kompositionen och de enskilda detaljerna. Mot en grön botten avtecknar sig bladslingor, rocailleornament och girlanger i blyvitt, blymönjerött och brunt. Kompositionen som helhet följer konturerna hos gavelstyckena på ett mycket genomtänkt och väl avvägt sätt.

Det hela är uppenbarligen utfört av någon med mångårig erfarenhet och tillgång till aktuella förlagor. Alla de bevarade vackert bemålade friargåvorna från samma område, som bandvävgrindar och skäkteträn, med rokokomönster återgivna med spetsig pensel och säker hand, vittnar om en långt utvecklad målarkompetens bland landsbygdens hantverkare i ett av våra mest utpräglade folkkonstlandskap.

Måleriet på framsidan av ryggstycket är mer ängsligt och orutinerat. Det är svårt att föreställa sig att det är utfört av samma hand. Ändå finns inget som tyder på att det skulle vara sekundärt tillkommet vid annat tillfälle. Möjligen kan det helt enkelt förhålla sig så att målaren var mer ovan vid dessa motiv, moln, händer, textband och ett hjärta med eldslåga, än det rent ornamentala måleriet där han visat prov på en avancerad flyhänthet och vana.

Texten är delvis på tyska, delvis på latin och svenska: »Vass Gott bindet, vird gebunden Und dadurch dass glück gefunden«, »Fido Jungunar amore« och »Lycka och ro i sitt bo, som bindas tillsammans«. Motivet, ett brinnande hjärta hållet av två händer, och texterna är desamma som på en brudbänk i Undersåkers

Brudstolens baksida.
Kompositionen har skick-
ligt anpassats till ytan.

Brudstolens gavel. I det målade
mönstret ingår rocailler och blad-
verk i rokoko, allt utfört stilsäkert
och med van hand. Foto Peter
Segemark, Nordiska museet.

kyrka i Jämtland inte alltför långt därifrån och en mer ingående jämförelse skulle kanske kunna visa på ett samband.

Möbeln saknar målad och skuren datering men ett rokokomåleri av detta slag i landsbygdsmiljö brukar man kunna tidsbestämma till 1770- eller 1780-talen.

Hälsingland var ett område där det borgerliga modet i ovanligt hög grad har påverkat landsbygdens folkkonst och där det relativt höga välståndet bland bönderna gynnade det lokala hantverket. Tillräckligt många beställare fanns för att trygga utvecklingen av bl.a. ett professionellt målerihantverk. Landskapet är ett område där folkkonsten utvecklats under påverkan från högre ståndskulturen men utan att tappa sin egen folkliga karaktär. Brudstolen från Arbrå är ett talande exempel på detta.

Undersidan av brudstolens ena gavel. Fotbrädans anslutning till den gavel som inte syns på bilden har snickaren löst på annat sätt. Det hela ger ett improviserat, rent av hafsigt, intryck, som står i stark kontrast till det omsorgsfullt komponerade och genomförda måleriet. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Kärlekssymbolen, det brinnande hjärtat, på ryggens framsida. Måleriet är förvånansvärt osäkert och av ett helt annat slag än det kvalificerade måleriet på möbelns baksida och gavlar. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Brudstolar – folkkonst och kärleksminnen

Främsta anledningen till att brudstolen en gång skänktes till Nordiska museet var antagligen dess funktion som just brudstol, som föremål inom kategorin folkminnen, tro och sed. Dess egenskap av folkkonst och folklig möbelkultur var nog av sekundär betydelse.

I vår tid, när sambandet mellan en möbels form och dess symboliska mening är mer aktuellt än någonsin, känns det angeläget att presentera den som både och. Ting som talar inspirerar. Och kunskaper om hur saker använts och vilka konnotationsvärden som kan förknippas med dem ger ett mervärde åt formen. Oavsett om möbelen tillkommit i dag eller för tvåhundra år sedan.

De flesta brudstolar har försvunnit och de som finns kvar används knappast längre för sitt tänkta ändamål. En närmare undersökning och inventering av bevarade exemplar, arkivaliska uppgifter i kyrkornas inventeringsprotokoll och räkenskaper i landsarkiven, väntar ännu på att göras. Även en jämförelse med motsvarigheter i andra kulturer, religioner och trossamfund känns relevant i vår mångkulturella tid, då vi alltmer blir observanta på vad som *förenar* olika kulturer snarare än vad som *skiljer* dem åt.

Att med hjälp av intervjuer och hembygdsföreningarnas samlade arkivmaterial kartlägga kunskaper om brudstolar, hur de använts och vad de betytt vore en insats som säkert skulle kunna inspirera den möbelformgivning som i dag tar sin utgångspunkt i det konceptuella och idébaserade. Insikt i tankarna bakom en möbel från förr ökar respekten för den i dag. Och däri ligger också ett frö till utvecklingen av nyskapande design, möbler med mening och symbolladdade budskap.

Kärlekslås på Västerbron. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Kärlekslås

– en ritual för evig kärlek

Kärlekslås är en företeelse som spridit sig som en löpeld i många europeiska städer under de senaste åren. Ordet kärlekslås introducerades på Språkrådets nyordslista 2010 med beskrivningen »hänglås som ett kärlekspar fäster på någon offentlig plats och låser, varefter nyckeln kastas bort; symboliserar evig kärlek«.

Att kärlekspar har behov av att manifesterar sin kärlek och ibland även visa upp den för andra är inget nytt. Förutom mer etablerade sätt med förlovnings- och vigselringar har enklare metoder funnits, som till exempel att rista in initialerna i barken på ett träd. I dag förekommer flera olika typer av smycken som symboliserar samhörighet. Att tatuera sig med kärleksmotiv eller partnerns namn har också blivit vanligt i vida kretsar.

I Stockholm började kärlekslås synas på Västerbron och Djurgårdsbron under 2009. Det första kärlekslåset på Västerbron sattes dit i januari av paret Mikloz och Lena. Deras berättelse finns återgiven i flera tidningar och tv-program. På ettårsdagen av sitt bröllop fäste de ett hänglås med sina initialer i broräcket på

LENA KÄTTSTRÖM
HÖÖK är etnolog och intendent vid Nordiska museet. Hennes ansvarsområden är bl.a. folketro, seder och bruk.

Västerbrons högsta höjd och slängde sedan nycklarna i vattnet. Inspirationen kom från Riga i Lettland där Mikloz upptäckt lås-fenomenet på en bro. Mikloz anser att kärlekslås är ett nytt sätt att manifesteras att man är oskiljaktiga: »Om man är förälskad är det en klok idé att låsa fast sin kärlek och visa att det inte är något lättvindigt.«

Hur, när, var?

De flesta kärlekslås är små, kvadratiska och av mässing – vanliga hänglås helt enkelt – men de kan också vara hjärtformade och ibland röda. Det finns kärlekslås med extra långa byglar för att de lättare ska kunna fästas och det finns kärlekslås med kombinationslås. Låsen är vanligtvis försedda med kärleksparets namn eller initialer, ofta datum och ibland symboler där hjärtat dominerar. Deviser som »Love conquers all« eller »4ever« påträffas emellanåt. Dekorationerna kan vara hemmagjorda, med tuschpenna eller inristade. Det förekommer också förbeställd professionellt utförd gravyr. Vid en del populära platser för kärlekslåsritualen finns ställen där man kan köpa hänglås och få dem graverade.

Seden uppkommer oftast spontant på ett ställe och när det inte går att sätta upp fler där, sprids låsen till andra ställen runt omkring. Efter fastlåsningsen slängs nyckeln ner i vattnet under bron eller i avgrunden nedanför berget. Ibland kastas den över axeln så att paret inte ska se exakt var den hamnar. Det är för det mesta unga par som manifesterar sin kärlek med ett lås, men även äldre utför ritualen på bröllopsdagar eller andra märkesdagar. I Tallinn och Moskva och på vissa ställen längs kinesiska muren är det tradition att nygifta par sätter upp kärlekslås. I Tallinn innefat-

tar ceremonin dessutom att brudgummen ska bära bruden över bron.

Man hittar kärlekslås framför allt i Europa och Asien, men även i Nord- och Sydamerika och i Australien. Låsen hänger på broräcken eller staket av järn, gärna över vattendrag, på höga berg, vid särskilt romantiska platser och ibland vid tempel och statyer. Kärlekslås i drivor ser man i Kina, på flera platser längs kinesiska muren och på heliga berg. Andra ställen i Asien där det enligt uppgift finns kärlekslås är Sydkorea, Guam och Taiwan. Fenomenet är också vanligt i Östeuropa, till exempel i Ryssland, Estland, Lettland, Polen, Ungern och Ukraina. I övriga Europa sticker Italien ut med kärlekslås på flera romantiska platser, som broarna Ponte di Rialto i Venedig, Ponte Milvio i Rom, Ponte Vecchio i Florens samt Julias hus i Verona och längs räcket på en kilometerlång promenad kallad Via dell'Amore i Riomaggiore.

Ursprung med förgreningar

Något som satt fart på trenden med kärlekslås i Europa är den italienska filmen *Ho Voglia di te* (Jag vill ha dig) av Frederico Mocca. Den hade premiär 2007 och bygger på ett par tidigare publicerade böcker. Handlingen kretsar kring ett ungt par, som efter att ha skrivit sina namn på ett hänglås låser fast det runt en lamppost på Roms äldsta bro Ponte Milvio, och kastar nycklarna i Tibern i tron att de sedan aldrig ska lämna varandra. Filmen ledde till att unga par vallfärdade till Ponte Milvio för att upprepa ceremonin och på mindre än ett år kollapsade lampposten under tyngden av tusentals lås. Borgmästaren i Rom försökte förbjuda kärlekslåsen, men när han anklagades för att »trampa på de älskandes rättigheter« fick han lov att

Två kärlekslås av mässing. Olika metoder har använts vid dekoreringen. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

backa och i stället låta fästa kedjor utmed broräckena för att underlätta låsuppsättandet. Frederico Mocca har utnämnt sig till skapare av denna internationella trend och han påstår sig ha hittat på kärlekslåsritualen själv. Men seden med kärlekslås är äldre än så. Lås som symboler har satts upp på många platser under de senaste decennierna men vi kan också ana kärlekslås i en avlägsen forntid.

I Fengyuan i Taiwan har hänglås satts upp på en järnvägsbro sedan 2004. Låsen fungerar som önskelås – man önskar sig lycka, kärlek eller att komma in vid universitetet. Energin från magnetfälten vid rälsen antas kunna påverka önskingarna i positiv riktning. Rena kärlekslås, som befäster två människors kärlek till varandra, består här av två hänglås hopfästade vid varandra. Folkloristen Chang-Yi-ming tror att fenomenet har uppstått i ungdomars subkulturer som imitation och utveckling av trossystem i andra länder, där magnetfält innebär att det är en plats med mycket energi.

I staden Pécs i Ungern sägs trenden ha startats av studenter i början av 1980-talet. För att få livslång kärlek, men även i samband med och som en symbol för avslutade studier, sattes hänglås upp på ett järnstaket i närheten av en medeltida katedral. När staketet var överfullt spreds låsen till närliggande områden. I Riga och Kiev är trenden troligen etablerad sedan tidigt 70-tal.

På 1960-talet brukade unga italienska män fira friheten efter avslutad militärtjänst i Florens genom att låsa fast hänglåsen från klädsåkåpen på bronsstatyn vid bron Ponte Vecchio och slänga nyckeln i vattnet. En föregångare till denna ceremoni bestod av att man satte upp ett hänglås någonstans i sin hemstad på väg till militärtjänsten, som en försäkran om att återvända en dag.

På Luzhkovbron i Moskva har kärlekslås satts upp av brudpar

Ponte Milvio i Rom.
Foto Jon Worth,
Flickr CC-BY.

Magiska lås vid berget Huangshan i Kina. Yabbox, Wikipedia CC-BY-SA.

åtminstone sedan 1994. Lås och fastlåsning finns även i en något annorlunda gammal rysk bröllopstradition. Efter att ha burit bruden över tröskeln skulle mannen skydda henne mot »onda makter« och låsa fast och bevara lyckan genom att placera ett nytt lås på dörren.

I Vrnjačka Banja i Serbien finns »The Bridge of Love«, med en informationstavla som berättar en olycklig kärlekssaga från första världskriget. Kärleksparet Nada och Relja brukade träffas

Luzhkovbron i Moskva. Foto Superchilum, Wikimedia Commons, CC-BY-SA.

på bron. Under kriget svek Relja Nada för en annan och Nada tynade sakta bort och dog. Unga kvinnor som ville undvika Nadas öde började därefter fästa hänglås på bron med sitt och sin älskades namn och symboliskt slänga ner nycklarna i floden. Traditionen glömdes bort en tid men återupptogs efter att berättelsen inspirerat författarinnan Desanka Maksimović till kärleksdikten »A prayer for love« (Molitva za ljubav). I dag är bron överhopad med kärlekslås.

De äldsta låsen

Traditionen att sätta upp hänglås på offentliga platser kommer troligen från Kina. Vid det heliga berget Huangshan ligger ett ställe kallat »The Gold Lock Pass« där resenärerna fäster hänglås på järnräcken som skydd och hälsobringare för sina vänner och familjemedlemmar. Därefter slängs nyckeln ner i den dimmiga dalen nedanför. Vaktornen längs kinesiska muren används ibland för bröllop, och brudparen sätter upp så kallade bröllopslås, försedda med röda band, längs muren och slänger sedan bort nyckeln i förhoppningen att deras kärlek ska bestå lika länge som kinesiska muren. På några platser i Kina försäkrar man sig om ett lyckligt och evigt äktenskap med hjälp av ett urgammalt träd, hänglås och röda band. Bröllopparet låser banden i en trädgren med ett hänglås där namnen är inristade och kastar nyckeln i ett närbeläget vattendrag. Därmed är de sammanlåsta av kärleksbanden för alltid. Även nära vänner och familjemedlemmar försöker låsa sina förhållanden för evigt genom att sätta upp hänglås med inristade förhoppningar om familjens lycka och barnens hälsa.

Kärlekslåsföreteelsen påstås ibland vara en 5 000-årig kinesisk tradition. Men de äldsta kända låsen är 4 000-åriga egyptiska dörrlås av trä. Hänglås av metall dyker upp i det antika Rom på 100-talet e.Kr. De förekom även i det antika Grekland och Egypten. I Kina kan hänglås spåras till 200-talet e.Kr. Att hänglåsen var små och portabla gjorde att de var praktiska att använda för att skydda egendom när man reste längs handelsvägarna mellan Europa och Asien.

Kina har en lång tradition av magiska hänglås, som använts för att skydda och vara lyckobringande. Ett speciellt lås i form av en

amulett bärs framför allt av små barn för att hålla onda makter och sjukdomar borta och främja ett långt och lyckligt liv. I samma syfte användes tidigare en silkestråd i fem olika färger som hängdes över dörren eller bars runt handleden. Den seden kan spåras till Handynastin (206 f.Kr.–220 e.Kr.). Silkestråden bars vid speciella högtider eller tillfällen, t.ex. sommarsolståndet. Från att ha varit allmän utvecklades traditionen till att enbart gälla små barn. Så småningom, under Mingdynastin (1368–1644) ersattes den flerfärgade tråden av ett hänglås av metall som bars vid halsen eller armliden. Denna sed förekommer fortfarande i Kina. Hänglåsamuletter till halsband eller armband för små barn kan i dag köpas via internet och kallas »longevity locks«. När barnet är tolv år gammalt förekommer en särskild upplåsningsseremoni där barnet anses lämna barndomen för att börja stå på egna ben. Upplåsningen kan även ske vid giftermålet.

De äldre kinesiska hänglåsen är vanligtvis tillverkade av någon av metallerna brons, mässing, koppar, järn eller silver. Brons är det vanligaste materialet och låsen är konstfullt utformade och dekorerade.

I Kina finns också turistattraktionen »Lock Island«, en ö där man kan sätta upp lås med personliga önskningar inristade. Här finns ett låsmuseum med över ett tusen gamla lås att titta på. Och dessutom världens största fristående hänglås på 1,2 ton.

I det antika persiska riket har hänglås använts i olika religiösa sammanhang i form av amuletter och talismaner med inskrivna böner eller andra religiösa formuleringar. Hänglås har använts som gåvor, hälsningar och välsignelser av pilgrimer och andra vid besök på olika religiösa platser. Sjuka och hjälpbehövande offrade lås med några trådar ur kläderna inknutna. Offerlåsen kunde vara av ädla metaller och låsas fast i järngaller och kedjor.

Havande kvinnor har använt hänglåsamuletter som skydd mot missfall.

Efter att ha sökt efter ursprunget till kärlekslåstrenden är det tydligt att rötterna kan sökas på många olika håll. De sträcker sig hundratals år bakåt i tiden i Kina med hänglåsamuletter som använts som magiska besvärjelser för att få ett långt och lyckligt liv med god hälsa. Under 1900- och 2000-talet förekommer hänglås för att låsa fast kärleken mellan älskande par, brudpar, familjemedlemmar eller vänner. Hänglås kan användas vid förändringsriter, för att markera att militärtjänst eller studier är avslutade. Låsen kan även fungera som önskelås – man låser fast en önskan om hälsa, lycka och kärlek eller om att komma in på en utbildning. I religiösa sammanhang kan böner fästas vid låsen.

Uppenbara och användbara symboler

Kärlekslåsritualen är full av lättförståelig symbolik. Att ett lås representerar sammanbindning och fastlåsning, liksom att en bro är överbryggande är otvivelaktigt. Metall, framför allt järn, har under lång tid ansetts skyddande mot »onda makter« inom svensk folktro. Dels är metallen hård och dels har den värmts i elden, som i sig ansågs renande mot ondska. I gamla hus kan man till exempel hitta knivblad instuckna i tröskeln som skydd för huset.

I materialet om kärleksmagi från cirka 1850–1920 i Nordiska museets arkiv finner vi inga uppgifter om lås, men många exempel på liknande symboler och handlingsmönster för att väcka eller stärka kärlek och för att få ett lyckligt äktenskap. Från Lekvattnets socken i Värmland berättas hur man kunde hjälpa ett kärlekspår på traven: »Man fäste helt enkelt ihop hyska och

hake i rinnande vatten.» Detta kallades att »fästa ihop folk«. En sed som ofta tillgreps i Sydsverige var att smyga ner en hammare under brudsängen eller gömma den i sängkläderna. »Den troddes skydda mot allt ont och alla onda väsen både den natten och under hela den äktenskapliga samlevnaden« berättade en kvinna från Vislanda i Småland.

Hjärtat som kärlekssymbol är välkänd – kärlekslåsen är ibland hjärtformade eller dekorerade med hjärtan. En del lås bär dessutom kärlekens röda färg. Ett rött, hjärtformat lås av metall med inristade hjärtan fastsatt på en bro av metall, borde vara det ultimata kärlekslåset.

I en analys av trenden med kärlekslås i *New York Times* 2007 skriver Frederico Mocca: »It is a sign of our times – there is a lack of dreaming in Italy ... And that gesture of the lock on the bridge, of the feeling of the ironing closing, it's a promise. It's beautiful.«

Vad kan vi då utläsa av att kärlekslåsen har blivit så populära över stora delar av världen? Om ritualen ses som ett försök att låsa fast kärleken måste vi kanske också fråga oss om evig kärlek

Lås, metall, hjärtan och den röda färgen – kärleksmagin är rik på symboler.
Foto Lena Kättström
Höök, Nordiska museet.

blivit en bristvara. Kan kärlekslåsen ses som tecken på att man längtar efter något beständigt i en tid med snabba förändringar och hög skilsmässofrekvens? Är de ett nytt sätt att uttrycka en förhoppning om evig kärlek? Och uttrycker kärlekslåsen samtidigt att kärleken i själva verket är flyktig som en fågel? Den som hittat kärleken måste skydda den. Stänga dörrarna om den. Hålla fast den med bojor och låsa tätt.

Ett ungt par beskriver på nätet ceremonin med kärlekslåsen som »den moderna förlovningen i Stockholm«. Det kanske pekar på behovet av en privat ritual som inte är lika pretentiös som en traditionell förlovning. Det kanske helt enkelt är en »kul grej«, som är lätt att göra, med en lyckobringande amulett som inte kostar så mycket. Man har gjort ett bestående avtryck som hänger där för alltid – i bästa fall. Kärlekslåseritualen pekar på att det finns ett behov av ceremonier och symboler. I dag sprids trender fort, via internet och andra medier och genom det globala resandet. Kärlekslåseritualen har en universell symbolik som är lätt att ta till sig oberoende av religiös, etnisk, politisk och kulturell bakgrund.

Barbro Blehr, professor i etnologi vid Stockholms universitet, menar att den önskan om att leva samman för evigt som kopplas till hänglåsen motsäger de signaler som kommer från Svenska kyrkan om att en del kvinnor avstår från giftermål på grund av vigselritualens löften om livslång kärlek.

Men att kärlek och tvåsamhet är ett starkt ideal i dag visar en opinionsundersökning gjord av Synovates under hösten 2011 på uppdrag av DN. Hela 82 procent av svenskarna tror att en kärleksrelation kan vara livet ut. Så kanske är det vigselritualens löften som upplevs som gammaldags och inte själva vigseln i sig. Det kan vara svårt att lova att kärleken ska bestå – det är lättare

att uttrycka en önskan om att så ska ske. Då passar kärlekslåsen som en besvärjelse för evig kärlek – magi kan antagligen inte skada när statistiken visar hur svår den är att uppnå. Kärlek som den huvudsakliga grunden för att hålla samman ställer troligen andra krav än ekonomi och konventioner.

Eftersom livslång kärlek verkar vara något de flesta önskar sig på 2010-talet är det inte svårt att förstå kärlekslåsens popularitet. Människans vilja att försöka påverka framtiden på magisk väg är universell och urgammal.

Kärlekslås med champagne på Scandic Grand Central i Stockholm. Foto Karl Gabor, © Scandic Grand Central Hotel.

I Pécs i Ungern har man satt fast lås sedan början av 1980-talet. I dag har turisterna många lås att titta på. Foto Vikkvakk, Wikimedia Commons, CC-BY-SA.

Vandalism eller turistattraktion?

På en del ställen har myndigheterna försökt ta bort och förbjuda kärlekslås. Så har skett i till exempel Rom, Paris, Florens, Moskva, Pécs och Köln. Ibland har låsen avlägsnats i smyg. De anledningar som angetts har varit säkerhetsmässiga och estetiska, samt att låsen skadar bron. En del myndigheter har kallat företeelsen för vandalism och hotat med böter och till och med fängelse. I de flesta fall har myndigheterna fått ge sig och i stället skapa hållbara ställen att sätta upp låsen på. I Moskva satte myndigheterna år 2007 upp särskilda träd av järn där det nu hänger stora klasar av hänglås.

Staden Lovelock i Nevada i USA har sedan Alla hjärtans dag 2006 anammat traditionen med kärlekslås och gjort det till en turistattraktion. Man marknadsför Lovelock som en lämplig plats för såväl bröllop som en romantisk helg och propagerar för att även vänner och familjemedlemmar kan manifesteras sina varma känslor med kärlekslås på »Lovers Lock Plaza«.

I Sverige har några kommuner hakat på trenden och till och med uppmuntrat uppsättandet av kärlekslås som en turistattraktion. I Gävle invigdes Gävles Kärleksbro (Strömdalsbron) lördagen den 3 september 2011, i samband med evenemanget Å-draget. Arrangören, tekniska kontoret vid Gävle kommun,

Träden av järn är avsedda för kärlekslås. Luzhkovbron i Moskva. Foto akk_rus, Flickr CC-BY.

uppmnade besökarna att »hjälpa till att få bron romantisk« med blommor och kärlekslås. I Degerfors i Värmland vill kommunchefen, efter ett medborgarförslag, upplåta Esters park för ändamålet, finansierat genom kommunens konto för kulturaktiviteter.

Till Alla hjärtans dag 2012 annonserade det nyöppnade hotellet Scandic Grand Central i Stockholm att man har börjat med en gammal kärlekstradition – Lover's Locks. »För 30 kr kan man köpa ett hänglås i Teaterbrasseriets bar, som man sedan kan dekorera med permanenta pennor. Scandic erbjuder ett kärlekspaket för 295 kr med två glas champagne och ett lås. När låset är dekorerat hänger man upp det på gallret i Teaterbrasseriets. De som vill kan givetvis ta med ett eget lås.« Hotellets marknadschef Azize Ayhan meddelar (2012-02-20) att det sitter ett tjugotal lås uppe och att det har varit möjligt att sätta fast ett kärlekslås sedan hotellet öppnade i oktober 2011. »Besökarna tycker det är trevligt med detta och vår ambition är att fler ska sätta upp sina lås. Det är ett sätt för gästerna att bidra till inredningen på ett lekfullt sätt.

I Sverige har kärlekslås noterats i bland annat Umeå, Göteborg, Piteå, Helsingborg och Lomma. På Västerbron i Stockholm har fler par följt Mikloz och Lenas exempel och i dag, våren 2012, hänger några hundra kärlekslås där. Av namnen att döma utövas ritualen även av samkönade personer. På broräcket har någon till och med fäst en QR-kod som, efter att man scannat den med en smartphone, leder till en wikipediaartikel om fenomenet kärlekslås. 2010 syntes ett hänglås märkt med »Prins & Prinsessa« på Lilla Sjötullsbron längst österut i Djurgårdskanalen. Kärlekslås har också rapporterats från Skeppsholmsbron. Det är utmärkande för kärlekslåstrenden att man väljer romantiska platser med vacker utsikt.

Kärlekslåsen är ett sätt att ta det offentliga rummet i anspråk – medborgarna är med och skapar stadsbilden. Frågan är om det går att styra en sådan rebellrörelse. Den ungerska konsthistorikern Ferenc Romvary uttalar sig om sådana försök i *abc news* 2003: »This would kill the essence of the padlocking habit, its spontaneity and people's feeling that they are secretly leaving their mark.« Trenden att sätta upp kärlekslås på valfri plats kan jämföras med graffiti, som myndigheterna ibland också försöker styra till vissa platser.

För den som inte vill riskera att låsen tas bort finns det nu även virtuella kärlekslås. På webbplatserna »The Love Grid« och <http://www.amorchetti.com> går det att sätta upp personliga hänglås på valfria platser runt om i världen – varför inte välja kärlekstemplet Taj Mahal eller en romantisk italiensk bro som bakgrund? Mottagaren måste »låsa« låset genom en länk från avsändaren. Här har det analoga gift sig med det digitala. Med appen »amorchetti« väljer man enkelt bakgrund, typsnitt och text.

En gåta i museets närhet

Men vem har avlägsnat kärlekslåsen på Djurgårdsbron? I november 2009 fanns där ett tjugotal hänglås. Under våren 2010 ökade antalet och sedan helt plötsligt var alla lås försvunna från bron. Nordiska museet har varit i kontakt med Kungliga Djurgårdens förvaltning, Stockholms stads trafikkontor och Norrmalms stadsdelsförvaltning och ingen säger sig känna till något om låsens borttagande. Det är ett mysterium för alla, men klart är att Stockholms stad äger bron och att trafikkontoret ansvarar för den. I november 2009 uttalar sig en gatutrafikingenjör på trafikkontoret i *Östermalmsnytt*: »Vi kommer inte

att bry oss om låsen förrän vi ska måla om broräcket. Då kommer vi att ta loss dem och slänga dem.» Någon ommålning har emellertid inte skett sedan dess, men låsen är borta i alla fall. Mysteriet kvarstår.

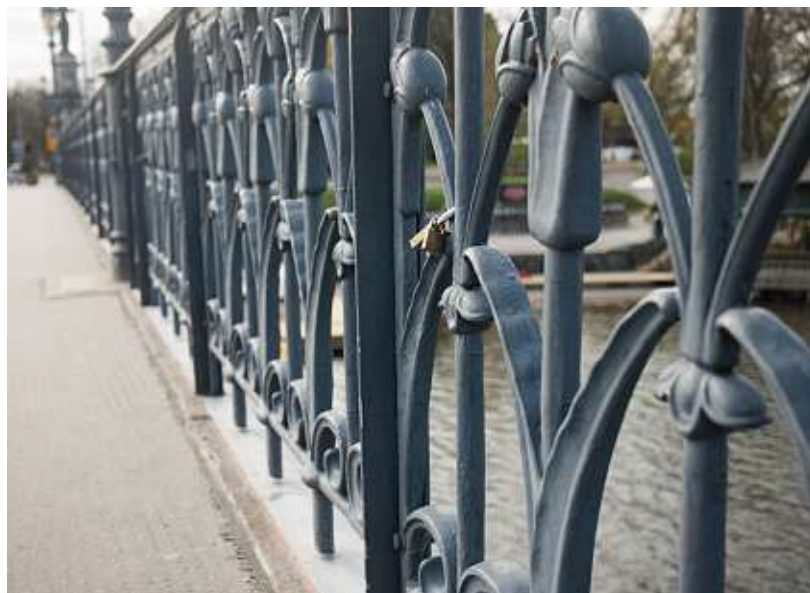
Vid kontakt med trafikkontoret i januari 2012 får vi veta att »så länge låsen ej utgör någon trafikfara får dom sitta och det gäller på alla ställen«. Beträffande Västerbron säger man: »Blir vi tvungna att ta bort dom kan vi väl tänka oss att byta ut hela grinden för att spara låsen ...» I *Dagens Nyheter* i september 2011 säger en informationschef på trafikkontoret att »man vill hålla kärleken högt» och att man inte har några planer på att ta bort låsen på Västerbron. Han betonar att det än så länge finns plats för flera lås på räcket! Kan det vara så att kommunens tjänstemän insett att en positivare inställning till kärlekslåsen ger mer fördelaktig publicitet?

I skrivande stund – våren 2012 – hänger det åter några lås på Djurgårdsbron. Av sammanlagt elva lås hänger fem på brons västra sida med utsikt mot Skeppsholmen och Gamla stan och sex på brons östra räcke med utsikt mot Djurgårdsbrunnsviken. Den äldsta datummärkningen är 2010-07-02, vilket skulle kunna peka på att de lås som tidigare försvann gjorde det i samband med kronprinsessbröllopet den 19 juni 2010. En besvärande omständighet för trafikkontoret.

Men om det ändå inte var någon myndighet som avlägsnade låsen från Djurgårdsbron, vem var det då? Kanske »en vän av ordning» eller någon försedd med bultsax som var ute efter metaltvärdet? Att vi antagligen aldrig får veta är trots allt en bisak. Den stora frågan är: Vad händer med kärleken när låsen tagits bort? Hur ska det gå för kärleksparen? En moralisk fråga för den skyldige att grunna på.

Djurgårdsbron i Stockholm
2012. Foto Mats Landin,
Nordiska museet.

Halmbrudkronor från *Husmodern* burna av Margit Nilsson respektive Tilly Johansson. Modellen var formgiven av Erland Borglund och de första tillverkades vid Steneby Hemslöjd i Dalsland. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Den glänste som av guld

I kvarlåtenskapen efter min mamma år 2010 fanns en cylindrisk vit pappask. Den innehöll en brudkrona.

Efter ett helt yrkesliv i museivärlden är det för mig otvivelaktigt så att föremål har en alldeles speciell laddning. I Nordiska museets samlingar finns ca 1,3 miljoner föremål. Med dem som utgångspunkt kan vi få reda på mycket om människors levnadsvillkor i en svunnen tid och med hjälp av konkreta ting kan vi också få en uppfattning om tidigare generationers tankar och känslor. Den professionella insikten om vad föremål kan förmedla blir ibland tydlig även i privatlivet. Det här är berättelsen om min mammas brudkrona.

Brudkronan som jag fann var tillverkad av spröda halmstrån sammanhållna av tunn metalltråd. Den hade fem små spiror. Höjden var 12 cm och diametern 9,5 cm. Varifrån kom den? Hade mamma köpt den? Varför använde man ett så speciellt material som halm?

Som man kan se i museernas samlingar är brudkronor oftast tillverkade av förgyllt silver eller ibland även av metallbleck, glas- och tygbitar. Det har heller inte varit ovanligt att göra en krona

**SIGRID EKLUND
NYSTRÖM** är fil.dr i kon-
stvetenskap. Hon har arbetat
som avdelningschef vid
Nordiska museet och skrivit
en rad böcker och artiklar in-
om konst och kulturhistoria.

Brudkrona tillverkad av halmflätor från Forsa socken i Hälsingland. Skänkt till Nordiska museet 1876 av hemmansägare Olof Olssons dotter Karin. Nordiska museet.

Brudkrona av förgyllt silver tillverkad 1769 av Jonas Gynell i Vimmerby. Nordiska museet.

av myrten som man själv drivit upp, eller fått, som krukväxt. I sen tid förekommer också att de är virkade eller tillverkade av rent silver. Men i Nordiska museets samlingar finns också en liten brudkrona från Forsa socken i Hälsingland. Den är inte tillverkad av halmstrån, utan av smala halmflätor. Så halm har använts, men verkar inte ha varit vanligt.

Nyktert möte

Midsommarafton 1945, precis efter krigsslutet, gifte sig mamma Tilly Johansson och pappa Elvog Eklund. Men hur träffades de?

Nyktterhetsrörelsen spelade under 1900-talets första hälft en viktig roll. Den skapade möjligheter för ungdomar att träffas i en tid när många hade begränsade ekonomiska möjligheter och när nöjesutbudet inte var så stort – eller obefintligt. Ungdomarna gick inte med i en nyktterhetsloge av enbart ideologiska skäl, utan för att umgås och ha kul.

I Sundsvall, där mina föräldrar växte upp, var SGU, Sveriges godtemplares ungdomsförbund, och deras idrottsförening mycket populär. Mammans väninna Tor-Britt skrev 1944: »Tänk vad många som funnit varandra i SGU. Minns du Tilly första gången du var med på logelokalen?»

1942 vann mamma 3:e pris i orientering individuellt, och SGU-laget bestående av mamma och två kamrater vann 2:a pris i lagtävlingen i ST-korpen. Under kriget gjordes en rad insatser för att på olika sätt stärka folkhälsan, bland annat genom de så kallade korpklubbarna. De första bildades redan 1912, men det var under 1940-talet som korpen blev ett begrepp, känt än i dag. ST-korpen som mamma så framgångsrikt deltog i arrangerades av Sundsvalls Tidning tillsammans med orienteringsklubbens korporation och var deras 6:e tävling.

Var det där det riktigt sa klick? I det soliga vädret i »den utsökt vackra och idealiska terrängen uppe vid Oxsta skola» med drygt 200 startande? Eller var det på cykel- och vandringsturen från Sundsvall till fjällen 1941 med andra ungdomar?

Förlouning i krigstid

Pappa gjorde lumpen i Östersund 1941 och 1942 och kanske var han också inkallad där. Mycket var hemligt under kriget, men gränsen mot Norge var ett viktigt område att övervaka.

P.O. Söderberg, Tilly Johansson och Sven-Erik Eriksson vann 2:a pris i lag-tävlingen. Fotografi i privat ägo.

Tilly Johansson, i stickade knästrumpor, innan starten av orienteringstävlingen ST-korpen 1942. Fotografi i privat ägo.

Elvog Eklund på
permission 1942.
Fotografi i privat ägo.

För den enskilde måste det på olika sätt ha varit en tid fylld av svårigheter, som vi i dag inte riktigt kan sätta oss in i. Hur såg dåtidens unga par på framtiden? Kriget pågick runt om i Europa. Skulle Sverige dras in? Vågade man bilda familj i ett sådant osäkert läge?

När pappa inte var inkallad arbetade han i Oskar Forsbergs möbelaffär, en av stans finaste butiker. Men kriget gjorde sig även påmint här och periodvis var det dåligt med försäljningen och därmed också med arbete. Mamma arbetade som finbagerska på konditori Vetekatten i Sundsvall. Där måste tidens restriktioner och ransonering ha ställt krav på kreativitet och förmåga att hitta nya lösningar och recept.

Den 19 mars 1944 blev det i alla fall förlovning mellan Tilly och Elvog. Ringarna var enligt tidens mode släta och relativt smala guldringar. Stämplarna berättar att de var tillverkade av Bolidenguld. Hade mamma och pappa valt det av patriotiska skäl, eller var det svårt att importera guld under kriget? Förlovningsannonsen sattes traditionsenligt in i stadens största tidning Sundsvalls Tidning och gratulationskort strömmade in. Bland annat skrev pappas arbetskamrater: »Lycklig resa i »ringlinjen«.

Möhippa med telegram

»13/6. Håll Dig ensam hemma i Ditt tjäll, ty allt kan hända denna kväll, kanske äventyret knackar på, följ då bara med och gå. Enleveringskommittén.« Så stod det på ett vykort som kom till

Väninnan Karin Walters möhippa några år senare. Fotografi i privat ägo.

mamma. Kortet pryddes av en färgglad teckning med en flicka, följd av en svettig pojke som bär en liten babydocka, väska, paraply och tappar en nappflaska på vägen. Insåg alla att så skulle det inte bli?

Möhippan ägde rum i Slalomstugan, vid Gaffelbyn i Sundsvall. Gissningsvis hade mammas väninnor ordnat knytkalas med hembakat och hemlagat. Alla var med i sgu, så inga alkoholhaltiga drycker serverades. Flera för kvällen specialskrivna sånger sjöngs och ett antal telegram strömmande in. Eller gjorde de inte det? Mammas väninna Karin arbetade på Televerket, så hon hade nog lagt beslag på ett antal telegramblanketter och själv fyllt i dem. För det var imponerande avsändare. Eller vad sägs om telegram från Clark Gable i Hollywood som tänker tillbaka på mammas och hans tid tillsammans? Samtiden speglas också genom telegram från kamrat Stalin och ett avsänt å San Francisco-konferensens vägnar med en varning från fredskonferensen att Tilly och Elvog inte får gräla vad som än händer.

Storken skickar också ett telegram från Skåne och meddelar att han kommer förbi Sundsvall när lämplig tid förflutit. (Vilket för övrigt stämde, för sonen Arne föddes 1½ år efter bröllopet.) Ett budskap som i dag inte känns lika aktuellt.

Oron i Sverige var stor över de sjunkande befolkningstalen. Alva och Gunnar Myrdal gav 1934 ut boken *Kris i befolkningsfrågan* och den gav eko långt in på 1940-talet. Alva Myrdal skickade därför följande telegram: »Kära Tilly kom nu ihåg, vad som numer gäller för hög och låg: att öka folkmängden tiofalt. Lova därför att göra allt. Ty ingen gifta sig får numer, utan att varje år bli allt fler.» 1933 hade endast 85 092 barn fötts i Sverige, men 1945 hade siffran stigit till 135 373 barn och året därpå föddes 132 597 st. Det senare var det högsta födelsetalet under återsto-

Skriv tydligt!		Anm. ang. expeditionstiden		Avsänd	
				Tid	Å app. nr
Fullständigt adress är en nöd för telegrammottagare och andra befattningshavare. Med språkbruket uttryckande sammanfattningar eller förändringar av ord ska inte användas. Utskrifning eller ändring i telegrammottagare skall vara utskrift av originalen eller dess innehåll. Skiljetecken användas endast på uttryckligt begär och inget så i det tekniska anslutet. Vänliga svar i telegrammottagare, där adressaten angivits och adress i stället för adressat eller i stället för adressat, som tillhandahålls på begäran. Taxerade tjänstemärkningar (skrivs fristat) i adressen i sin förkortade form och inget i det tekniska anslutet, exempelvis: Le ... (Ljusskär) D ... (Dag) RP ... (Rättshuset) TC ... (Tollstämman) PC ... (Postkontoret) MP ... (Målsak) TY ... (Tjänst)		Klass	St	Ord	Datum
		Tj. namn och nr. Stockholm			
Angift:		Prästen Tilly Johansson, Blåstugan, Sundsvall.			
Sign.:		Recept på köttbullar kan du få om du ibland radien knäpper på det jag lär ut är av bästa slag du säkert lär dig på ett litet tag blott du alltid bär noga på ty vägen till hjärtat genom nagen lär gå Bullen			
Avsändarens namn, adress och telefonnummer (i telegramform inte):					
Form. nr 207 (1942) Ljusskär 1. 11. 1942. Mj 12. 1942.					

Ett av många skämttelegram på Tillys möhippa 1945 kom från Erik Bullen Berglund. Han gav matlagningstips till den blivande husmodern. Privat ägo.

den av 1900-talet och fram till i dag, trots ökad befolkning.

Ett telegram från en förmodat avpolletterad beundrare kom också till möhippan, liksom ett från en väninna som sorgset lyckönskar, men som själv ännu inte funnit någon man. Att ingå ett heterosexuellt äktenskap var den självklara normen och det enda »riktiga« – först 1944 avkriminaliserades homosexuella förbindelser mellan vuxna.

Liksom många unga var det blivande brudparet intressera-

de av hälsokost och många i kamratkretsen var vegetarianer. Are Waerland, en känd hälsofilosof som också grundade Sveriges första friskvårdsorganisation Hälsofrämjandet, inledde sitt telegram med: »För att detta skall gå bra, mina råd Ni måste ha, lev på grönt och kruska, och ej med köttbullar fuska.« Kruska gjordes av vetekornets skaldelar och innehöll massor av fibrer och var mycket populärt bland hälsokostarna.

Som motvikt kom Bullens telegram, en av tidens stora kändisar. Erik Bullen Berglund var skådespelare, kokboksförfattare med mera. Numera är han mest känd för att ha gett namn åt konservburken Bullens pilsnerkorv som säljs än i dag.

Bröllop och fred

På midsommarafton den 23 juni 1945 gifte sig mamma och pappa på Juniskärs Pensionat i Kvissleby utanför Sundsvall. Freden hade just slutits och framtiden såg ljus ut. Antalet ingångna äktenskap låg också i topp åren 1944 och 1945. Samma år som mamma och pappa gifte sig ingick ytterligare 64 279 par äktenskap.

Det var mammas föräldrar, Matilda och Knut Johansson, som stod för bröllopet. Det var tal och sång, mat och dans. Bordvisan, som troligen min morfar Knut författat, skrevs på melodin *Dansen den går på Svinsta skär*. Det blev helt enkelt »Bröllop det är uppå Juniskär«. I visan skildras korven, skinkan, laxen, kalven, gurkan och glassen. Med andra ord riklig förtäring med tanke på att det var så snart efter krigsslutet. Det märks att mammas föräldrar hade jordbruk och säkert fått hjälp av goda grannar och ortens fiskare med råvaror. Flaskor korkades upp, men bara med klass I, lättöl.

»Sist brudparet dansas till bilen ut ...« skaldades vid Tillys och Elvogs bröllopsfest på Juniskär i Njurunda midsommarafton 1945. Naturligtvis drevs bilen med gengas. Kriget var inte långt borta. Fotografi i privat ägo.

Brudkronan

Men hur var det nu med brudkronan? Jo, bland mammas papper fanns också ett brev från tidningen *Husmodern*. Högakttningsfullt skriver tidningens redaktion att de ska skicka Husmoderns brudkrona till mamma. Det lät ju konstigt. Hade mamma fått en brudkrona av tidningen *Husmodern*? Varför då? Gav de bara bort den?

Husmodern grundades 1917 som en svensk tidskrift »för de svenska hemmen«. Ursprungligen var syftet att lära svenska

Nygifta Tilly Eklund 1945. Foto Ateljé Engström, Sundsvall. Fotografi i privat ägo.

kvinnor hushållning under första världskriget. Tidningen fortsatte med det även under andra världskriget och med Åhlén och Åkerlunds förlag som ägare, men tog också upp annat kring hemmet som hushållsekonomi, barnuppfostran och samlevnadsfrågor. Under andra världskriget anordnade tidningen även så kallade bytescentraler för livsmedel, som socker, kaffe, mjöl och gryn. Men självklart bara det som Livsmedelskommissionen tillät byte av. Ost, kött och textilvaror fick till exempel inte bytas. 1943 konstaterar tidningen stolt att man ordnat 7 000 byten och därmed också motarbetat svarta börshandeln i landet.

Efter en del letande hittade jag i nr 8 1943 rubriken *Husmoderns brudkrona – en gåva till de unga brudarna bland våra prenumeranter*.

I texten, för övrigt skriven av Vivi Täckholm, senare professor i botanik och verksam i Egypten, ställs frågan om vem som vill bära en svensk brudkrona, komponerad och utförd speciellt för henne. Tidningen delade ut »en liten brudkrona av gyllenglän-

Tidningen *Husmoderns* brudkrona skickades till den blivande bruden fröken Johansson tillsammans med lyckönskningar från redaktionen. Privat ägo.

sande halm« som present till alla prenumeranter som skulle gifta sig.

Brudkronan var komponerad av rektor Erland Borglund och de första exemplaren utfördes av Steneby Hemslöjd i Dalsland. Erland Borglund var på många sätt en pionjär och banbrytare inom hemslöjdsrörelsen och verkade på Steneby och hemslöjdens folkhögskola. Borglund ville med olika insatser lyfta fram hemslöjden och skapa en renässans för materialet.

Halmens betydelse

I Dalsland, och främst trakterna kring Ärtemark, ägde under 1800-talet och i början av 1900-talet en i dag ofattbart stor produktion av halmhattar rum. Bokstavligt talat flätades i var-enda stuga halmflätor som sedan syddes ihop till främst halmhattar. Man odlade egen råg, för råghalmen var mest lämpad, eller importerade i vissa fall. Under den svåra hungersnöden 1869 tillverkades bara inom Ärtemarks socken 20 000 halmhattar. Kring sekelskiftet 1900 producerades över 100 000 hattar – och även då bara från Ärtemark. Verksamheten minskade sedan av olika skäl successivt.

På 1930-talet försökte man lansera »halmen som högtidernas material«, som Gustaf Näsström uttryckte det inför en utställning 1937. Erland Borglund och Steneby hemslöjdsförening kom att spela en stor roll i arbetet. Under 1940- och 1950-talen togs många olika produkter fram, bland annat figurslöjd i skilda utförande till jul och påsk, som julänglar, figurer till julkrubbor, påsktuppar samt belysning och liknande.

Borglund var också nytänkande och drivande genom att verka för att personer med olika arbetshandikapp, eller vanföra som de

då benämndes, skulle få möjlighet till försörjning genom hemslöjdsproduktion av skilda typer.

I artikeln i Husmodern står vidare om brudkronan att det blir »vanförestaltens skyddslingar på Norrbackagården utanför Hedemora, som i fortsättningen kommer att tillverka den åt oss». Norrbackagården drevs av Stockholms stad och var en filial till Norrbackainstitutet i Stockholm. Viss efterforskning kring Norrbackagårdens verksamhet och kontakt med Halmens hus i Bengtsfors, tyder dock på att brudkronorna ändå kom att tillverkas i Dalsland och Bengtsforstrakten, halmslöjdens centralområde.

Tidningen Husmodern vill också att kronan ska bli brudens dyrbaraste bröllopsminne och tas fram när årsdagarna av bröllopet firas, och kanske rent av på silverbröllopsdagen. Man behöver nämligen då och då påminna sig och tänka tillbaka på de lyckliga stunderna. Artikeln avslutas med följande: »Kronan skall viska till henne, att äktenskapet är ett offeraltare, och att ju mera man kan uppoffra av sitt eget jag, desto lyckligare blir man. Det var så oändligt enkelt, men samtidigt så oändligt svårt. Som allting stort är i livet.»

Ja, så var tidsandan och det var med de orden Tilly och Elvög gifte sig. De fick både uppleva silver-, guld- och topasbröllopsdag (62 år). Men brudkronan låg kvar i sin ask.

Brudkronan av halm komponeras särskilt för var och en. Den upptar en gammal svensk tradition.

HUSMODERNS BRUDKRONA

— en gåva till de unga brudarna bland våra prenumeranter

Vem vill bära en äkta svensk brudkrona, komponerad och utförd speciellt för oss?
Ja, det vill nog inte var, och det är därför vi ha enböring till, att det är brudkrona i dagens kommer kommer att rika förtjänst. Husmodern skickar som present till alla den Halm släp prenumeranter, som gifte sig, en halm brudkrona av grönslättens halm.

Den är enkel och söt och skön, och att de glänsande stjärnorna halm till sin rika och verkliga smaka om guld. I all sin enkelhet är det ett måsterverk.

Den, som vill bära en brudkrona, behöver bara driva till oss och ange vem kronan skall skickas och när bröllopet skall äga rum. Och så naturligtvis uttryck på att bruden är prenumerant. Helt vill vi ha detta modigt och mildt i Sverige, att det tar tid att göra brudkronan. Den kommer sedan till er i god tid i sin lilla skåpande ask.

Och med brudkronan skickar vi en liten bok om äktenskapet. Många gånger har vi lyckats ge våra kronor, där den ligger och skänker i sin lilla färd och, och sedan den ska om sig varje år, brud, för den verkligen skall fånga lyktan. Kronan skall viska till henne, att äktenskapet är ett offeraltare, och att ju mera man kan uppoffra av sitt eget jag, desto lyckligare blir man. Det var så oändligt enkelt men samtidigt så oändligt svårt. Som allting stort är i livet. Vår.

38

De av tidningen Husmoderns prenumeranter som skulle gifta sig erbjöds som gåva en brudkrona av halm. Nr 8, 1943. Nordiska museet.

Brudkronor och rådgivning

Bläddrar man vidare i Husmodern från åren 1943, 1944 och 1945 så hittar man ett antal gånger bilder av lyckliga brudar som bär Husmoderns brudkrona, listor med namn på dem som fått kronor samt citat ur brev från tacksamma mottagare. Bara under det första året verkar tidningen ha delat ut 501 brudkronor.

Husmodern gav också råd till nygifta. Hur löser man till exempel problemet med att mannen får sammanbrott om kvinnan tjänar mer än han? Eller hur tacklar man att han slänger smutsiga kängor ovanpå hennes fin skor i garderoben? Ett annat problem som togs upp var att han inte säger till när hålet i strumpan är litet, så det enkelt går att stoppa, utan först när hela hälen är borta.

Beklämd blir jag när jag i dag i nr 23 1943 läser följande värdering: »... mannen är egentligen ett stort barn, som inte själv riktigt vet vad han vill. Det måste därför kvinnan veta. Och med list och kärlek handla därefter«. Var det en åsikt som delades av en stor del av läsekretsen, eller representerande den tidningsredaktionens inställning?

Eftersom Husmodern skänkte bort 100-tals brudkronor under flera år borde det finnas många kvar, även om halm är ett skört material och många kronor också antagligen skadats och slängts. Och efter lite efterforskning visade det sig att flera av dessa halmkronor fortfarande finns, både i privat ägo och på ett par museer, Kulturlagret-Vänersborgs museum och Halmens hus i Bengtsfors.

Maj-Britt Eriksson berättar att när hennes mamma Margit Nilsson gifte sig 1944 med Karl Blom i Skånela kyrka i Uppland, så bar hon Husmoderns brudkrona. Det var Margits mamma som var prenumerant och erhållit den till dotterns bröllop. Även

andra bondhustrur i trakten hade burit Husmoderns brudkrona. Margit och hennes mamma tyckte att det var extra roligt och passande att den var tillverkad av halm eftersom de drev jordbruk och halm så att säga var deras eget material. När Margit gick uppför altargången glänste halmkronan så att bröllopgästerna trodde att den var tillverkad av guld.

Margit Nilsson och Karl Blom gifte sig i Skånela kyrka i Uppland 1944. Fotografi i privat ägo.

Drop in-bröllop 9 juni 2012. Magnus Trogen och Clara Pahlén blev äkta makar. Foto Cecilia Törnqvist, Skansen.

Drop in-bröllop för första gången 2010. Foto Anders Bouvin © Skansen.

Drop in-bröllop på Skansen

Att gifta sig på Skansen har varit populärt i många år. Så populärt att det finns en föreställning om att man måste boka Seglora kyrka årtal i förväg för att få tid för vigsel. Programproducenten Maria Kirsch föreslog ett drop in-bröllop på Tingsvallen och 2010 genomfördes det för första gången. Gensvaret blev enormt. 357 par gifte sig den lördagen i juni. 2011 genomfördes 252 vigslar och drop in-bröllop började ta formen av en tradition. Inget tyder på att intresset mattats av – 2012 blev ett nytt rekordår. Kanske är det kravlösheten och det lätt galna i att viga på Tingsvallen tillsammans med så många andra som gör en drop in-vigsel på Skansen till ett alldeles utomordentligt alternativ till stora påkostade tillställningar och månader av rigorös planering. Det enda som behövs är en hindersprövning och två ringar.

CHRISTINA HAMNQVIST

är pressekreterare på Skansen.

252 par gifte sig på Skansens Drop in-bröllop lördagen den 11 juni 2011. Först ut var Morteza och Christine Winberg som var på plats utanför entrén redan kl 06.00. Foto Skansen.

Var och hur kan man träffas, vad
kan man berätta om med stolthet?
Många sätt är godkända men
inte riktigt alla. Foto KW Gullers,
Nordiska museet.

»Kanske du och jag?«

Allt lär gå att sälja med mördande reklam. Reklambyråer och annonsförsäljare får oss att nappa med braskande rubriker och lockande erbjudanden. Men kärlek per annons? Att genom ett relativt kortfattat meddelande nå ut och finna den äkta varan, sann kärlek långt bortom sorgliga »mail-order brides« och oseriösa Raskenstamtyper, är det möjligt?

ANNIKA PEURELL är
chef för Nordiska museets
bibliotek.

Från skämmigt till folkligt

Arbetsplatser, utbildningar, fester, resor, föreningsaktiviteter eller rent av busskön erbjuder tillfällen att träffa nya bekantskaper. Att lära känna någon genom att mötas IRL (In Real Life), att se och kommunicera, hitta personkemi eller det berömda klicket – det har uppfattats som det riktiga sättet att inleda en relation. Att inte mötas ansikte mot ansikte, att annonsera eller använda en kontaktförmedling, har setts som tveksamt, riskfyllt och inte helt acceptabelt. Detta till trots har den formen av kontaktsökande ökat genom åren och också hittat nya vägar i och med den mediala och tekniska utvecklingen. Det tveksam-

En tidningsläsare
vid Riddarfjärden i
Stockholm. Foto KW
Gullers, Nordiska museet.

ma har blivit mer accepterat och nätdejting gått »från skämmigt till folkligt«. Enligt en SIFO-undersökning utförd 2010 hade 23 % av tillfrågade svenska män och kvinnor som träffat en ny partner under de senaste fyra åren hittat den nya på nätet. Det toppar listan, framför att träffas via vänner (21 %), via jobbet (14 %) och krogen (13 %). I SIFO-undersökningen visade det sig att kontaktannonser i tidningar hade 0 % framgång i att träf-

fa en partner. Av de som nätdejtat är det få som provat traditionella kontaktannonser i tidningar. I Sverige uppstod nätdejting runt år 2000 och hade först rykte om sig att vara ett tillhåll för IT-nördar och deras likar – den generellt skeptiska attityden liknade den mot kontaktannonser. Sedan dess har dejtingsajterna växt lavinartat. Enligt beräkningar har Sverige i dag två miljoner singelhushåll varav hälften har ägnat sig åt nätdejting.

Men tidningarnas annonser lever vidare, framför allt i helgbilagorna. Även om syftet i stort är detsamma så är det viss skillnad på kontaktannonser i tryckta medier och dejtingsajternas nätbaserade annonser. På nätet finns ofta någon typ av formulär som ska fyllas i för att det ska kunna matchas mot en passande partner. Det finns också mer utrymme för beskrivande text och bilder och dessutom möjligheten att kunna skicka en hälsning eller kommunicera interaktivt. Tidningarnas annonser är ofta betydligt kortare och utan bild, men har fördelen av att vara tillgängliga för fler. Många dejtingsajter kräver medlemskap för att man ska kunna leta bland annonserna.

För utöver de läsare som aktivt letar efter kärlek via annons, så finns också en annan stor krets som efterfrågar kontaktannonserna: de många som av ren nyfikenhet läser dem. I en insändare från 1894 skriver signaturen »Ung dam« i tidskriften *Idun*: »... att jag med mycket nöje läser alla giftermålsannonser, som jag ser i tidningar, skrattar åt somliga, men, jag erkänner det gärna, funderar på andra«.

2010 skriver Caroline på sin blogg *Chic in Shanghai*: »Ja, det är sant. Jag är en person som tycker att det är ett sant nöje att läsa kontaktannonser i tidningen. Om ni har sett 80-talsklassikern *Desperately Seeking Susan* med bland annat Madonna och Rosanna Arquette, får jag väl erkänna att jag kan identifiera mig

till en liten del med den uttråkade hemmafrun Roberta – som inte riktigt har sitt eget liv utan följer spänningen i kontaktannonserna i tidningen. Inte för att jag är uttråkad eller inte har ett eget liv men i alla fall...»

En lång historia

Kontaktannonsens historia är lång och delvis sammankopplad eller sammanblandad med platsannonsens, där yrkesverksamma söker eller erbjuder tjänster. Det hävdas att denna typ av personliga annonser fanns redan på 1400-talet. I 1600-talets Paris fanns Palais Précieux, dit borgerskapet gick för att lyssna på konserter eller föredrag. I pausen kunde man ägna sig åt att läsa kontaktannonser uppsatta på väggarna, annonser där framför allt yngre personer sökte äktenskapspartner. De för tiden viktiga detaljerna som släktband och förmögenhet var noggrant redovisade för att säkerställa ett gott parti vid ett eventuellt äktenskap. Förbindelsen var mer av ett strategispel där man med lite tur fick känslor och kärlek på köpet. God ekonomi, social status, kontakter, eller i andra fall en trygghet och ett kamratskap, var det som framför allt efterlystes i de tidiga annonserna.

I Sverige, enligt SAOB, finner vi det första belägget för en giftermålsannons år 1825. Det är i Johan Magnus Bergmans *Valda smärre skrifter*. Bergman, som befinner sig i Paris, har hemlängtan och en krass syn på fransosernas liv och leverne. Han kommenterar i sin dagbok söndagen den 2 oktober 1825:

Om jag vore köpman och lurendrejare, skulle jag kunna bara på bijouteriet vinna så mycket, som resan hit kostar. Man har här många eleganta saker, som kittla ögat och kosta litet. Ett

annat sätt att här göra fortune, är giftermåls-annonserna. Man för in i ett blad att man vill hafva en hustru, beskriver hvilka egenskaper, som fordras, och huru stor förmögenhet hon bör hafva. Annonsern och mötet hos kommissarien kosta 8 francs. Baron Düben hade nära öfvertalat mig att för ros skull göra ett försök. Men hvem garanterar rigtigheten af uppgifterna? Man kunde ju råka på en dame från Palais royale.

Där efterfrågan finns, där finns en marknad. Tidskrifter helt ägnade kontaktförmedling, även kallade giftermålstidningar, dök upp på flera håll i världen. *The Matrimonial News* utgavs i San Francisco vid 1800-talets slut. Att hitta en make kunde vara svårt för en dam utanför de privilegierade klasserna i vanliga fall, och enklare blev det inte. Först kom amerikanska inbördeskriget med tusentals unga män som offer och sedan drog tusentals män västerut för att söka lyckan. Många ensamma kvinnor fanns på den amerikanska östkusten medan ensamma män fanns på landets västkust. Problemet var att hitta kontaktytor för grupperna, och där kunde giftermålstidningar eller kontaktannonser i andra tidningar vara till hjälp. Nyligen emigrerade ungkarlar sökte inte sällan efter en hustru från sitt hemland. Annonserna kunde publiceras både i det nya landet och i det gamla, i svenska tidningar förekom kontaktannonser från »over there« som efterlyste en bättre flicka, beredd att packa en amerikakoffert och resa långt för ett äktenskap.

Även i Sverige introducerades renodlade giftermålstidningar kring förra sekelskiftet, men primärt med provnummer och kort utgivningstid. *Giftermålstidningen* från 1894, *Svenska giftermålstidningen* från 1914, *Amor – svenska giftermålstidningen* från 1924 är några exempel.

I slutet av 1800-talet gick Sverige från att vara ett bondesamhälle till att snabbt bli ett allt mer urbaniserat och modernt land med förbättrade kommunikationer och ökad rörlighet. Befolkningen ökade, ekonomin expanderade och både män och kvinnor fick andra möjligheter än tidigare att påverka sin tillvaro. De nya förutsättningarna påverkade livsmönstren och även socialt liv och umgänge. Vilka blev samhällets nya kon-

taktytor och hur ändrades uppfattningar om kärlek och relationer? De kontaktsökande annonserna andas förhoppningar om bekantskap, äktenskap eller en förändrad livssituation. Trots annonsernas oftast väldigt kortfattade form går det att läsa in och följa hur sociala värderingar och idealbilder av relationer utvecklades. Det gör annonserna till relevanta och mänskliga tidsdokument, och utvecklingen har studerats inom historia, etnologi, psykologi, genus-, språk- och medievetenskap.

Det kan också vara ett sätt att betrakta sin samtid, ett lämpligt argument för alla nyfikna som fortfarande smyger med sitt annonsläsande. I tidningen *Kalmar* 1904 rapporterar pseudonymen Kapten Fog i sin serie *Från kejsarstaden vid Spree – Skildringar ur Berlin-lifvet* om de i Berlintidningarna vanligt förekommande giftermålsannonserna: »Den, som vill lära känna lifvet i våra dagars storstäder bör icke försumma att läsa tidningarnas annonser; de äro oftast intressantare än texten. Och särskildt studiet af giftermålsannonsspaltarna lämnar en god inblick i folkets lif.»

Under det tidiga 1900-talet återfinns kontaktannonserna i tidningarna diskret under rubriken Diverse. Där fick de samsas med andra annonser rörande upphittade hundar och förlorade smycken och så förhöll det sig till in på 1960-talet. Främst i veckotidningarna märktes sedan en skillnad. På 1970-talet blev rubrikerna tydligare och kontaktannonserna blev allt mer synliga. De flesta tidningar skaffade sig specialrubriker som Träffpunkten, Kontakten eller Räck mig handen.

Under samma decennium utvecklas uppdelningen av kontaktannonser i dagspressen med rubriker som skiljer dem ytterligare åt: Bekantskap, Personligt och Brevväxling. Alla kontaktannonser syftar givetvis inte till äktenskap. Kamratskap, resesällskap eller gemensamma intressen kan också vara anledningar att

[illegible]

De stora dagstidningarna visar större spridning än veckotidningarna vad gäller annonsörernas sociala tillhörighet, formuleringar och förväntningar. Veckotidningar som *Året Runt* och

Hemmets veckotidning, som har en relativt konstant läsekrets, och annonserna från 1980-talet kan ibland vara snarlika de som publiceras 20 år tidigare.

Vad sökes, vem där?

Det tidiga 1900-talets annonser syftar oftast till bekantskap eller äktenskap »om tycke uppstår». Ärbar och skötsam, rar och huslig är efterfrågade egenskaper. Under 1950- och 1960-talen var yrke, titel och civilstånd vanlig information i annonsen, där man helst sökte en trevlig, nykter eller chic partner.

Intressen började synas i annonserna: bilturer, natur och resor. Begreppet »mysiga hemmakvällar», som väl närmast är synonymt med kontaktannonsen, dök upp på 1960-talet och blev ett ovanligt seglivat uttryck. Det är fortfarande vanligt förekommande i både mäns och kvinnors annonser precis som intresset för »skogspromenader» och »allt som gör livet värt att leva».

På 1970-talet ändrades annonserna mer till att förmedla *vem* man är än *vad* man är. Annonserna blev längre för att få plats med både intressen och egenskaper. Yrket fick stå tillbaka när en 1970-talsman istället kunde beskriva sig som en »kelsjuk musikenjutare» medan en man tio år senare på ett 1980-talsmässigt sätt istället gärna var »ungdomlig, vältränad och fräsch». Intresset för sport, matlagning och resor följer med in på 1990-talet, språket i annonserna har blivit vardagligare och ännu mer personligt med stjärntecken, hårfärg och fler sifferbaserade inslag som längd och vikt.

Sanningshalten i annonserna har med all sannolikhet varierat under kontaktannonsens hela historia, och det är ingen skillnad nu i nätdejtingens tid. Samtidigt som »ärlig» och »seriös» är ofta

Efterhand har kontaktannonserna i pressen sorterats i olika grupper. Sanningshalten framgår dock inte av rubrikerna.

På 1960-talet skulle man vara trevlig, nykter och chic.
Foto Sten Didrik Bellander, Nordiska museet.

och sedan länge önskade egenskaper hos både män och kvinnor, så är det lätt att i både annonser och svar bli både yngre, snyggare och rikare. Fotografier behöver inte vara nytagna eller ens egna, andrahandstvåan i förorten kan förvandlas till ett lantligt boende. Syftet med annonsen kan också variera, bara i den bästa av världar finns ärligt uppsåt i alla möten. Risker att bli lurad finns såväl i annonsernas värld som på krogen.

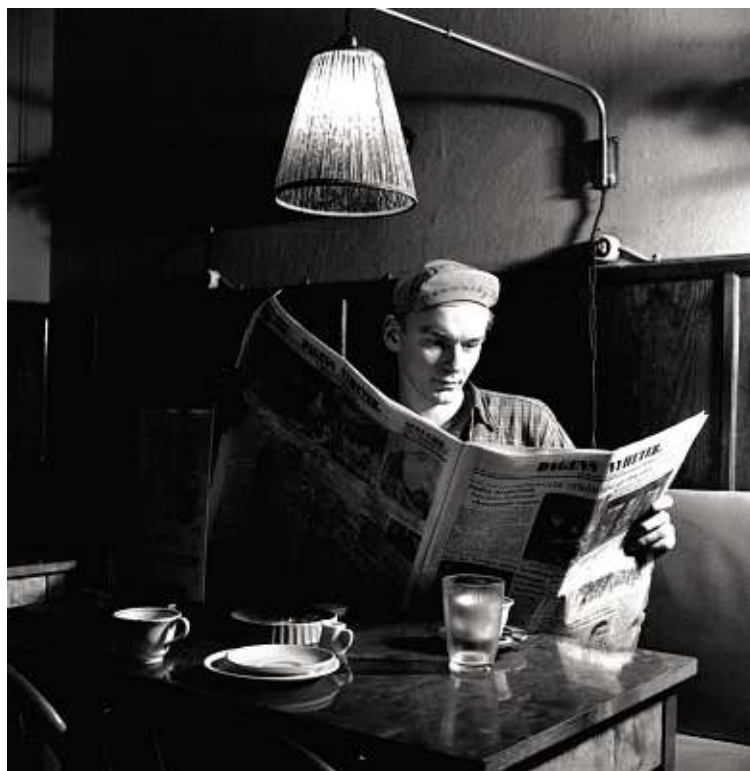
Varför inte?

Åsikter för och emot kontaktannonser fanns tidigt. I tidskriften *Idun* år 1892 diskuterade insändare under en tid för- och nackdelar med giftermålsannonser. I 1892:32 inledde signaturen Eva med ett mycket negativt inlägg om tillförlitligheten i annonserna. Signaturen Ung flicka svarar i efterkommande nummer: »Nu vill jag bara i all ödmjukhet fråga: hvarför skulle icke den första inledningen till en ömsesidig bekantskap kunna få ske på denna väg lika väl som på någon annan, ty på *något* sätt måste två människor, som ej känna hvarandra från barn- domen, ju nödvändigt första gången sammanträffa!»

Hon fortsätter: »För resten går det väl an i Stockholm och andra städer, där det gifves så många tillfällen för ungt folk af begge könen att få se personen, för hvilken man möjligen kan komma att intressera sig på allvar. Men för oss, som bo på landet och af omständigheterna äro försatta i en omgifning, som ställer i tvifvelaktig utsikt för oss att *aldrig* träffa ett »föremål», hur tror ni att det är för oss?»

Signaturerna Ave och J.P. ser det inte på samma sätt i sina respektive repliker utan menar att annonserna är ett »samhällsvådligt oskick». »Allt sedan vi första gången – det är väl nu omkring tjugo år sedan – sågo sådana annonser, ha vi, oaktadt vårt starka ogillande af dem, med ett visst intresse följt utvecklingen af detta förkastliga bruk, ty vi ha velat se, huru långt detta gyckel skulle drifvas, och om det icke en gång af sig själf skulle upphöra. Man kunde vänta sig det af vår tid, synes det oss. Men i stället har det till den dag som är varit i ett ständigt crescendo, så att den rätt-tänkande allmänheten börjar tycka, att saken går alldeles för långt, och erfarenheten har visat, att den har ledt till högst bedröfliga följder.»

Oavsett synen på kontaktformen och sanningshalten i annonsörens text, och trots risken att gå på en nit, så tycks sökandet oförtrutet fortsätta genom annonser i tidningar, de många dejttingsajterna på nätet eller i en väldigt offentlig form av levande kontaktannonser – tv-program som *Bonde söker fru* eller *Ensam mamma söker*. Förhoppningen att hitta någon att leva lycklig med i alla sina dagar, eller i alla fall en ny bekantskap att äta middag med, gör att signaturer som »Våga, vinn«, »Kanske du och jag?« med all säkerhet fortsätter att »Ta chansen«.

Ensam på ett fik i Stockholms Klarakvarter.
Foto KW Gullers,
Nordiska museet.

Tillsammans på skogspromenad. Foto KW Gullers, Nordiska museet.

Foto Jonas Hedberg.

Kärlek in på bara skinnet

Mänskligt att döma kommer tatueringen att försvinna [...] man har blivit för »upplyst« och »klok« för att sentera denna naiva bildkonst, och den litet sentimentala symboliken i motiven väcker ingen genklang i sinnena längre. Det blir åter en sed, äldre än de flesta, som kommer att övergivas. Redan nu är den oförstådd och illa sedd, ett relik från mänsklighetens barndom, ej värt annat än att försvinna och glömmas.

JONAS HEDBERG är intendent vid Nordiska museets arkiv med inriktning på bildsamlingarna.

Så skrev konsthistorikern och museimannen Philibert Humbla om tatuering i Sverige i 1928 års utgåva av *Fataburen*. Som kulturhistorisk översikt är artikeln intressant, också eftersom den säger mycket om de attityder som var gängse på den tiden. Men efter bara en kort vistelse i dagens offentliga miljöer kan man med säkerhet påstå att Humblas förutsägelser om tatueringskonstens framtid inte slog in. Även om de fortfarande är symbolladdade har tatueringar avdramatiserats i vårt samhälle, där deras popularitet exploderat under de senaste decennierna. Det som tidigare förknippades med kriminalitet och socialt utanförskap är nu så pass accepterat att få ens höjer på ögonbry-

nen över avancerade motiv på framträdande delar av kroppen. Tatueringar har helt enkelt förvandlats till något folkligt, vilket bland andra Birgitta Svensson konstaterar i sin bok *Tatuering – ett sinnligt äventyr* från 1998.

Ett svårfångat ord

I Nordiska museets arkiv finns många hundra hyllmeter arkivalier och bilder som beskriver kulturella sedvänjor, men när det gäller tatuering är materialet relativt tunt. Till stor del består det av Mats Rehnbergs undersökningar från 1960-talet, som är inriktat på soldattatueringar. Både Birgitta Svenssons bok och Elisabeth Åsbrinks och Björn Abelins *Bläck. Tatueringar, hud, minnen* från 2010 är ambitiöst upplagda, bildspäckade och vackert formgivna böcker, som i första hand är inriktade på exponeringen av det egna jaget som drivkraft för att tatuera sig.

Men tatueringar har också i mångas föreställningar varit ett sätt att manifesteras svärmiska förhållanden. I den här artikeln vill jag ge några exempel på hur människor upplåter plats på den egna kroppen av andra orsaker än ren narcissism. Det svårfångade ordet kärlek är ju mer än de flesta andra öppet för tolkning. Själv slås jag av att det ibland används på ett sätt som nog var ovanligt för trettio år sedan: det får snabbt stå till tjänst när starka och positiva känslor ska beskrivas. Om det har att göra med språkdevalvering är mindre intressant i sammanhanget. Det spännande är snarare vad människor medvetet eller omedvetet läser in i detta enda lilla ord. Och ett av de mer drastiska sätten att uttrycka något som kallas kärlek till en person eller en företeelse, måste ändå vara att märka den egna huden med bläck, som bara med stor svårighet låter sig tas bort.

Helt sonika tog jag Facebook till hjälp för att hitta personer med tatueringar som de själva upplever har en koppling till kärlek. De mest konventionella typerna av romantiska tatueringar har jag undvikit. Istället har jag letat efter sådana där motiven – både de ikonografiska och de känslomässiga – avviker en aning från det mest förutsägbara i sitt förhållande till ett av de mest använda orden i vårt språk.

Syntetisk kärlek

Att musiker har ett nära förhållande till sina instrument är inte alls ovanligt. Ett exempel från filmvärlden är Jane Campions film *Pianot*, där instrumentet fungerar som en stum kvinnas röst i hennes försök att ge uttryck för känslor. I de flesta fall brukar det handla om klassiska musiker, jazzmusiker eller den arketypiske vite mannen med sin elgitarr, stommen i den amerikanska rockmyt som efter femtio år eller mer fortfarande är livaktig.

Jonas går knappast att sortera in i något av de facken. Det tog ett och ett halvt år av grannande innan han bestämde sig för att tatuera logotypen för den amerikanska synthesizertillverkaren Sequential Circuits på ena underarmen. En kärleksförklaring till de instrument som på många sätt var en produkt av den innovativa amerikanska ingenjörskultur som nådde sin höjdpunkt under 1960-talet.

»Att skapa ljud på mina syntar ser jag lite som att måla med ljudvågor. För mig är det en sorts terapi och jag skulle ha svårt att leva utan det, särskilt i perioder när jag känner mig nere.«

»Jag har ägt massor av olika syntar genom åren, men de från Sequential Circuits är de enda som har låtit mig gå direkt från

att ha tänkt fram ett ljud i huvudet till att omvandla det till ljudvågor. Ljuden kan bli väldigt mjuka och väldigt hårda på en och samma gång; de har en varm klang som jag tycker är svår att återskapa på andra maskiner. Min Pro One köpte jag 1992. Efter några år sålde jag den, men köpte tillbaka samma exemplar längre fram. Den känns som min bebis! Min Prophet 5 är min ögonsten. Så för mig symboliserar loggan faktiskt en sorts kärlek.»

»Det kändes självklart att Jonas skulle ha just den«, säger en av hans vänner om logotypen med sitt 1970-talsfuturistiska typ-

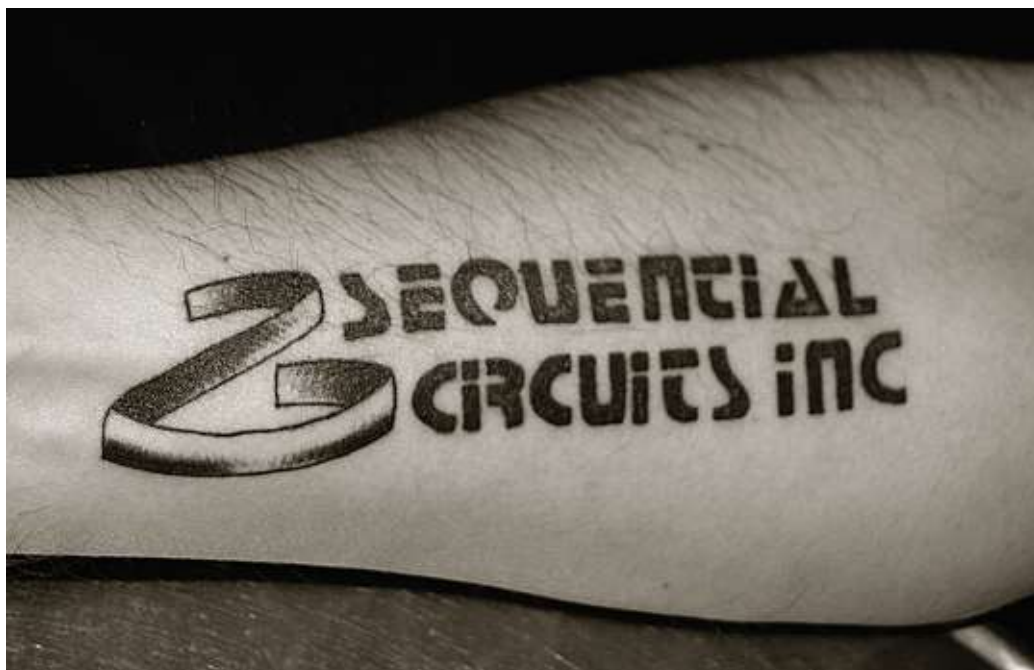

Foto Jonas Hedberg.

snitt och en diskantklav. »För honom verkar det nästan gå genom telepati att göra ljud. Jag kan stå bredvid och beskriva i detalj hur jag vill att det ska låta, och han rattar fram nästan exakt det jag tänkt på. Man tappar hakan, det är som att han är ett med sina syntar.«

Kärlek på läktaren

Anders pratar om kärlek och passion när frågan om varför han tatuerat flera AIK-motiv på olika delar av kroppen dyker upp. Enligt honom är själva fotbollsspelet i sig långt ifrån hela svaret på frågan. Han är så pass hängiven sitt lag och sina vänner i AIK-klacken att han utsatt sig för en smärta som de flesta människor skulle rygga tillbaka för. Texten »Norra Stå«, som syftar på de mest hängivna AIK-fansens traditionella läktare på Råsunda fotbollsstadion, pryder nämligen den ena av hans fotsulor. Över hela kroppen finns andra AIK-tatueringar.

Anders är nog med att påpeka att läktarkulturen för honom och hans vänner i »Kamratgänget Dricka Bårs« inte handlar om fysiskt våld. Istället är den en ventil i en slitig vardag, en mötesplats där man tillsammans blir något större än summan av individerna. »För mig har den tatueringen att göra med att man står på Norra Stå i vått och torrt, i medgång och motgång. Hur det än går för laget så finns gemenskapen där. Fotbollsförbundet försöker motarbeta ståplatskulturen på alla sätt, men för mig är det viktigt att få kanalisera en stark känsla. Att få ha det energifyllda kvar i livet och ibland få gå tillbaka till hur enkelt allt kunde vara när man var barn.«

Samhörigheten med de andra i kompisgänget – både kvinnor och män i olika åldrar som utåt inte ser ut att ha särskilt många

Foto Jonas Hedberg.

gemensamma nämnare – beskriver Anders med ord som värme och hjärta. »Många av de här vännerna skulle jag inte träffat i de »vanliga« sammanhangen. Vi stöttar varandra även i de delar av livet som inte har något med fotbollen att göra. Själv blev jag allvarligt sjuk för ett par år sedan och har fått otroligt mycket stöd av andra AIK:are.«

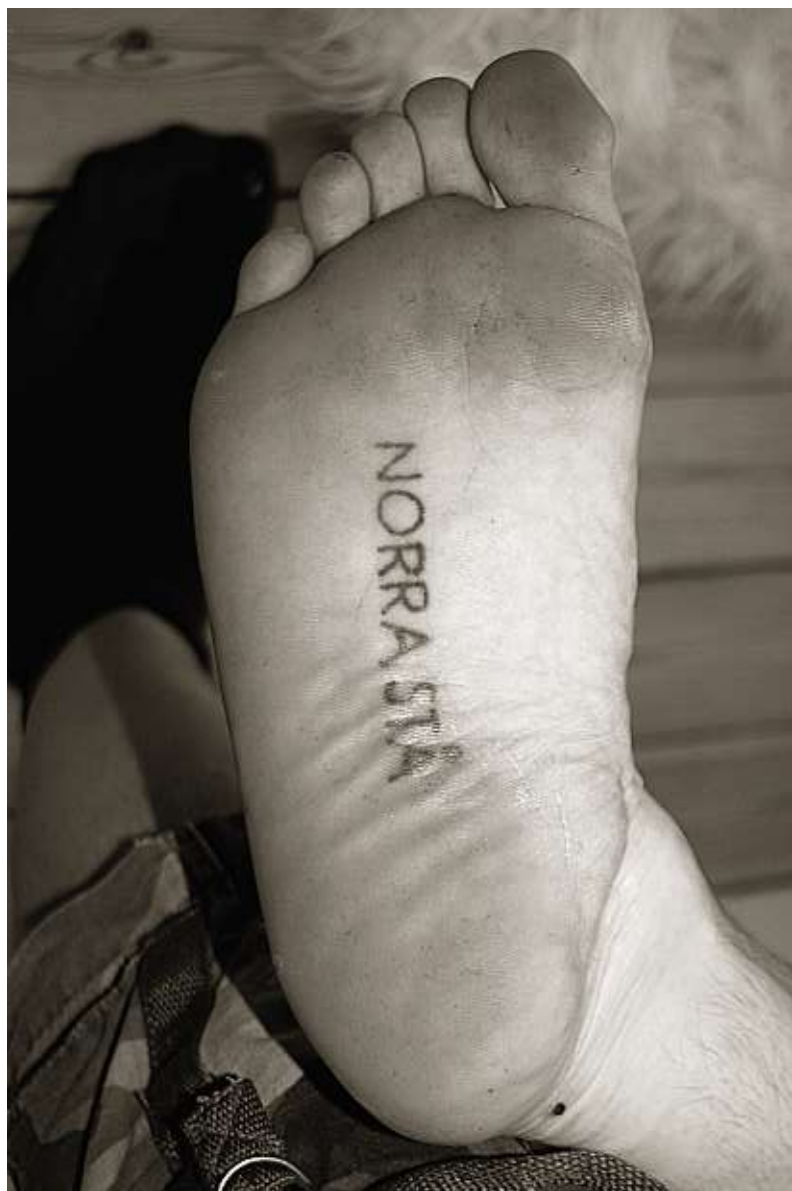

Foto Jonas Hedberg.

Foto Jonas Hedberg.

Ett trasigt hjärta

Klassiska hjärtan var länge ett av de i särklass vanligaste tatueringsmotiven. En variant på det temat kan säga något om de nya sätt att kommunicera som blivit vanliga i och med att sociala medier börjat prägla många människors vardag.

För ungefär ett år sedan bestämde sig Anna, 34, för att överraska sin pojkvän med en tatuering. Istället för ett mer konventionellt kärleksmotiv bestämde hon sig med kort framförhållning för ett tecken som de gjort till sitt eget efter att ha tillbringat långa stunder med att skriva till varandra på Facebook: en med flit felskriven emoticon-symbol för ett hjärta. »Det blev liksom vår egen symbol. Jag hade tillbringat ganska mycket tid med att försöka hitta ett motiv som kunde passa, men kunde inte komma på något som kändes helt rätt. Så plötsligt en kväll på jobbet slog det mig att vårt eget specialhjärta var vad jag hade letat efter hela tiden. Redan nästa dag gick jag till tatueraren.»

Efter att tatueraren slutfört jobbet visade det sig att han oavsiktligt hade skvallrat. »Min pojkvän och tatueraren, som råkade vara bekanta, sprang på varandra ute på stan senare samma dag. När han blev tillfrågad om vad han tyckte om min tatuering blev min kille ganska paff.» Överraskningsmomentet föll bort, men det udda hjärtat som började som en feltryckning på tangentbordet blev uppskattat ändå.

Syskonkärlek gånger tre

När jag träffar systrarna Anna, Emily och Elsie på ett café mitt i Stockholm är det slående hur ålderskillnaden mellan dem inte verkar spela någon roll för deras sammanhållning. De har

alla tre identiska tatueringar så när som på placeringen: två av dem på handleden och den tredje på vaden. Det var Elsie som först kom på idén med en gemensam tatuering: »Jag ville ha något som jag skulle kunna stå för resten av livet och som man blir glad av att se.« Den gamla sanningen att en bild säger mer än tusen ord verkar mindre självklar i det här fallet: »Mina älskade systrar säger ju egentligen allt«, säger Elsie. »Mina systrar är det finaste jag har, och det känns också lite som ett feministiskt ställningstagande.«

Yngsta systemen Emily ställde upp nästan på en gång, men Anna var svårare att övertala. »De gav mig en tatuering i 40-årspresent. Jag ville ha ett minne av mina systrar, men trodde att jag skulle få välja motivet själv. Jag lade ned en hel del tid på att fundera

Foto Jonas Hedberg.

över något som skulle kunna passa.« Den förhoppningen kom på skam eftersom Elsie och Emily redan hade gjort jobbet. »En eftermiddag hemma hos våra föräldrar slängde de demonstrativt fram sina handleder och frågade: När kommer din? Så jag hade inte mycket till val.« Helt och hållet anpassade sig inte Anna. Med tanke på sitt dåvarande arbete ville hon inte ha en tatuering som var allt för synlig. »Jag kände att jag inte skulle orka svara på frågor och diskutera hela tiden, så jag valde att placera min tatuering på vaden istället för handleden.«

Även Anna gillar ordens dubbeltydighet: att de både kan syfta på syskonen och på medsystrar i vidare bemärkelse. Och när hon under en period mådde dåligt blev texten på huden till ett stöd eftersom hon kände sig bättre till mods bara av att titta på den.

Täcka över och sudda ut

Syskonkärlek är en sak, men när den romantiska kärleken ibland tar slut kan en gammal tatuering bli en påminnelse om något man helst vill lägga bakom sig. Henrik Wiman, tatueringsskulptör på East Street Tattoo i Stockholm, menar att man som tatueringsskulptör i första hand försöker få kunden att undvika namnet på sin partner och istället använda ett symbolmotiv utan lika tydlig personlig anknytning. Att göra en så kallad cover up (täcka över en gammal tatuering med en ny) är vanligt, men främst vid slarvigt utförda eller rent missprydande tatueringar som gjorts på fyllan. Redan Philibert Humbla uppmärksammade företeelsen och menade i tidens anda att »yrkesförbrytare använda sättet för att om möjligt vilseleda rättvisan«.

Bara en snabb sökning på Google ger träffar på ett tjugotal svenska kliniker specialiserade på att ta bort oönskade tatueringar.

ar med laserteknik, men priserna är höga och behandlingstiden kan vara lång. Ett kreativt exempel för de ekonomiskt sinnade är kanske skådespelaren Johnny Depp, som genom att ta bort två bokstäver förvandlade »Winona Forever« till »Wino Forever«, efter att förhållandet med flamman Winona Ryder tagit slut.

En både kärnfull och smått poetisk beskrivning av dilemmat hittar jag på hudläkaren Tore Nilsens hemsida:

»Tatueringar är mycket populära idag.

Tyvärr ångrar många sig.

Det man en gång var övertygad om att man alltid skulle gilla, känns fel efter en tid.

Livet förändrar sig och även ens värderingar.«

Med förhoppningen att de aldrig kommer att behöva känna sig träffade av ovanstående rader vill jag rikta ett varmt tack till de personer som låtit sig intervjuas för denna artikel.

121032

1800-tal. för hätt

Brudstrumpeband.

1800-tal. för hätt.

Broderat brudstrumpeband på katalogkort. Nordiska museet.

Rosen – en broderad kärlekshistoria

»Jag är så skamligt girig på minuterna« skriver Karin Larsson i Sundborn till sin mamma när hon väver slutet på en gobeläng som kan vara det vackra draperiet »Kärlekens ros«, som ska sitta i dörröppningen mellan Carls och Karins rum. Väven är gles, för att de skulle kunna titta på varandra genom den rosenmönstrade väven. Kring stammen ringlar en orm, en påminnelse om kärlekens ovän.

I alla kulturer finns det legender och historier som berättar om den magiska och mytomspunna rosen. Rosens röda färg är en urgammal sinnebild för kärlek och står för både himmelsk fulländning och jordisk lidelse. Rosen som symbol förekommer i många av folkkonstens föremål. Rosmålade skåp, dekorerade linfästen, vävnader och broderier som den här artikeln handlar om.

Rosen i myterna

Redan för 4 000 år sedan odlades rosor för deras väldoft och skönhet. I den grekiska mytologin hörde rosen till gudinnan Afrodite och i den romerska var den Venus blomma. Hos båda

ANNA-KARIN JOBS ARNBERG är sektionschef och intendent vid Nordiska museet med ansvar för bl.a. folkdräkter. 2004 erhöll hon gesällbrev med liten silvermedalj i broderiyrket.

symboliserade rosen kärlek, liv, skapelse, skönhet, jungfrulighet och fruktsamhet.

De romerska kejsarna och aristokratin smyckade sig ofta med rosenkransar. Drottning Kleopatra lät stoppa rosenblad i sina kuddar och madrasser och bjöd in till överdådiga banketter där gästerna vadade upp till anklarna i doftande rosenblad. Ett nöje var att låta rosenblad regna ner över gästerna på banketterna. För romarna betydde rosen också tystnad. Benämningen »sub rosa«, under rosen, används än i dag och betyder sekretess och tystnad. Förklaringen till detta sägs vara att romarna målade rosor eller hängde rosor i taket på rådsammare och festlokaler, som en påminnelse till gästerna att sekretess var nödvändigt. Symboliken övertogs senare av den kristna kyrkan, som lät dekorera biktstolarna med fembladiga rosor.

I kristendomen kom rosen att få stor betydelse. De fembladiga rosorna kallades för Kristusrosor och de fem kronbladen stod för fem sår från korsfästelsen. Under medeltiden blev rosen en symbol för jungfrulighet och framförallt för Jungfru Maria. Hon omtalades ofta som »Rosen utan törnen« och »Himmelens ros«.

Kyrkans broderade rosor

Handeln med textilier var utbredd under medeltiden och det fanns en mängd färdvägar där försäljning och byte av varor förekom. Kungar och drottningar, hertigar och rikemän kunde därför donera och testamentera dyrbara vävda och broderade textilier från Orienten, Italien, Frankrike och England till kyrkan.

Under sent 1200-tal och tidigt 1300-tal nådde den kyrkliga broderikonsten sin höjdpunkt både tekniskt och motivmässigt.

Gestalter från Gamla och Nya testamentet omgivna av blomrankor och olika djur var det vanligaste motivet. Broderierna utfördes med guld- och silvertrådar och med mångfärgat silke i olika sömmar.

I Vadstena kloster, som grundades av den heliga Birgitta, bedrevs broderiverksamhet under åren 1384–1520. Enligt klosterregeln fick kyrkliga textilier enbart tillverkas av de birgittinska nunnorna inom klostret. Textilierna var avsedda för kyrkans altarbord och prästernas mässkrudar. Broderierna var utförda som applikationer, rosor, stjärnor och liljor broderades var för sig och syddes sedan fast. Andra motiv var scener ur Jungfru Marias och Kristus liv och för att behaga Gud sparade man inte på det dyrbara materialet. Förutom guld- och silvertråd användes små söt-vatten- eller korallpärlor som kunde täcka delar av broderierna. Enligt den heliga Birgitta symboliserade den fembladiga rosen Marias fem fröjdeämnen: ärbarmhet, barmhärtighet, mildhet, skönhet och hennes gudomliga glädje.

Från 1400-talet förekommer Jungfru Maria ofta omgiven av en krans av rosor, bestående av en stor och tio små rosor. Dessa Mariabilder med rosenkransar finns bevarade i altarskåp och i kyrkornas kalkmålningar, bland annat i de kalkmålningar i kyrkorna runt Mälardalen som tillskrivs Albertus Pictors verkstad. Albertus Pictor var också pärlstickare och broderade liturgiska plagg med silke och pärlor. I västvärldens folkliga bröllop kan man än i dag uppleva bruket att bära blomsterkransar runt kronan. Tidigare kunde hela håret dekoreras med kransar av rosor gjorda av skirt papper i flera röda nyanser. Seden kan härledas till skildringen av Jungfru Marias krona och krans.

Under medeltiden blev allegorin populär. Texter och bilder blev budskap som tolkades. Inom kyrkan fanns mängder av al-

Del av ett altarbunad med broderade rosor. Foto Statens historiska museer.

legoriska budskap. De kyrkliga broderierna inspirerade kyrko-besökarna och en folklig tradition inom berättarkonst och bildkonst växte fram. De invecklade moraliska språkbanden, motiven och texterna ändrades till ett enklare och mer begripligt uttryck, som även signalerade kyrkans överhet.

Det mest spridda medeltida allegoriska diktverket var »Roman de la Rose«, Romanen om rosen. Den handlade om hur komplicerad ungdomens kärlek kan vara. En ung man får syn på en rosenknopp. Han väntar på att få se och röra vid den utslagna blomman.

Rosor och rikedom

I sigill och adelsvapen förekommer ofta den fembladiga rosen. Helvig av Holstein blev drottning i Sverige 1275 och hennes sigill, där hon omges av fembladiga rosor, är ett exempel. En berömd ros är Tudorrosen. Den rödvita fembladiga rosen blev en symbol för Englands enande år 1485 efter »rosornas krig«, inbördeskriget mellan släktgrenarna York och Lancaster.

Under 1500-talet började det bli vanligt i Europa med vetenskapliga studier av blommor och plantor. Man avbildade rosor, nejlikor, penséer, kaprifoler, olika blad och även djur och insekter i kataloger med handkolorerade planscher, som sedan blev inspiration till broderier och annat hantverk. Kungligheter och adel beställde dräkter, sadeltäcken och inredningstextilier från utlandet och anställde också brodörer. Broderade rosor och andra växter blev ett sätt att visa makt och rikedom.

Vid bröllopet mellan Gustav II Adolf och Maria Eleonora den 25 november 1620 bar kungen en dräkt rikt broderad med guldtråd. Motiven kom från växtriket och bestod av nejlikor, en tro-

Gustav II Adolfs bröllopsdräkt. Foto Livrustkammaren.

1600-talsbroderiet har
rosor av silke i petit point.
Foto Nordiska museet.

Under 1700-talet spred
sig broderikonsten.
Högreståndsflickor
lärde sig att »måla med
nål«. Här en övningsduk
med silkebroderier från
1791. Blomstermotiven
är sydda efter förlagor.
Foto Nordiska museet.

lovnings- och äktenskapssymbol, rosor för kärlek, liljor för renhet och kyskhets och ekollon för liv och fruktbarhet.

I Nordiska museets samlingar finns ett täcke i applikationsbroderi. Det är tillverkat för Gustaf Horn af Björneborg och Christina Oxenstierna och märkt 1630. Mittenmotivet på täcket är det självklara alliansvapnet, där båda vapnen är ställda bredvid varandra. Runt vapnet finns en krans av fyrbladiga rosor och blad. Blommor spridda över hela täcket – rosor, nejlikor och liljor – symboliserar äktenskapet. Täcken och andra textilier med alliansvapen, initialer och årtal inom en framhävande krans var ett sätt att presentera ägarna och deras status under 1600-talet.

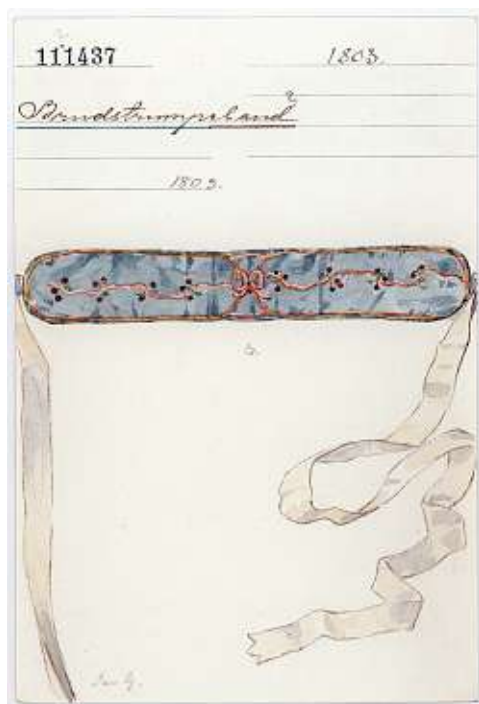
Via mönsterböcker, som kopierades flitigt, fick hantverkarna tillgång till olika motiv. De tidigaste mönsterböckerna gavs ut i Tyskland på 1500-talet. Under 1600-talet var de vanliga i adliga familjer och under 1700-talet nådde mönsterböckerna de borgerliga kretsarna. Trots att det gavs ut ett stort antal titlar med olika mönster återkommer samma motiv över hela Europa om och om igen. Oftast stjärnor, rosor, blom- och bladrankor, palmetter och ornamentala figurer.

Ostindiska kompaniet förde mängder av textilier och varor till Sverige och det uppstod under 1700-talet ett svärmeri för den kinesiska kulturen. Från att tidigare ha varit ett yrkesmässigt hantverk spreds nu broderikonsten till andra grupper i samhället. För en högre stånds flicka hörde det till god uppfostran att kunna brodera. Man »målade med nål«, dvs. broderade ljusa- re och lättare rosenbroderier och blomrankor i kinesisk stil på kläder, tavlor, eldskärmar, små väskor, plånböcker och på möbler. Broderierna kombinerades gärna med rosetter, girlander och draperingar.

I Nordiska museets samlingar finns ett hundratal brudstrumpe-

Rosenkransen på täcket från 1630 framhäver de två som ingått äktenskap. Foto Nordiska museet.

Broderade brudstrumpeband på katalogkort. Nordiska museet.

band som är daterade från slutet av 1700-talet till omkring 1860. De flesta av dessa brudstrumpeband är prydda med symboliska blommor såsom röda rosor, förgätmigej och penséer. Dessa bars av bruden vid bröllopet och var oftast en gåva från en väninna eller syster. En ceremoni under bröllopsfesten kunde vara att en brudtärna tog bandet av bruden och gav detta till en ung man, ofta marskalken. Eftersökta kavaljerer kunde få stora samlingar av brudstrumpeband. En annan sed var att bandet skulle dansas av bruden. Hon skulle sedan ge bandet till den brudsven som stod i tur att ingå äktenskap.

Ett oavslutat »Berlinerbroderi« i korsöm, flossasöm och pärlbroderi från 1800-talets mitt. Foto Nordiska museet.

Rosen har i historien fått utgöra bilden av det vackraste och skönaste i livet och i 1850-talets borgerliga inredningsideal fick den blomma ut i en mängd textila föremål. Rosbroderier sydda på stramalj i korsstyg eller petit point i klara färger på kuddar och mattor blev vanliga. Broderade draperier, bordsdukar, pal-lar och draperade gardiner skulle skapa en romantisk och stäm-ningsfylld atmosfär i hemmet. Den industriella utvecklingen under slutet av 1800-talet medförde både tillgång på nya material och nyrika kunder som kunde köpa nya inredningsdetaljer till hemmen. Mönsterförlagorna till rosbroderierna var handkolore-

Rosor i petit point på kudde
från 1800-talets mitt och
jugendrosor på bonad från
sekelskiftet 1900.

rade och trycktes i Tyskland på rutmönster där varje ruta motsvarade ett stygn. Mönstren spreds via handarbetsaffärer och handarbetstidningar.

Som en protest mot de överdådiga hemmen kom under slutet av 1800-talet jugendstilen. Från att hemmen varit dunkla och övermöblerade kom ljuset tillbaka. Tvättpåsar, tidningshållare och broderade bonader med ordspråk var nya inredningstextilier för den tiden. Den tidigare naturalistiska och frodigt broderade rosen fick nu ett nytt stilistiskt uttryck och blev känd under namnet »jugendros«.

Det folkliga broderiet

I den folkliga traditionen intog broderierna en betydande plats både i inredningssammanhang och i den folkliga dräkten. I länder och bygder med rik folkkonst var bröllopet en central och viktig begivenhet. I samband med bröllop skulle bruden medföra en omfattande textil utstyrsel som unga flickor mycket tidigt arbetade med. En familjs ekonomiska välstånd – eller brist på sådan – kunde visas i hur många broderade hemtextilier den hade. Broderade handskar, vantar, armringar och hängslen var gåvor som kunde köpas eller tillverkas och som byttes mellan de blivande makarna. Man var angelägen om att brudhandskarnas broderier skulle vara kopplade till kärleksymboler såsom hjärtan, liljor, nejlikor och rosor.

De folkliga broderierna följde likt högreståndsbroderierna modeutvecklingen, men dock inte i samma tempo. De höll kvar renässansens broderimotiv genom århundraden och de blandades med senare stilar såsom rokokons rosenmotiv. Till skillnad från högreståndsbroderiet, som utfördes av manliga hant-

Brudkjolsäck från Lek-sand med applikationer formade som en ros. Foto Nordiska museet.

Brudkudde med
broderade rosor och
andra blommor. Foto
Nordiska museet.

verkare, blev det folkliga broderiet en kvinnlig syssla. Men det fanns undantag. I vissa socknar broderade byskräddarna på tillskurna plagg och utförde laskning, dvs. broderier på skinn. Från Leksand finns uppgifter att byskräddaren utförde laskning och »siltjning«, silkesbroderi på kvinnornas snörliv, samt sydde och broderade kjolsäckar av överblivet tyg. En brudkjolsäck som är märkt A E D 1859 kommer från Leksand och enligt uppgift bars den av Anna Ersdotter som brud. Kjolsäcken har hjärtapplikationer formade som en ros och silkebroderier.

»Att träda i brudstol« var i äldre tid ett uttryck för att gifta sig. Under vigselakten skulle brudparet sitta på stolar eller på en liten

bänk som fungerade som hedersplats. För brudstolarna tillverkades brudkuddar som ofta hade rosmotiv och andra äktenskapsymboler såsom nejlikor, tulpaner och liljor. Brudparet kunde knäböja på kuddarna under vigseln och vid bröllopsmåltiden användes kuddarna på brudbänken. Brudbänk kallades den bänk vilken brudparet satt på under bröllopsmåltiden. Kuddarna användes sedan som ett minne av bröllopet och togs fram vid speciella högtider.

Ros förekommer ofta i benämningar på folkliga plagg. Namn som rosband, rosbindel, roshätta, rosförkläde och roskjol är alla föremål som har med högtid och bröllop att göra. Men ordet ros

Frodiga broderier på halvvantar tillverkade i Dala-Floda vid mitten av 1800-talet. Foto Nordiska museet.

Yllevantar från
1930-talets Dala-Floda,
när påsömmen var en
betydande inkomst-
källa i bygden. Foto
Nordiska museet.

betyder inte alltid i bokstavlig bemärkelse ros utan kan vara ett namn för olika sorters blommor och även stjärnmönster.

I Floda socken i Dalarna broderas fortfarande frodiga yllebrosoderier som lokalt kallas »påsöm«. Påsömmen börjar sin historia i Floda vid mitten av 1800-talet. Vid den tiden uppstod en högkonjunktur i socknen då man avverkade stora mängder av skog. Inkomsterna gjorde att dräktbruket tog ny fart till skillnad från i många andra Dalasocknar där dräktskicket vid den här tiden började försvinna. De flesta av Flodadräktens delar, bl.a. kjolbården, kjortelsäcken, hättan och påsömströjan broderades med pompösa ros- och blomstermotiv av syntetfärgade ullgarner.

Påsömsbroderade vantar, armringar och hängslen var ofta en gåva från bruden till hennes blivande make. Under 1930-talet var påsömmen en betydande inkomstkälla för bygden. I var och varannan gård satt kvinnorna och broderade på förtjänst. Det var på modet att ha ullgarnsbroderade textilier i hemmen såsom draperier, skrivbordsunderlägg, hyllremsor och gungstolsmattor.

I dag ser vi broderierna på andra föremål – mobiltelefonfodral, barnhättor, vantar, väskor och broscher förses med rosor, dahlior, förgätmigej och violer av ullgarn i starka färger. Numera broderar man för välbefinnandet, att få avkoppling och att få vila tankarna. En kvinna i Floda sa: »Att brodera är som att försvinna i en annan värld, färgerna och blommorna gör mig glad i sinnet.»

Rosen som motiv har haft olika innebörd under olika tider och i olika sociala och kulturella sammanhang. Ofta har den varit en symbol för kärlek och äktenskap och ett sätt att uttrycka något vackert och lustfyllt. Det gäller än i dag. Fortfarande kastar vi liksom Kleopatra rosenblad över brudpar och vi uppvaktar gärna någon vi tycker om med rosor – kanske i form av ett broderi på ett mobiltelefonfodral.

Rosor av i dag på stickad mössa och halsduk. Foto Floda hemslöjdsförening.

Ett märkligt föremål i Nordiska museets samlingar.
Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

Ännu en broderad kärlekshistoria?

Det är ett märkligt och helt unikt föremål. Varje gång det visas blir människor starkt berörda och undrar vad det är som ligger bakom. Jag tänker på Metta Focks klagoskrift, ett stycke tyg med broderad text. Handlar det om kärlek? Ja, men ännu mer om kärlekslösheten i det lilla samhället, den olyckliga kärleken mellan makar och den oförlösta, förnekade och framförallt förbjudna kärleken. Den vanmakt och förtvivlan som slår emot den som kan ta sig igenom texten förstår att den är från en kvinna som befinner sig på den yttersta gränsen för vad hon kan uthärda och som är djupt misshandlad av myndigheterna. Vad är det som hänt henne?

BERIT ELDVIK är textil-expert och intendent vid Nordiska museet.

Bortgift som tonåring

När Metta Ridderbjelke var 18 år giftes hon bort med Johan Henrik Fock som då var 25 år. Det var 1783. Redan som 14-åring hade hon lovats bort, säkerligen utan egen medverkan till valet. Det är svårt att tänka sig två så olika makar. Hon lär ha varit en livlig och intelligent flicka med talets gåva, med-

an han var trög och allmänt ansedd för dum. Och det skulle visa sig att han var oduglig till det mesta. Båda kom från adliga släkter. Släkten Fock var gammal, där fanns idel officerare med stolta anor, medan Mettas familj var av lägre rang. Focks släktingar såg redan från början ned på Metta.

Så blev det inte heller något lyckligt äktenskap. De bodde på ett litet frälsehemman, Lilla Gisslared, i Västergötland. Hemmet verkar inte ha skiljt sig mycket från andra bättre bondhem med ett kök, en sal och en sovkammare. Det var Metta som styrde och ställde med hemmet och med de torpare som lydde under hemmanet, medan mannen som uppenbarligen var rätt mycket för starka drycker, lyckades vansköta lantbruket så att familjen hamnade på fattigdomens rand. Det gick så långt att Metta fick honom satt under förmyndare. Till hans släktingars förtret blev det hennes äldste bror, kyrkoherden Nils Gustaf Ridderbjelke, som utsågs till förmyndare och på så sätt kom att påverka familjens ekonomi, vilket inte var helt lyckat i längden.

Metta födde under loppet av 18 år sex barn. Det första dog i späda ålder och ett av barnen, en flicka, var dövstum. Förhoppningsvis var Mettas första tid som gift ändå inte helt utan kärlek.

Rykten om kärlek

Den för Metta så ödesdigra kärleken kom i gestalt av korpral Fägercrantz som var anställd som skogvaktare på Salaholm, huvudsäte för släkten Fock och ägt av en släkting till Johan Henrik. Mellan Fägercrantz torp och Lilla Gisslared var det gångavstånd. När brodern/förmyndaren flyttade från orten, lämnades Metta ensam med alla bekymmer och allt slit med gårdens skötsel. Johan Fägercrantz var en ung och ståtlig karl

som hade varit regementskamrat med Mettas make, men som tydligen var några år yngre. Förutom att sköta skog var han kunnig i jordbruk. Han var gift med Märta som var 25 år äldre. Det var inte alldeles ovanligt med så stor åldersskillnad i den tidens äktenskap, men i detta drama är det inte oväsentligt. Metta sökte sig till Johan Fägercrantz för att, vad hon själv säger, få hjälp och stöd i frågor kring ekonomi och skötsel av gården, det som hennes man helt enkelt inte var kapabel till. Rykten på bygden, som snabbt kom igång, lät förstå att de hade en otillåten kärlekshistoria och det var den, eller ryktena snarare, som skulle få stor betydelse i det som följer. Vi lär aldrig få veta om de verkligen hade ett kärleksförhållande. Både Johan Henrik Fock, som gärna gick i grannarnas hus och skvallrade och klagade över sitt och hustruns problematiska liv, och Märta Fägercrantz som var svartsjuk, spädde på alla illasinnade rykten.

Rykten om onaturlig död

År 1802 startade de fruktansvärda händelser som ligger bakom orden och bönerna i klagoskriften. Den 6 juni dog Mettas och Johan Henriks äldste son Claes, efter några dagars sjukdom. Han var 13 år, moderns framtidshopp som redan var på väg att kunna försörja sig och som hon hade velat få inskriven vid Skaraborgs regemente. Bara fyra dagar senare dog den treåriga dövstumma dottern och den 10 juli dog även hufvudern själv Johan Henrik. Alla hade i stort sett samma sjukdomssymptom. Genast satte rykten igång om att det var Metta som hade tagit livet av dem alla tre med arsenik. Kronolänsmannen kopplades in och begärde att provinsialläkaren skulle göra en obduktion

av kropparna för att se om det var ett naturligt sjukdomsförlopp eller om de hade blivit förgiftade. Mässlingen grasserade också i trakten och flera hade dött i denna sjukdom.

Den kedja av händelser som följer är både ett vittnesbörd om hur ofullständig läkarvetenskapen var på den här tiden och om ett godtyckligt rättsförfarande, där många av de juridiskt utbildade herrarna på förhand hade utsett en skyldig och lyssnat på vittnen som egentligen inget hade sett. Byskvallret fördes vidare ända upp i högsta instans.

Till att börja med tyckte inte länsstyrelsens tjänstemän att det fanns någon anledning att obducera, eftersom man mer trodde på sjukdom och eftersom det dessutom skulle ställa sig dyrt. Kropparna begravdes därför som vanligt och i kyrkboken står att Claes dog i mässling och dottern i bröstfeber. Inte långt därefter hade tjänstemännen ändrat mening – de hade tydligen nåtts av allt envisare rykten om att det kunde handla om mord. Då gavs order om att graven skulle grävas upp och kropparna besiktigas. Den läkare som rapporterade om besiktningen menade att »benen av förruttnelsen redan var blottade från sina betäckningar, och de övriga delarna uti en flytande organisk massa förvandlade, varav således ingen upplysning kunde hämtas«. Under rättegångens lopp blev det dock klart genom vittnen att läkaren stått på några meters avstånd från kistan och att locket bara öppnats 15–20 centimeter.

Vittnesmål i tingsrätten

Trots detta skulle nu rannsaking ske vid tingsrätten. Men då var Metta försvunnen och ingen visste vart hon tagit vägen. Det visade sig så småningom att hon hade rest iväg av rädsla för att

ställas inför tinget utan någon hjälp vid sin sida. Hon var nedbruten av sorg efter barnens död och att plötsligt bli änka med allt ansvar, och med hela byns anklagelser emot sig. Allt måste ha varit kaotiskt. Hon hade låtit skicka ett brev till sin bror pastor Ridderbjelke för att han skulle hjälpa henne. Om han inte biföll denna önskan skulle hon bli »olycklig«. Han kom också, men efter det att hon redan gett sig iväg. Efterlysning gick ut i alla landets kyrkor. Det betraktades förstås som flykt undan rättvisan och las till misstankarna om att hon var skyldig.

I rätten sker en räkka med utfrågningar av olika vittnen, grannar, tjänstefolk och även barn, varav ett var hennes nästan vuxna dotter Ulrika, som kunde berätta att hon funnit en skrivlåda gömd i källaren som innehöll »något glänsande vitt« i form av små bitar.

Det visade sig också att det funnits arsenik, som då kallades mercurium, i makarna Focks ägo. Det ansågs vara det mest effektiva medlet för att utrota råttor och det var därför det hade inhandlats enligt Metta. Och det var ett gemensamt inköp av båda makarna hos handlaren. Han skulle sedan ha ångrat försäljningen och tagit tillbaka arseniken, eftersom han var orolig att Fock inte skulle kunna hantera den. Han hade istället utlovat ett annat råttgift, som dock aldrig hämtats ut.

Det fanns också vittnen som kunde berätta att Fock själv hade klagat över att han aldrig var säker »vid någon bit han förtärde, att icke den vore förgiftad« av hans hustru, som hatade honom. Han hade också berättat om att han misstänkte henne för äktenskapsbrott ihop med Fägercrantz och att hon föreslagit boskillnad. Andra torpare kunde också berätta att de hade fått gå med brev från Metta till Fägercrantz. Till slut vittnade även Fägercrantz hustru Märta om att Fock beklagat sig för hen-

ne. Bland annat hade han sagt att Metta i Falköping köpt för åtta skilling mercurium som hon tänkte ge honom. Men han hade lyckats ta giftet ifrån henne och bränt upp det.

De brev som Metta skrivit till Fägerscrantz hade varit oförseglade, antagligen för att hon visste att pigorna eller torparhustrurna som var budbärare inte var läskunniga. Men nyfikna som de var kunde de ju på vägen ha gått in till någon som kunde läsa och fått veta vad där stod. Därför kunde vittnena säga att de handlade om kärleksbetygelser från hennes sida, att han var den endaste hon kunde sätta sitt förtroende till och att »de älskade varann i det högsta«.

Dottern Ulrika tillade senare att det nog var fadern som hade gömt skrivlådan med det vita i. Det fanns också de som sade att Fock led av förföljesemani och ständigt irrade omkring i gårdarna och uttryckte sin ängslan. Han ansågs i hela bygden vara sällsynt enfaldig, så det är verkligen märkligt att man ändå återgav vad han hade sagt utan förbehåll. När Metta till slut återkommit och kunde höras, berättade hon om barnens sjukdom som hon trodde var mässlingen. De hade haft hög feber, Claes hade även haft svåra kräkningar och fått små röda fläckar på kroppen. Dottern Charlotta hade tydligen dött efter att enbart ha haft häftig feber i två dagar. Liksom mässling i våra dagar är en livshotande sjukdom i utvecklingsländerna har den varit det även här i landet. Medan Claes låg till sängs i feber hade Mettas make insjuknat, också han med svåra kräkningar som han trodde berodde på en smörgås han ätit. Metta nekade till alla anklagelser och menade att vittnesmålen var falska.

Försvar med förklaringar

Metta var nu anhållen, hennes bror erbjöd sig att gå i borgen för henne och hålla henne under bevakning tills målet var avgjort. Det godkändes inte trots att Metta var i framskridet havandeskap. För att vara i tryggt förvar skulle hon istället föras till Mariestads kronohäkte. Som om det inte var nog med olyckor hade en brand utbrutit i hemmet på Lilla Gisslared medan Fock stod lik där. Alla i bygden trodde då att den var anlagd av Metta för att förhindra möjligheten till obduktion. Allt gick att tolka till hennes nackdel och med en handfallen och okunnig länsman blev utredningen därefter.

Vid den fortsatta rättegången visade Metta att hon inte på något vis var handfallen. Hon frågade själv ut vittnena och smulade på så vis sönder de säkra utsagor som t.ex. hennes egen piga hade kommit med. Metta frågade henne också rent ut, om Fock hade haft planer på att ta livet av sig. Pigan svarade då: »Ja, han var så ängslig och ledsen över oväsendet i huset med frun och Fägercrantz, att han trodde sig skola göra av med sig. Men han hann aldrig med att bjuda till eller företaga sig något sådant.«

Metta försökte också förklara flera av vittnena jäviga av olika anledningar. Hon hade avhyst en av torparna för lättja, skvaller och tjuvnad, och således skulle han haft anledning att hämnas. Vad utredningen i övrigt beträffar påpekar hon att den inte skulle fått »en sådan ofantlig utsträckning« om förhören med vittnena enligt lagens uttryckliga föreskrift hade inskränkts till vad vittnena själva hört eller sett. Men dessa hade istället tillåtits att återge allehanda hörsägnar och rykten som gjort att hon nu fått »så många dårsaker att utreda«.

I detta läge hade hon möjlighet att skriftligen lägga fram allt

vad hon ville ha sagt, och dessa handlingar finns som allt annat bevarade.

Fortsättning i Göta hovrätt

Från häradsrätten gick målet vidare upp i Göta hovrätt i Jönköping i januari 1803. Hovrätten anmärker på en del oegentligheter och underlåtenheter och gav bakläxa på en del av utredningen. Metta skulle av fängelseprästen och av domhavande uppmanas till att avge en fullständig bekännelse. Hon skulle vidare sättas isolerad i cell utan möjlighet att tala med någon utomstående. Isoleringen skulle senare komma att skärpas ytterligare.

Vid de fortsatta förhören med vittnena berättar nu Märta Fägercrantz att hon misstänker att Metta Fock även försökt förgifta henne, för att röja henne ur vägen. Detta skulle ha skett när hon legat sjuk i sex veckor. Metta hade varit där för att sköta om henne och gjort te som hon blivit sjukare av. Då hade hon redan haft besök av Fock som berättat om sin rädsla för att bli förgiftad.

Vad Metta än gjorde kunde det vändas mot henne. Det är inte svårt att i efterhand se hur allt detta skvaller förgiftade stämningen och hur människor utan eftertanke och av okunnighet trodde på allt de fick höra. Eldsvådan i huset hade sannolikt uppkommit efter att Metta bakat hela dagen inför begravningen så att murstocken blivit överhettad. Alla i huset, även Metta, hade legat och sovit när branden bröt ut. Den observerades av utomstående som ropade och väckte familjen som kunde rädda sig ut. Elden släcktes så fort att bara taket hann bli avbränt.

Metta gjorde verkligen allt för att rentvå sig trots att hon inte hade fått tillåtelse till assistans i rätten. Hon lyckades faktiskt

få fram fakta kring att den missnöjde huvudmannen för släkten Fock vid den andra rannsakingen hade givit stadsläkaren Gustorff i uppdrag att obducera Johan Henriks och barnens kroppar mot ett mycket högt arvode på 100 riksdaler, och ännu mer om han kunde hitta gift. Läkaren kunde då rapportera att han funnit arsenik blandad med kalk i alla tre. Att Gustorff var gravt alkoholiserad och tvingad för sin försörjning att utföra al-lehanda uppdrag var allmänt känt. När Metta ifrågasatte hans ut-låtande som var utan protokoll eller närvarande vittnen fick hon av domaren det spydiga svaret att det inte var Gustorff som var den anklagade.

I fängelset födde Metta en dotter som dock avled efter tre månader. Förmodligen var förhållandena svåra och umbärandena stora. Men istället för medkänsla spreds nu ryktet att barnet var Fägercrantz och att Metta mördat även detta barn.

Flera personer berättade att de sett Metta och Fägercrantz ligga tillsammans i en soffa hemma hos paret Fägercrantz medan hust-run var sjuk – och i samma rum som den sjuka dessutom. Och för en major Klockenstedt hade Fägercrantz själv berättat att de haft intimt umgänge, vilket han först helt förnekade, men senare själv berättade om inför domstolen och sa att det hade skett vid flera tillfällen. Metta själv fortsatte att hårdnackat förneka alla anklagelser och yttrade: »Mycket synes sannolikt, som dock icke är sanning, och mycket kan synas misstänkt utan att därför vara grundat.« Hon hade hela tiden rimliga förklaringar till allt som lades henne till last.

Hon kunde också ifrågasätta hela misstanken om mord på ma-ken i och med att hans lik hade varit angripet av maskar, och hon sade sig veta att maskar skyr förgiftade lik. För att få hen-ne att erkänna brotten fick hon ännu hårdare isolering i februari

1804 och hon fråntogs möjligheten »att skriftligen eller muntligen samtala med någon«. Framförallt ville man förhindra kontakten med bröderna.

Det var förhör efter förhör både med henne och enskilt med hennes bröder. Trots isoleringen kom hon efter ett av dessa förhör att få möjlighet att skriva ner en del, som dels gällde hennes påstådda flykt ur riket i början av rannsakingen och dels handlade om att hon blivit efterlyst över hela landet trots att hon faktiskt kommit tillbaka. »I efterlysningen blev jag så noga beskriven som om jag verkligen varit brottslig och skyldig till de svåra anklagelser som nu gjorts mot mig.« Hon beskyllde kronolänsmannen Ahlner för detta samt för att han vid de åtta rannsakingarna var den som bevakat henne och behandlat henne ytterst illa. Det är lätt att se likheter med dagens mediedrev på misstänkta brottslingar, men denna kvinna hade inte ens en försvarsadvokat. Hon avslutar sin skrivelse med orden: »Såsom fruntimmer, oerfaren, förstår jag ej i allt iakttaga saken så som vederborts.« Mettas begäran att med vittnen få styrka den behandling hon utsatts för av Ahlner, avslogs av hovrätten med motiveringen att en sådan utredning inte hörde till målet.

Dömd till förvaring på Carlstens fästning

När dom i målet kom från hovrätten den 17 april 1805 kunde man bara med »halv bevisning« säga att Metta var skyldig. I sådana lägen sade lagen att man inte kunde döma henne som skyldig utan hon skulle insättas på Carlstens fästning, där hon under säker bevakning och tillsyn skulle förvaras för framtiden, samt »genom flitiga och ömma förmaningar« av slottsprästen söka förmås till bekännelse. Hon fick inte heller ta emot

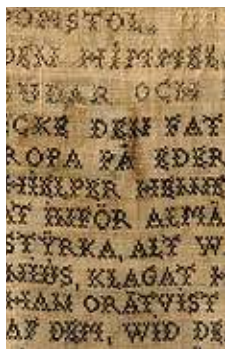

Stora tornet på Carlstens fästning. Foto Erik Liljeroth, Nordiska museet.

besök av någon annan person. Fästningskommendanten beordrades att genast underrätta hovrätten om hon skulle bekänna och annars en gång om året lämna rapport om hennes uppförande. Till saken hör att Carlstens fästning på Marstrand var landets mest ökända och omänskliga förvaringsplats. Där sattes de grävsta förbrytarna och Metta var den enda kvinnliga fången. Och man kan nog också förstå att de ömma förmaningarna var en eufemism av värsta slag.

Nu lyckades faktiskt den stridbara Metta överklaga domen hos Kungl. Maj:t och hon fick lov att inkalla några av sina vitt-

nen som hon länge velat få hörda men som dittills nekats henne. Dessvärre hade det nu gått drygt tre år sen allt hände och vittnena kunde inte längre minnas exakt vad som sagts och vad som hänt under de aktuella dagarna. Och det blev därför ännu ett bakslag för henne. Den 1 oktober 1805 fastställde Kungl. Maj:t hovrättens utslag. Metta sattes in på bekännelse för att tillbringa några år i ensam cell på Carlstens fästning.

Klagoskriften

Det var i det läget, ställd inför den uppenbara risken att bli sittande för all framtid i detta fasansfulla fängelse, som Metta i största hemlighet broderade sin klagoskrift. Hur hon fick tag på tyg, nål och tråd vet vi inte alls. Underlaget är ett tunt, ofärgat linne, och stycket är hopsytt av 27 små bitar till ett avlångt tyg. Kan hon ha tagit bitar från sina fångkläder? Och garnet som är av tunn lintråd i blått, svart och även något vitt, varifrån kom det? Kan det vara trådar dragna ur klädesplagg? Bokstäverna är fint och tydligt utformade som på de små märkdukar som flickor av hennes samhällsklass fick brodera när de var i tioårsåldern. Hon hade alltså en viss övning i sådant handarbete. Broderiet är daterat 10 december 1805, vilket möjligen visar att det tog henne cirka två månader att få ihop tyg till stycket och behövlig tråd. Hon var då tydligen fortfarande kvar i Jönköpings fängelse.

Framförallt är broderiet en anklagelse mot häradshövdingen Georg Arsenius som hon anser har missbrukat sina befogenheter och i vars hand lagens svärd blir en bödelsyx. Hon anropar Gud för att förgöra denne våldswerkare. Och hon ber än en gång om en rättvis bedömning med flera vittnen. Hon var nu 40 år

gammal, tård av krämpor och höljd av smälek som hon uttrycker det. Sina två överlevande barn har hon inte fått träffa på flera år och hur det skulle vara möjligt att hon mördat två eller till och med tre av sina egna barn finns väl ingen förälder i dag som kan förstå, det är däremot mer förståeligt att hon kvider efter döden.

Bekännelsen

Efter att ha suttit inspärrad i ensam cell sedan slutet av 1805 begärde Metta i juli 1809 att få avlägga en bekännelse. I det hon då skriver förstår man helt och fullt att hon var villig att erkänna vad som helst. »Motion och frisk luft fick jag inte utan satt alltid trängd inom fyra murar, jag fick tolv styver riksgälds, ett och en tredjedels svart kommisbröd om dagen till föda och kläder. Efter mer än tre år på detta sätt i hunger och nakenhet med en svag och sjuklig kropp, i svår feber instängd utan skötsel, men av förbarmade allmosor något styrkt och vederkvickt, hade jag förlorat allt hopp om befrielse och nåd.«

Hon bekände först att hon var skyldig till mannens död, dock inte med avsikt, tydligen i tron att hon nu skulle slippa ifrån Carlstens fästning och dess kroppsliga och mentala tortyr. Sen tog hon tillbaka bekännelsen och påstod att man missförstått henne. Men inför hotet att åter hamna på Carlsten kom till slut en skriftlig bekännelse. Den är skriven med hennes handstil men utan tvivel dikterad av någon av de två fängelseprästererna. Kanske var hon nu så manipulerad av prästerna och så fullständigt nedbruten av fängelsevistelsen att hon var en spillra av sitt forna jag utan möjlighet till medverkan. Hon måste ha varit rätt otillräckelig när hon kunde skriva att hon gifte sig vid fjorton års ålder och hade åtta barn. Det finns även andra grava faktafel i bekän-

nelsen. När hon återigen ställdes inför häradsrätten i Falköping kom hon med nya förklaringar till vad hon gjort. Hon skulle ha dödat sin son och sin man för att skona dem från fattigdom och det elände som hon förutsåg. På frågan om de verkligen var så utblottade svarade hon: »Ja, jag blev medellös genom min mans misshushållning och min brors ovarsamma förvaltning av förmyndarskapet. Lasten blev min tillflykt och döden, som är dess följd, blir min vinning.« Hon bekände att hon dödat sin son när hennes bror nekat att ge henne medel till utrustning till sonens militärutbildning. Efter detta föll hon i häftig gråt.

Dömd till döden

Den 1 juni 1810 kom domen. Hon skulle mista högra handen, halshuggas och brännas på bål. Hennes nådeansökan avlogs. Den 7 november fördes hon till galgplatsen, iförd söndagskläder och med förbundna ögon. Folk från hela Västgötabygden hade strömmat till för att bevittna avrättningen av den 45-åriga Metta Fock, som då tillbringat sammanlagt åtta år i fängelse. Bödeln utförde avrättningen så som var bestämt varpå kroppsdelarna brändes på bål.

Arma Metta som så uppenbart levde i fel tid och dömdes enligt den tidens kvinnosyn av ett rättsväsende som inte i något läge visade tilltro till det hon försökte berätta. Det finns ingen bevisning i målet och vi vet inte om hon var skyldig eller inte. Författaren och juristen Yngve Lyttkens har skrivit boken *Trefalt mord?* efter att grundligt ha gått igenom hela rättegångsmaterialet, och det är hans bok som ligger till grund för min artikel.

Innan giljotinen anskaffades utfördes halshuggning med bila eller svärd. Skarprättar-bila, använd sista gången 9 april 1845 då Lång Lars Olofsson från Rättvik avrättades för mord på sin hustru. Bödelssvärdet är använt i Sverige men tillverkat i Solingen, Tyskland, av smeden Peter Munich (verksam 1595–1610). Klingans sidor är grave-rade med redskap för verkställande av dödsstraff: galge, stegel och hjul. Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

Auskript av Metta Focks klagoskrift

Jönköpings bastil den 10 däsember 1805.

För 5 wickor sedan är min olyckeliga sak afdömd men ei för än i dag kunnat få rannsaksinsacten fredad af witnens utsagor. Men fäld äfter dätta falska protucol til den förskräckeliga Carlstens fästning. Söker hög wederbörlig tilstånd att få Kongelig Maiests nåd detta underkasta men feck avslag. Af förundran ... bestört ... Herre Cebaoth rör komendantens hierta til nåd och bönhörelse. Den höge herre äger makt pina mig til döds och makt at frälsa min oskuld.

Herre, Herre bönhör dit arma barn, du alsmächtige öfverdomare, himmeläns och iordenäs herre eviga maiestät. Se til den eländä, förgiör wåldsvärkaren, hemna detta lidande, tänk uppå dit löfte och hielp mig fattiga änka. Herre min gud. Ogudaktige härads höfdinge Iörg Arcenius, ni har nu iort dät sista afsteg från den rätt wargie samhällets mädborgiare med rätta och på grunder har at fordra. Lagens svärd är i edor hand en bövelsyxa. Huru wågade ni eder så grymt nalkas kongelig maiestäts rättvisa spira hwars hederliga nit om lagens hälgd, oskuldens fredande, undersåtarenas wälfärd och sanningens rätta uppdagande, allernådigst befalte denna senare ransakning. At ni uti vår store lagstiftarens heliga händer öfverlemnad detta edart wrångvisa protucol stridigt emot witnens utsagor, lag, saning och mänsklighetens röst at dermed fälla en fattig wärnlös änka och skada dess famelli. O, I gudlöse bör dock weta at den lidandes rop och klagan inför thronen öfver eder orätvisa upphörer inte för än edart blodiga föräderi bliver den förtrykta tilåtet bevisa. Ärinren eder thet oundvikelige memen-to mori och strax framställas för en rättfärdig allvetande alsväldig och alsmächtig domare. Et godt samvete är då bättre än en full pung. Tärdf af krämpor, hölgd af smålek, trykt af olycksöden änkan i sin oskuld lider ... wärnlös qvider, otålig äfter döden. Mäcktige herrar huru olika föreholler dät sig icke mellan den bemedlade

omgiven af beredveligheter och den fattige utan stöd, klagar. Den wrångwise Iörg Arcenius har fördömt oskiöldigt blod, med sin lögn arglisteligen förvändt änkonäs sak. Hans orätfärdiga protucol uti september 1805 iämte den förtrycktas gråt och klagan framställer den förädaren för Heran Cebaots rätvisa domstol. Uplyste lagens öfverväcktare. Den himmelska konungen kallar eder gudar och den högstas barn, ack låter icke den fattiga änkan komma så ofta och ropa på eder utan skaffe henne rätt och hielper hennes sak. Jag arma änka bönfaller at inför almänhetäns domstol med witnen få styrka alt wad iag ofvanföre emot H.Iörg Arcenius klagat hafver och til bevisande deraf at han orätvist behandlat, bönfaller iag få några af dem wid den holdna ransakning i nästleden september öfvervarande nämndemän såsom witnen afhörda. Mätta Charlotta Fock f. Ridderbielke. Värdes med öma hiertan höra min underdåniga bön kongelig maiests nåd dät underkasta Amen.«

Vänster sida:

»Min son, min dotter, mina kiera fader och moderlösa barn, alsmächtige gud ware edor gielp och tröst. Fruckta gud, fly synden, älsken warandra och låten inte den onda wården reta eder mot 4de budet. Min wälsignade maka war er hulda far. Iag har gåt i döden för eder, mit öma modershierta kan inte förändras. Lastarens bespottelse straffar gud. Mina barn glädjens, gud ser min oskuld och frälsar os ur al förfölgielse inuti döden. Min k. barns hulda moder Mätta Charlotta Fock.«

Höger sida:

»Herr härardshövdinge I.A. imorgon föres iag til det fängelse edart hiertas dicktatum mig påbördat. Dock iag i sanning wet at gud ei fierran wistas, men satt uti er rätt, och hörde wad som twistas, wad tängt är, talat iort, och skal på sista dag er döma som min sak förvänt mot rätt och lag. D. 30 des 1805 M.C.Fock, iag förtryckta änka min anda är nu snart förtärd af sorg och vedemöda.

Samling på dansbanan. Foto Ingela Bly, Skansen.

Ungdomstid

Ett historiskt perspektiv ger oss redskap att förstå och förändra vår egen tid.

(Ur Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011, kursplanen för historia.)

INGELA BLY är gymnasielärare i svenska och historia och har arbetat som museipedagog i Skansens visningsverksamhet.

Vi möts på dansbanan på Bollnästorget. De vet allt om hur det är att var tonåring i dag, nu har de kommit till Skansen för att få veta mer om hur det kunde vara att vara ung i en annan tid. De befinner sig mitt i den förvandling vi kallar ungdomstiden. Att vara 14 år innebär i dag att man befinner sig mitt emellan barndomen och vuxenlivet. Är de vuxna nog att fatta egna beslut? Att förälska sig? Att välja partner? Unga människors sökande efter en identitet, en plats i samhället och en partner att dela livet med har ofta intresserat etnologerna. Bland annat här i *Fataburen* har teman som nattfrieri, känningar och tonårskulturer behandlats vid ett flertal tillfällen. Inspirerade av denna kunskap har museipedagogerna på Skansen skapat en visning för skolungdomar med namnet »Ungdomstid«. Visningen tar avstamp i grundskolans läroplan, där en utgångspunkt för

undervisningen i historia är att binda ihop dåtid, nutid och framtid. Det gör man på Skansen genom autentiska berättelser som utspelar sig i de kulturhistoriska miljöerna. Händelser och förhållanden som återges ger eleverna tillfälle att reflektera över sin framtid. När blir man vuxen, hur träffar man en partner och vem får man älska?, är frågor som eleverna får diskutera och ta ställning till under visningens gång. Denna text handlar om en höstmorgon då klass 8G besökte Skansen och museipedagogen Anna-Vera för att låta historien möta framtiden.

Olika men ändå lika

Några fryser redan här vid dansbanan, de har tänkt mer på att se »rätt« ut än att hålla sig varma denna råkalla höstdag. Varje generation unga skapar sina egna koder, mötesplatser och normer, men kan vi genom att visa dem historien ge dem möjlighet att diskutera sin egen situation? Anna-Vera berättar att även hennes kläder sänder signaler. Hon bär en folkdräkt från Rättvik där man kan se på huvudbonaden och hennes täckta hår att hon är en gift kvinna. En inte oviktig information i en tid då giftermålet var en markering av att man ingick i den vuxna gemenskapen. Sedan får ungdomarna fundera på vad deras egna kläder kan sända för budskap. Det mest uppenbara är kanske att en av flickorna precis som Anna-Vera täcker sitt hår med en slöja, men den som kan tolka koderna ser också att tjejen med blus och höga byxor identifierar sig som indiepopare och att killen med sotarmössan är en hipster – information med betydelse i en tid när valet av livsstil och partner är så fritt. Och det är knappast någon slump att kepsen hamnat bak- och fram på några. Behovet av att tala om vem man är, vad man

Dansbana i skogsdunge. Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

står för och var i samhället man passar in verkar vara detsamma i olika tider.

Mötesplatser

Det är inte heller någon slump att vi möts på dansbanan, berättar Anna-Vera, den har i långa tider varit en mötesplats för ungdomar. Under veckornas hårda, ofta könsuppdelade arbete kunde man längta efter lördagens dans då man kunde roa sig och umgås med de andra ungdomarna. Även här på Skansen har många gått till dansbanan för att mötas. Men det kunde naturligtvis också gå ganska livat till ibland. Lockelsen och risken kännetecknar lika mycket dagens mötesplatser. Att inter-

Vid Seglora kyrka. Foto
Ingela Bly, Skansen.

Kyrkan i Lima i Dalarna
vid 1900-talets början.
Foto L.O. Åkerman,
Nordiska museet.

Konfirmation i Lima
1935. Kyrkoherde Petrus
Nordblad. Foto George
Renström, Nordiska
museet.

net är en vanlig mötesplats i dag är alla ungdomarna överens om. Efter skolan är det inte ovanligt att man loggar in på någon gemensam sajt för att chatta, hjälpas åt med läxorna eller bara kolla vad som händer. Men även här finns risker.

Nästa anhalt är Seglora kyrka. På kyrkbacken, med den västgötska 1700-talskyrkan som bakgrund, stannar Anna-Vera och pratar om kyrkan som mötesplats. Ungdomarna ser lite skeptiska ut när de får höra att också kyrkobesöket var något man kunde se fram emot som ett avbrott i arbetsveckan. Kyrkan var en viktig mötesplats för människor och under kyrkopliktens dagar var det naturligt att »alla var där«. I dag är utbudet av mötesplatser betydligt större, menar ungdomarna. Utanför skolan finns det inte någon mötesplats där alla möts, några brukar umgås på idrottsarenorna, andra hänger vid fritidsgården på kvällarna. Facebook är det närmaste de kan komma på, där finns nästan alla. Där kan man diskret titta på den man är intresserad av eller chatta på tu man hand.

När vi går in i kyrkan placeras pojkarna på den södra sidan och flickorna på den norra, precis som förr. Det fnissas lite åt detta och snabbt dyker en mobiltelefon upp i skydd av kyrkbänken på pojkarnas sida. Utan att veta kan man föreställa sig hur ett sms går i väg till andra sidan mittgången. Det som på 1800-talet fick kommuniceras med blickar kan man i dag lätt förmedla med modern teknik. Det är svårt att föreställa sig den genomslagskraft som prästens ord en gång kunde få här i kyrkan när man lever i dagens informations- och kommunikationsbrus. Att alla ungdomar genomgick konfirmationen känns också avlägset, bara två av eleverna räcker upp handen för att bekräfta att de tänker konfirmera sig. Invigningsriten som en gång markerade gränsen mellan barn och vuxen har i dag inte alls denna inne-

börd. Inte många skulle komma på att kalla sig vuxen vid 15 års ålder, konfirmerad eller inte. Vilka tillfällen och handlingar symboliserar inträdet i vuxenlivet i dag? Studenten föreslår någon, då närmar sig de flesta arbetsmarknaden för första gången och föräldrarnas underhållsskyldighet upphör i allmänhet.

Vi pratar också om vikten av att bruden var oskuld. Man kunde till och med skrämma unga flickor med att brudkronan skulle svartna när de gick uppför altargången om de inte behållit sin oskuld. I den annars ganska diskussionslystna klassen är det nu ganska få som uttalar sig men de är överens om att det är en tanke som är främmande för de flesta. Men 2011 består en högsta-dieklasse av representanter för en mängd olika kulturer och religioner, så kanske är gruppen inte så överens i denna fråga som de själva tror. En tjej påminner oss också om att Purityrörelsen sprider sig över USA och Storbritannien med budskapet att ungdomar ska avge löften om att inte ha sex före äktenskapet.

Om Jöns och Brita

Historiska källor och berättelser om en familjs eller släkts historia speglar övergripande förändringar i människors levnadsvillkor. (Lgr -11, kursplanen för historia.)

I halländska Oktorpsgården slår vi oss ner på de väggfasta bänkarna under bonaderna som visar att huset förbereder sig för fest. Kanske ska det bli bröllop. Men i stället berättar Anna-Vera historien om Brita Andersdotter och Jöns Pehrsson som 1793 hamnar inför tinget eftersom Brita anklagar Jöns för att inte ha infriat det äktenskapslöfte han gav henne efter att de hade haft sex. Jöns medger visserigen att han haft sex med Brita

Fascinerade lyssnare
i Oktorpsgården.
Foto Ingela Bly,
Skansen.

men nekar till att ha lovat henne äktenskap. Det blir en lång rättsprocess som slutar med en förlikning, där Brita avstår från äktenskapslöftet och får böta 1 riksdaler och 32 skillingar för att hon haft sex utom äktenskapet. Jöns får erkänna faderskapet och böta 46 riksdaler till Brita och 3 riksdaler och 16 skillingar för lönskaläget. Båda ska dessutom ge en mindre summa till kyrkan. Kan någon av parterna inte betala sina böter så kan de i stället avtjäna straffet med sju respektive fjorton dagar på Varbergs fästning.

Jöns och Britas öde verkar fascinera den unga publiken. Naturligtvis vill de först veta om detta verkligen har hänt och hur man kan veta det. Svaret de får är att berättelsen om Brita och Jöns berättats av deras nutida ättlingar men att den även finns nedtecknad i tingsprotokoll. Sedan haglar frågorna: Var man tvungen att gifta sig? Hur många gånger kunde man gifta sig? Var man tvungen att skaffa barn? Hur skulle man ha faderskap om Jöns inte hade erkänt barnet? Hur skulle det hjälpa barnet att en eller båda föräldrarna hamnade på fästning? Varför ansågs de skyldiga kyrkan böter? Att detta var en tid då man inte bara bestraffade brott mot andra människor utan även brott mot Guds lag kan kännas avlägset i dagens sekulariserade värld.

Vem får man älska?

Undervisningen ska vidare bidra till att eleverna utvecklar förståelse för att varje tids människor måste bedömas utifrån sin samtids villkor och värderingar. (Lgr-11, kursplanen för historia.)

Delsbogården är imponerande. Foto Ingela Bly, Skansen.

När vi kommer till Delsbogården stannar vi kort för att imponeras av den mäktiga, rödmålade 1800-talsgården och funderar en stund på hur det är möjligt att flytta sådana byggnader från Hälsingland hela vägen till Stockholm. Ganska snart går vi dock in i fähuset och stannar vid sängen som är placerad alldeles nära de fem kobåsen. Här sov förmodligen pigan eller en tonårsdotter i huset, berättar Anna-Vera. I de delar av landet där man hade en fäbodkultur var gårdens ungdomar vana vid en friare tillvaro, utan föräldrarnas ständiga kontroll och där växte seden med nattfrieri fram. En förutsättning för detta var att ungdomarna tilläts ha egna rum, ofta i stall och fähus. Dit kunde då byns ynglingar bege sig på lördagskvällen för att uppvakta flickorna. Kanske blev

Karameller kunde ingå i uppvaktningen förr. Kanske uppskattas de i dag också.
Foto Ingela Bly, Skansen.

hon bjuden på marknadskarameller får vi höra, och nu skickas en strut karameller runt bland eleverna att smaka på. I gengäld kunde flickan bjuda pojkarna på en sup. Den får vi bara lukta på. Sedan började uppvaktningen som ofta gick ut på att flickan skulle välja ut vem som fick stanna. Den utvalda pojken kunde sedan få stanna över natten, men ovanpå täcket. Först efter trolovningen kunde det vara accepterat att han kröp ner under täcket.

Även det fortsatta frieriet följde fasta former som ungdomarna själva såg till att alla rättade sig efter. När själva valet var gjort fortsatte uppvaktningen med att gåvor utväxlades mellan de båda. Den första gåvan kallades för känning och bestod av något li-

Nattfrieri som det kunde se ut i Mangskog i Värmland. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

tet, ofta något man tillverkat själv. En vackert snidad sked och en lindocka av tunnaste tråd skickas mellan eleverna. När man ser med vilken vördnad de hanterar de gamla föremålen förstår man deras respekt, inte bara för föremålens ålder, utan även den hantverksskicklighet som ligger bakom dem. Det var nu inte säkert att man bara tog emot en känning från en enda person. Man kunde ha flera, som fjädrar i hatten. Men när man gjort sitt val kunde pojken initiera nästa gåva, en friargåva, som också var något man tillverkade själv. Man la ofta ner mycket tid på friargåvorna och

de skulle dessutom vara personliga, till exempel genom att initialer hade ristats in eller målats på. Anna-Vera berättar att det i museisamlingarna också finns gåvor där man kan se att initialer tillhörande någon som nobbats blivit övermålade med nya. »Shit, vilken diss!« utbrister en upprörd fjortonåring. Hur det kändes att bli avvisad är inte svårt att förstå, även om 200 år förflutit. När valet av make och maka gjorts följde trolovningsgåvor och så småningom brudgåva och morgongåva. En mycket heteronormativ bild av uppvaktning, skulle nog många unga av i dag tycka. Att de äktenskap som såg sin början här i fähuset inte bara var en förening av två människor som lovade varandra evig kärlek utan även en förutsättning för gårdens överlevnad är svårt att ta in. Genom giftermål knöts ekonomiska och sociala band och nya generationer kom till och kunde driva gårdens verksamhet vidare. Men även om samhället byggde på heterosexuella äktenskap så förekom naturligtvis även homosexuella relationer.

Friargåvor i form av snidade träskedar. Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

Kampastenen är tung. Foto Ingela Bly, Skansen.

Mandomsprov

Utanför fähuset ligger en så kallad »kampasten«. I detta fall en pojkasten som ska väga 67 kilo och måste lyftas av den unge man som ville vara med i ynglingalaget. Denna bragd tillsammans med ett supkalas kunde vara inträdesbiljetten till gemenskapen. Att vara med i gänget var något varje konfirmerad pojke önskade eftersom det öppnade möjligheter att delta i ungdomarnas nöjen och att få uppvakta flickor. Det var först när han gifte sig som han trädde ut ur denna gemenskap och in i de gifta männens skara. På frågan om det fortfarande existerar sådana mandomsprov för att bli accepterad i gruppen svarar pojkarna nej. Detta möts av en ljudlig protest från tjejerna som hävdar att killarna ofta mäter sina krafter genom att knuffas, brottas och hålla på med »coola moves« på skateboardrampen för att imponera på de andra killarna och de tjejer som vågat sig dit. Och det finns i dag även andra former av gäng, där det till exempel krävs att man stjälar eller använder våld för att få del av gängets skydd och gemenskap. Med stort självförtroende ger sig klassen på kampastenen, både killar och tjejer. Någon lyckas rubba den lite men de flesta tycker nog att handskarna de fått låna för uppdraget är lite för hala. Som tur är har de med sig Gustav som brukar jobba som ordningsvakt i Stockholms krogliv, men i dag följt med som extra vuxen, han lyfter utan problem stenen och gör skillnaden mellan pojke och man tydlig.

Att ta ställning

Till slut är det dags för ungdomarna att ta ställning i en av de frågor som diskuterats. Ute på Delsbogårdens fyrkantiga gårdsplan bjuder Anna-Vera in till en värderingsövning. Frågan är »när blir man vuxen?» och fyra alternativ ges. Vid huvudbyggnaden samlas de som anser att man blir vuxen först när man flyttat hemifrån medan de som tycker att det räcker att man uppnått myndig ålder bildar en liten grupp utanför fähuset. Längre mot undantaget står de som menar att man nog inte blir riktigt vuxen förrän man själv blir förälder och i portlidret samlas en grupp som inte håller med om något av de tre alternativen. Eleverna fördelar sig ganska jämnt på de fyra platserna och sedan startar diskussionen. Naturligtvis kommer de inte överens, men det är heller inte syftet med övningen. Viktigare är att alla ges möjlighet att argumentera för sin åsikt och att de lyssnar på varandra.

Efter visningen fortsätter diskussionen runt bordet där vi intar våra matsäckar. Eleverna uppskattar den frihet de har i dag vid val av livsstil och partner. Trots nattfrierier och fäbodliv ter sig 1800-talets umgänge som mycket mera styrt av de vuxna och av både outtalade och uttalade regler. Men regler kan även ge trygghet, inflikar någon, i dag är det inte alltid så lätt att veta hur det ska gå till att uppvakta eller bli uppvaktad. Förmodligen har eleverna inte en tanke på läroplanen i det ögonblicket, men läraren Hedvig vet att de under dagen tagit ännu ett steg mot att nå målen för grundskolan och kanske även ett steg mot vuxenlivet.

Och frågorna är inte så lätta. Foto Ingela Bly, Skansen.

Europride i Stockholm 2008

Att få älska den man vill oberoende av kön och sexuell läggning är en mänsklig rättighet, men museernas kunskap om HBTQ är ändå ganska ny. Stockholm Pride är en festival för personer som definierar sig som homo- eller bisexuella, transpersoner eller queer. Sedan 1998 hålls den i juli-augusti varje år, på senare tid under en hel vecka med en mängd olika arrangemang. Även internationellt finns motsvarande evenemang. Varje år utses en europeisk stad till värd för Europride och 2008 var det Stockholm. Flera museer bestämde sig då för att genom utställningar och program belysa HBTQ-frågan. Så även Nordiska museet som också genomförde en dokumentation av Europride. Genom deltagande observation, fotografering och föremålsförvärv under själva festivalen tillfördes museet material inom ett nytt insamlingsområde.

Foto Fanny Oldenburg, Nordiska museet.

LEIF WALLIN är etnolog och arbetar som föremålsregistrator och intendent vid Nordiska museet.

Fler vill vara queer på Stockholm Pride 2011. Foto Richard.

Att vara och leva poly

Under många år har filmen *Ivanhoe* från 1982, som bygger på Walter Scotts roman från 1819 med samma namn, visats på tv på nyårsdagen. Den utspelar sig på 1100-talet och förutom att hjälpa kung Richard att ta tillbaka makten i England står *Ivanhoe* också inför problemet att välja mellan de två kvinnor han älskar. Ska han välja den vackra, mörka, judiska Rebecca eller den blonda, mer passande engelskan Rowena. Han väljer den blonda och passande Rowena. Jag har alltid tyckt att han valde fel. Rowena verkar vara ganska tråkig och menlös – men som sagt passande.

LEIF WALLIN

Vem som väljs har vi ofta åsikter om, men om personen verkligen måste välja, det reflekterar vi inte över så ofta. Är det så att man måste välja *en*? Skulle inte *Ivanhoe* kunna välja både Rebecca och Rowena? För många blir den första tanken – nej! Polygami är något vi placerar i historien eller i främmande och obegripliga kulturer. Men i dag finns en växande rörelse där man tycker att man inte behöver välja endast en partner. Företeelsen kallas polyamori. Att vara polyamorös innebär enligt RFSU:s skrift *Poly – så funkar det* »att ha förmågan att känna romantisk kärlek till mer

än en person åt gången». Detta är inte kopplat till någon speciell sexuell läggning. Såväl hetero-, homo-, bi- och transsexuella personer som personer, med någon annan läggning, kan beteckna sig som polyamorösa. Polyamorös och polyamori är ord som dyker upp på 1990-talet i Sverige och det senare finns nu också i SAOL.

Richard

Hittills finns inte mycket skrivet om polyamori, men för att få veta mer om ämnet träffade jag Richard, som under några år har levt som polyamorös. Vi samtalade om hur han kom fram till att han ville leva polyamoröst och hur det är att leva som polyamorös i dag.

Richard är 48 år gammal. Han är uppvuxen i Täby och bor i dag i Stockholm och arbetar i databranschen. Fram till ca 2007 levde han i monogama förhållanden men kom i kontakt med polyamori redan 2000. Richard var då på ett dansläger i USA tillsammans med sin dåvarande flickvän. I ett samtal med en kvinna Richard flirtat med utbrister hon: »Richard, du är nog i alla fall polysensuell.« Richard visste inte vad detta betydde och samtalet ledde in på polyamori. Direkt förstod Richard att detta var något som nog skulle passa honom. Han beskriver det som »att komma hem«. Han fick tips om några hemsidor som han senare sökte upp och han började sätta sig in i ämnet. Richard och flickvännen diskuterade om de skulle pröva att leva polyamoröst, men flickvännen, som hade lite erfarenhet av detta sedan tidigare, dök inte positiv, ville inte. Sedan tidigare hade de kommit överens om att ha ett öppet förhållande såtillvida att de tillät varandra att flirta med andra personer så länge de »höll sig ovanför bältet«.

Förhållandet tog slut 2003 och därefter hade Richard ytterligare ett par monogama förhållanden. Frågan om att leva polyamoröst togs upp i bägge dessa förhållanden, men inte någon av flickvännerna var intresserad. Under dessa år funderade han mycket på hur det skulle vara att leva polyamoröst och om han själv skulle kunna klara av det. Richard insåg också att han nog hade haft tendenser tidigare. Han kunde dra sig till minnes flera tillfällen där han hade befunnit sig i situationer där han älskat flera personer samtidigt, men alltid känt att han måste välja. Under den här tiden kom han också att närma sig det polyamorösa community som finns i Stockholm.

Eftersom den monogama tvåsamheten är den gällande normen i Sverige och i de flesta kulturer i världen, kan det krävas både styrka och mod för att våga ta steget och leva som polyamorös. Att som Richard fundera mycket kring ämnet innan man bestämmer sig är därför inte ovanligt. Richard har flera exempel på personer som, liksom han själv, verkligen känt att de hittat hem när de fått kontakt med andra polyamorösa. En del har känt sig väldigt ensamma och konfunderade när de levt i monogama förhållanden där deras känslor inte passat in. Många har också varit oroliga för att ta upp ämnet med sin partner.

År 2007 blev Richard förälskad i en kvinna som innan de blev tillsammans gjorde klart för honom att det måste finnas utrymme för fler personer i deras förhållande. Hon ville leva polyamoröst. Just då fanns inga andra, men hon hade tidigare haft flera parallella relationer. Richard kände sig nu beredd att göra ett försök efter flera år av funderande kring ämnet. Han hade kommit fram till att han *var* polyamorös, men nu skulle han också *leva* polyamoröst. Sedan dess har Richard bara haft polyamorösa förhållanden och i dag har han fyra kärlekar.

Relationer och konstellationer

Att förklara polyamorösa konstellationer är inte alltid lätt. Richard menar att de vanligaste förhållandena är V:n, trianglar, stjärnor och kedjor. I ett V har person A en relation med person B och C, men B och C har inte någon relation. I en triangel är person A, B, C alla tillsammans med varandra. I en stjärna har A förhållanden med person B, C, D osv., men B, C, D osv. har sinsemellan ingen relation. A blir navet i det hela. Kedja är när person A har en relation med person B, som i sin tur också har en relation med person C, som alltså inte har någon relation med person A osv. Sedan kan förstås alla dessa olika »grundtyper« uppstå i olika kombinationer.

Varje konstellation får också beskrivas utifrån en själv. Person A befinner sig i en triangel med person B och C, som kanske anser sig ingå i helt andra konstellationer. När flera personer är inblandade, är det inte ovanligt att konstellationerna ändras. Richard har ingått i flera olika varianter under de senaste åren. I dag får Richards konstellation med fyra relationer ur hans synvinkel beskrivas som en stjärna.

Inom polycommunityt används ibland begreppet primärpartner och ibland även sekundärpartner. Det finns ingen helt klar definition av begreppen. För en del är en primärpartner den partner som man är närmast och kanske har starkast känslor för. För andra är primärpartner den person som man delar sin vardag med, kanske är sambo eller till och med gift med. För några år sedan, då Richard var tillsammans med två kvinnor, kom han och den han var sambo med, överens om att de skulle vara varandras primärpartners. Men ganska snart kom Richard fram till att detta inte alls fungerade för honom. De fick därför frånga den

överenskommelsen. Han tycker inte att han kan gradera känslorna för olika partners, och även om känslorna kan vara på olika sätt, så menar han att de alla är på samma nivå och lika mycket värda. Detta gäller även i Richards nuvarande konstellation, där han har kommit överens med en person om att de ska kalla varandra flick- och pojkvän, medan de andra tre inte har någon speciell »titel«. Richard vill inte heller befinna sig i en relation där man måste fråga en primärpartner innan man träffar någon annan.

Med flera kärleksrelationer kan det bli ont om tid. Richard har valt att spendera mest tid med den han kallar sin flickvän. En person som inte bor i Stockholm kan han inte träffa så ofta och med de övriga två har han en sådan relation att de tycker att det är lagom att träffas någon gång i veckan. I den nuvarande konstellationen umgås han inte heller med flera personer samtidigt. Ingen har behov av det och det är ingen självklarhet att man tycker om sin partners partner. Tidigare när Richard var tillsammans med två kvinnor (som inte var tillsammans med varandra), hände det ofta att de umgicks alla tre eftersom de trivdes tillsammans.

Kontrakt och överenskommelser

Men hur får man det att fungera med flera relationer? Frågan uppkommer snart i vårt samtal. I den traditionella tvåsamheten finns många uttalade regler för hur ett förhållande skall se ut och det är lätt att utgå ifrån att man har en samsyn om detta inom paret. Richard tycker att man i en polyrelation måste sätta sig ner och diskutera hur förhållandet ska se ut på ett tydligt stadium, för här finns inget förutbestämt. Vad är okej och inte okej? Var går gränserna? Vad är otrohet? Vill man eller vill

man inte veta vad som händer i en partners andra förhållanden? Hur ska man göra om någon träffar ytterligare en person? Richard menar att överenskommelser – eller kontrakt som de ibland kallas – bör ses över då och då så man hela tiden är uppdaterad om var man står och hur allt fungerar.

Med sin flickvän har Richard nu en överenskommelse om att han inte ska ingå i något ytterligare förhållande utan att först diskutera det med henne. Men i sina andra kärleksrelationer har Richard inga sådana överenskommelser. Flickvännen har inte någon annan, vilket hon haft tidigare. Just nu passar det henne inte.

Vi är uppfostrade till att man ska bo tillsammans med sin partner och dela hem och hushåll, även om begreppet särbo har dykt upp under de senaste åren. Bland polyamorösa förekommer det förstås också att man delar hem. Det finns exempel där tre eller fler bor tillsammans, eller att två personer delar hem men är särbo med den tredje osv. Richard är särbo med alla och föredrar att ha det så just nu. För att det ska fungera på ett smidigt sätt med bokningar av träffar har Richard stor nytta av att ha sina planeringskalendrar på nätet, där han kan dela dem.

Svartsjuka och otrohet

Ett ämne som ofta diskuteras bland polyamorösa är svartsjuka, och det var också något som Richard funderade mycket omkring innan han började leva polyamoröst. Han hade tidigare inte varit någon särskilt svartsjuk person, men ställde sig ändå frågan hur han skulle klara av att leva med en partner som hade flera partners. I sitt första polyamorösa förhållande fick han se hur det fungerade i praktiken: efter ca 10 månader blev både Richard och flickvännen förälskade i ytterligare varsin person.

Foto av och med Richard.

Det visade sig gå väldigt bra. Kanske berodde det på att både Richard och hans flickvän befann sig i samma stadium av nyförälskelse samtidigt och kunde dela känslan »av att gå på små rosa moln«, som Richard uttrycker det. Men svartsjuka har inte heller senare varit något problem för Richard eller för dem han varit tillsammans med.

Richard menar att i ett polyamoröst förhållande blir man inte bortvald om ens partner blir kär i någon annan. Visst kan mer tid och energi ägnas åt den nya förälskelsen under en period, men man får se till att även vårda de tidigare förhållandena. Richard kan under vårt samtal inte komma på att han varit särskilt svartsjuk någon gång och säger: »Om man litar på att man älskar varandra så kan man utan svartsjuka låta varandra älska även andra. Så funkade det för mig i varje fall.»

Otrohet är ett begrepp som måste definieras lite tydligare i polyamorösa förhållanden än i monogama. För Richard är otrohet »när något går emot ens överenskommelse rörande kärlek, romantik och sex» och »att någon som är tillsammans med mig träffar någon annan utan att berätta att jag finns, för att ge sken av att hen är singel». De som är tillsammans bestämmer helt enkelt ramarna för förhållandet och dessa kan förstås vara mycket olika. Vad som är otrohet är ofta något som tas upp i överenskommelsen eller kontraktet.

En ljusnande framtid

Richard lever helt öppet med att han är polyamorös. Han tycker att det känns bäst för honom själv, men också att det gör livet mycket enklare för människor han träffar. Dels kolleger och vänner, som annars kan misstolka hans samvaro med flera personer som otrohet. Dels presumtiva förälskelser, även om det inte är aktuellt just nu. Han bär ofta ett rockslagsmärke som talar om att han är polyamorös och talar öppet om det med nya bekanskskaper.

Att komma ut som polyamorös var inte något svårt beslut för Richard. Han hade sedan länge redan gjort sig av med »normal-

konceptet« som han uttrycker det. Han har inget större behov av att känna sig normal och har ofta avvikande åsikter. »Det normala är ju ändå inget konstant utan är i ständig förändring. Vad som är normalt nu behöver ju inte alls vara det om några år. Så länge man inte bryter mot någon lag, så behöver man inte dela samma åsikt med alla.«

Att leva öppet som poly har inte heller varit något större problem. Richard får oftast ett öppet och nyfiket bemötande, även om det ibland kan förekomma halvplumpa skämt. Det kan hända att man blir »kändis«, speciellt om man bor på en mindre ort. Richard har också berättat om sitt polyamorösa liv för sina föräldrar. Han menar att de kanske inte förstår det fullt ut, men att de inte heller har några invändningar mot hans sätt att leva.

Richard umgås i ett community där »alla känner alla«. Richard vet inte riktigt hur många polyamorösa som ingår, men gissar att det rör sig om ett par hundra personer i ett löst hopbundet nätverk utan formell struktur. En gång i månaden träffas alla som vill på ett café i Stockholm. Det finns också flera samtalsgrupper där man diskuterar förhållanden och samliv. Richard är själv aktiv i just en sådan samtalsgrupp där man bl.a. diskuterat boende, barn och familjeliv.

Och han ser ljust på framtiden för de polyamorösa. Communityt i Sverige växer och RFSU har tagit de polyamorösa under sina vingar. Det förekommer information i skolorna. I framtiden hoppas Richard att det ska kunna bli möjligt att lagligt bilda familj med flera personer och att barn ska kunna ha flera vårdnadshavare.

Modell som visar hur rostsvampens sporer angriper ett berberisblad.
Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Svartrostens kärleksliv

Är förmågan att uppleva kärlek människan ensam förunnad? Det vet vi inte, men litteratur och vetenskap har i alla tider gjort allegorier med mänskligt kärleksliv för att beskriva fenomen i naturen. Välbekant är Linnés liknelse av blomman vid en brudkammare, där pistillen var brud, ståndarna brudgummar och kronbladen brudsäng. Att även andra typer av organismer, som exempelvis svampar, har en form av kärleksliv känns kanske inte lika omedelbart självklart. Rostsvampar, kända som svåra skadegörare på stråsäd, har ett mycket komplicerat sätt att para och föröka sig. Det här är berättelsen om svartrostens kärleksliv och hur människan på olika sätt försökt förhindra det.

Robigus och Robigo

Rostsjukdomar på stråsäd är med säkerhet lika gamla som sädesodlingen själv och har i alla tider varit föremål för fruktan. I Bibeln omnämns på åtskilliga ställen hur människors synd kan bestraffas med rostangrepp på säden. Till exempel Haggai (2:18) skriver: »Jag lät er säd drabbas av rost och sot, jag sän-

MATTI WIKING

LEINO är agronom och doktor i genetik och växtförädling. Vid Nordiska museet är han forskare inom kulturväxternas historia och hans senaste forskningsprojekt handlar om svartrostkatastrofen 1889.

de hagel över allt ni arbetat med, men ni ville inte hålla er till mig...« I utgrävningar av bosättningar i Judéen från gammaltestamentlig tid (1300 f.Kr.) har också vetekärnor med svåra rostangrepp påträffats.

Även i den grekiska och romerska högkulturen fruktades rostangrepp på säden, men man hade mycket vaga uppfattningar om orsaken till sjukdomen. Aristoteles och hans lärjungar noterade under 300-talet f.Kr. att sjukdomsangreppen varierade mellan år och platser och att rostangreppen var värre på varma och fuktiga platser i dalgångar än längs bergssidorna, vilket ledde till debatt om folket i dalen skulle vara mer syndfulla än de på berget. På Rhodos och Cypern tillbads Apollon att säden skulle skyddas mot rost.

I Romarriket ansågs sädesrosten så allvarlig att den tilldelades två gudar – Robigus och Robigo. Namnen kommer av det latinska ordet för röd, »robus«, och syftar säkerligen på rostens rödbruna färg. I romersk folksaga förekommer en berättelse om en pojke som tog fast en röd räv i hönsgården. Pojken band halm om räven och tände eld på denna. Gudarnas straff för den svåra synden var att sända rost på sädesåkrarna.

Runt den 25 april varje år hölls en festival – Robigalia – för att blidka gudaparet. Vid denna tidpunkt på året, mittemellan sädesfestivalen – Cerealia och blomfestivalen – Floralia, var man särskilt ängslig för rostangrepp på säden. På vägen mellan Rom och Mentana fanns en klyfta i bergen helgad åt Robigus och Robigo och dit tågade tidigt på Robigalias morgon en vitklädd procession anförd av fackelbärare. En lång bön hölls där gudarnas stora makt prisades och de tillbads att förskona de växande fälten från rostsjukdom. Därpå gjordes offer, vanligen i form av rävar eller rödfärgade hundvalpar. Ceremonin avslutades i vanlig ro-

Rostangrepp på havre. De svarta teliosporerna utgör början på svampens sexuella stadium. Foto Matti Wiking Leino.

mersk ordning med spel och lekar. Inne i Rom hölls senare under Cerealia en rävjakt på Cirkus till Robigus och Robigos ära.

Varför sädesrosten hade två gudar – en manlig och en kvinnlig – kan vi bara spekulera i. Var det så att den ena guden orsakade sjukdom medan den andra skyddade säden? Gudar som representerar naturfenomen kan ha den tudelade egenskapen att samtidigt vara själva sjukdomen och ha makt att förhindra den. Eller var det så att romarna, utan att känna till rostens mikroskopiska ursprung, ändå förstod att svartrosten har ett kärleksliv?

Rostsvampens föränderliga skepnader

Vi vet i dag att sjukdomen svartrost orsakas av en svamp, *Puccinia graminis*. Den här typen av svampar har en mycket komplicerad livscykel med flera könsbyten. Under ett enda år ändrar svampen skepnad i form av fem olika sportyper. Dessutom byter den värdväxt och drar nytta av både regnstänk, vind och insekter för att spridas och förökas.

Det lättaste sättet att få syn på svartrost är att kliva ut i en havreåker strax innan skörden på hösten. Svampen har då bildat svarta pustlar av spormassor som får strå, bladslidor och ax att spricka upp. Dessa sporer, *teliosporerna*, utgör början på rostsvampens sexuella stadium. Efter att ha övervintrat på halmresten genomgår svampen sin första förvandling och den tidigare könlösa svampen bildar *basidiosporer* av antingen + eller – typ, eller om man så vill, han- eller hontyp.

Sporerna sprids med vinden, men deras enda chans till överlevnad är att råka hamna på ett ungt blad av berberisbusken – rostsvampens kärlekskammare. När sporerna landat på bladytan gror de och bildar mycelium inuti bladet. Här sker den andra för-

Rostsvampens skepnader. Övre raden t.v. spermogonium, t.h. aecidium, nedre raden t.v. groende sommar-spor, t.h. uredium. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

vandlingen och *spermagonier* bildas. Dessa sitter på berberisbladens ovarsidor och har sina likheter med blommor. Ett spermagonium har mottagarhyfer liksom blommans pistill och bildar sporer, så kallade *spermatier*, liksom blommans pollen. Vidare så bildas också ett slags nektar i spermagoniet som ska attrahera insekter. Insekterna, i sin jakt på nektar, för över sporer från ett spermagonium till ett annat. Är sporer av motsatt könstyp kan befruktning av mottagarhyferna ske och svampen omvandlas nu en tredje gång. Avkomman från befruktningen i spermagoniet växer genom berberisbladet ner till undersidan och skapar där en ny slags sporkammare – ett *aecidium*. Aecidier ser ut som små skålar och angreppet på berberis kallas följaktligen för skålröst. I varje aecidium bildas mängder av sporer som sprids med vinden. En enda rostsmittad berberisbuske kan dagligen producera 60 miljarder sporer.

Svartröstsvampen förekommer i flera olika former, där varje form endast har förmåga att angripa en eller ett fåtal gräsarter. De mest välkända formerna angriper havre och vete. Sporer som blåser ut från berberisbusken måste alltså landa i rätt sorts sädesfält. Gör de det sker ännu en omvandling, sporer gror på sädesplantans strå eller blad och bildar nya sporhus – *uredinier*. Dessa samlingar av så kallade sommarsporer är rödbruna och får verkligen sädesstrået och bladet att se rostiga ut. Sporer kan frigöras från uredinierna, infektera nya sädesplantor och ge upphov till nya uredinier flera gånger under en sommar. Denna asexuella förökning gör att rostangreppen i sädesfälten kan bli mycket omfattande även om bara ett fåtal svampar lyckats genomföra den komplicerade sexuella förökningen på berberisbusken. Sommarsporerna har också förmåga att färdas mycket långt med vinden, hundratals mil, och kan ge upphov till nya

angrepp på fjärran sädesfält. När hösten nalkas sker så slutligen den femte och sista omvandlingen till *telier* och *teliosporer* varmed livscykeln är sluten.

Berberisfejden

Det tog århundraden för den växtpatologiska forskningen att helt förstå rostsvamparnas kärleksliv. I själva verket dröjde det till slutet av 1700-talet innan man ens förstod att svartrosten orsakas av en svamp. Under tiden framlades flera andra teorier. Jethro Tull, en av huvudaktörerna i den engelska agrara revolutionen, beskriver 1725 som »ett rostår man aldrig skådat förr och aldrig vill se igen«. Tull ansåg att rosten orsakades av insekter, förda till Europa av östliga vindar, och att de svarta rostpustlarna var insekternas exkrement. I Danmark spekulerades, in på 1800-talet, om att rosten orsakades av dimmor som avsatte ett slem om sädesstråna.

Långt innan svartrostsvampens natur var känd uppmärksammades ändå att berberisbusken, den enda platsen för svampens sexuella förökning, spelade en avgörande roll. På 1660-talet i Rouen i Frankrike instiftades den första lagen om utrotning av vildväxande berberis. Bönder hade då iakttagit att sädesfält i närheten av berberisbuskarna ofta drabbades särskilt tidigt och svårt av svartrostangrepp. I England och Amerika instiftades lovalt under 1700-talet liknande lagar om utrotning av berberis. Somliga tänkte sig att busken utdunstade giftiga ångor som förorsakade sädesrosten, andra att buskarna sög i sig jordens näringsämnen och återigen andra ansåg att det var det gula frömjölet från berberisblommorna som var själva sjukdomsorsaken.

Under 1800-talet fördes en vetenskaplig strid om koppling-

en mellan berberis och svartrost. Mest intensiv var debatten i Danmark, där den så kallade »berberisfejden« rasade. Fejden inleddes av skolläraren Schöler i byn Hammel på Fyn, som 1812, understödd av omkringboende lantbrukare, lät utrota all berberis på sina marker för att skydda sin stråsäd. Schöler gav påföljande år ut skriften *Om berberisens skadliga inflytande, särskilt å rågen*. Schölers granne, godsförvaltaren Tommesen på Friejsenborg, svarade genast med en motskrift *Bidrag till berberisens försvar*, där han försökte visa på orimligheten i Schölers påståenden. Den Köpenhamnsbaserade professorn Hornemann trädde också till berberisens försvar med skriften *Om den mod Berberisen gjordte Beskyldning* ... Schöler gav sig inte, påföljande år planterade han ut berberisbuskar i sina sädesåkrar och inbjöd allmänheten att komma och se hur sädesplantorna närmast buskarna drabbades först och mest av svartrostangrepp. Många präster och mindre jordbrukare kom att stödja Schölers åsikt, medan vetenskapsmännen och godsägarna fortsatt ställde sig tveksamma.

Fejden avstannade sedan fram till 1831 då särskilt svåra svartrostangrepp mer eller mindre ödelade den danska rågskörden. Schöler framförde ånyo sin åsikt om berberisbuskarnas skadliga verkan och Tommesen trädde till buskarnas försvar. I hätsk ton angrep han »berberisförföljaren« Schöler i en serie tidningsinlägg och uppmanade till slut landets hushållningssällskap att komma och avsyna sädesfälten i Hammel på Fyn för att fälla ett slutligt avgörande. Resultatet av den förrättning som 22 ledamöter höll i Hammel i augusti 1832 blev, märkligt nog, att berberisbuskarna ansågs helt utan skuld till rostsjukdomen. Under flera årtionden framöver, inte bara i Danmark utan på flera håll i Europa, förblev positionerna låsta där lantbrukarna såg en tydlig koppling mellan rostangrepp och förekomst av berberis medan

vetenskapsmännen ansåg något sådant helt orimligt. De vetenskapliga argumenten var att rostangrepp många gånger observerades på platser där berberis saknades och vice versa att rostangrepp helt kunde saknas i trakter där berberis växte ymnigt. Man kände ännu inte till vare sig de olika rostformernas artspecialisering eller att svampen också spreds mycket långväga med luftburna asexuella sporer. Dödläget bröts, åtminstone delvis, när den unge tyske professorn De Bary på 1860-talet visade att rostsvamp från stråsäd kan smitta berberis och från berberis tillbaka till stråsäd igen. De Barys undersökningar blev den första nyckeln till att förstå rostsvampens kärleksliv och berberisens centrala roll för svampens befruktning och förökning.

Svartroståret 1889

Den svenska sädesodlingen under 1800-talet dominerades av höstsådd råg och i synnerhet vårsådd havre. Allra mest dominerade havren i Västsverige där mer än tre fjärdedelar av åkern var besådd med denna gröda. Havren utgjorde inte bara foder och föda utan mycket exporterades även till i huvudsak England. 1889 drabbades havreodlingen av mycket svåra svartrostangrepp. Det här året var våren och försommaren mycket torr och vid midsommar led vårsäden på många håll av torka. I juli och augusti följde så ihållande regnväder, vilket försvårade skörden och gynnade rostsvamparnas utveckling. Från länen i norra Götaland och Svealand rapporterade hushållningssällskapen om särskilt svåra rostskador på havren. I synnerhet förstördes mycket av havren i Uppsala, Stockholm och Södermanlands län liksom i Bergslagen och i Skaraborg. Halmen befanns på många håll så sönderfrätt av rost att den

Jakob Eriksson (1848–1931), botanist och växtpatolog, docent i Lund och Stockholm, professor 1906. Hans mycket omfattande produktion behandlade växtodlingsproblem och växtsjukdomar, framför allt svartrost. Foto 1901, Nordiska museet.

inte kunde användas till kreaturen och havrekärnorna var ofta så små att de varken kunde säljas eller användas till utsäde kommande år. Den samlade skördeförlusten uppskattades till 163 000 ton havre till ett värde av 16 miljoner kronor, en enorm summa för sin tid.

Det stod klart att något behövde göras för att förhindra nya stora sjukdomsangrepp och regeringen beslutade att anslå 10 000 kronor i riktad svartrostforskning till den växtfysiologiska anstalten vid Kungl. Lantbruksakademiens experimentalfält i Frescati norr om Stockholm. Anstalten leddes av Jakob Eriksson och den forskning han kom att utföra de kommande åren utgör ett av de verkligt stora genombrotten inom den växtpatologiska vetenskapen.

Eriksson började med att skicka ut enkäter till över 1 000 drabbade lantbrukare. Detta var troligen den första större enkätundersökning till lantbrukare som genomförts i Sverige. Genom enkätsvaren, det kom in drygt 300, försökte man se samband mellan gödsling, såtid, jordart, berberisförekomst och så vidare och angrepp av svartrosten. Vidare gjordes avancerade infektionsförsök i ett för ändamålet särskilt uppfört växthus på Experimentalfältet. Eriksson lyckades visa att svartrostsvampar som vuxit på vete, havre och en rad andra gräs alla kunde infektera berberis, men att svampsporererna som bildas på berberisen endast hade förmåga att infektera den art varifrån svampen ursprungligen var tagen. Upptäckten, svamparnas så kallade *forma specialis*, gav Eriksson stor internationell ryktbarhet. Under 1890-talet publicerade Eriksson en stor mängd vetenskapliga arbeten om svartrost och andra rostsvampar. Som dåtidens vetenskapliga ideal var, producerade Eriksson också skrifter riktade till lantbrukare och övrig allmänhet. Vackra avbildningar

Skörd av havre 1918. Havre var under 1800-talet och långt in på 1900-talet landets viktigaste spannmålsslag. Foto G. Heurlin, Nordiska museet.

av svampsporererna utfördes i akvarell av Lantbruksakademiens illustratör Henrietta Sjöberg och modeller över sporkammare tillverkades. Många av dessa föremål finns än i dag bevarade i Nordiska museet.

Även om Eriksson insåg vilken central roll berberisbusken har för svartrostsvampens livscykel och förökning så visade hans försök att spridning av sporer från berberisen endast sker på mycket korta avstånd. Ändå kunde angrepp förekomma i trak-

ter där alls inga berberisbuskar växte. Erikssons förklaring var att svampen kunde spridas med utsädet och finnas vilande inuti växterna. Han lanserade därmed den så kallade mykoplasma-teorin. Mykoplasmateorin vann aldrig något vetenskapligt gehör, men gåtans lösning – fjärrspridning med hjälp av sommarsporer – skulle dröja flera årtionden ännu.

Berberislagen

Eriksson menade alltså att berberisen inte hade någon större betydelse för svartrostutbrott annat än lokalt och i direkt anslutning till sädesfälten. Ernst Henning, som hjälpt Eriksson vid de omfattande rostundersökningarna på 1890-talet förespråkade tvärtom ett totalt »utrotningskrig mot buskarna«. Danmark och

Jordbrukskonsulent
Björklund visar för Åke
Brink prov på svartros-
tens härjningar. LRF:s
arkiv, Nordiska museet.

Norge fick lag om utrotning av berberis redan 1904, men den svenska berberislagen dröjde till 1918. Den hade då föregåtts av en hätsk dispyt mellan Centralanstalten för jordbruksförsök, Kungl. Lantbruksakademien och hushållningssällskapen. Till skillnad från berberisfejden i Danmark 100 år tidigare var det nu vetenskapsmännen, undantaget Eriksson, som krävde utrotning av berberisen. Andra menade att lagen var dåligt underbyggd och ännu en pålaga för de hårt ansträngda lantbrukarna. När lagen slutligen kom till stånd blev den något av en kompromiss: Berberisen skulle utrotas endast i de län där respektive hushållningssällskap och länsstyrelse så beslutade och skyldighet att ta bort berberisbuskar gällde endast inom 200 meter från närmaste sädesåker.

Under de kommande åren inleddes »berberiskrig« på initiativ

Sädeskärnorna i de båda händerna ger en föreställning om hur stor skillnad det är mellan friska och rostangripna korn. LRF:s arkiv, Nordiska museet.

Assistent Lennart Agne fäster en lapp på en berberisbuske 1951. Lappen anger att busken ska tas bort. LRF:s arkiv, Nordiska museet.

Med pannan i djupa veck konstaterar jordbruksinspektören Gunnar Bergquist förekomsten av en berberisbuske inom sitt distrikt. LRF:s arkiv, Nordiska museet.

från hushållningssällskapen. I framför allt Stockholms och Södermanlands län utrotades buskarna med särskild frenesi. Till en början togs buskarna bort med avhuggning eller uppryckning och på Experimentalfältet konstruerades till och med en särskild maskin, »berberisrödjaren«, att användas i arbetet. Att mekaniskt eliminera buskarna visade sig dock svårt och man gick efter hand över till att salta ihjäl buskarna. Sprutmästare utbildades också vid särskilda kurser som kunde bespruta berberisen med saltlösning, sillake eller klorpreparatet »Klorex«.

Lagen ansågs emellertid otillräcklig och 1933 kom en skärpning till stånd där den tidigare 200 meters-regeln togs bort. Nya kampanjer startade, delvis efter amerikansk förebild, där berberisutrotning utförts som beredskapsarbete inom ramen för »New Deal«-reformen efter depressionen. Svartrostproblemen upphörde dock inte, 1951 var ett särskilt svårt år då vete till ett värde av över 150 miljoner kronor förstördes. Hela landet, undantaget de nordligaste länen, förklarades nu som område där berberisen fullständigt skulle utrotas. Svartrostangreppen minskade därefter, möjligen tack vare begränsningen av berberisbuskar för rostsvamparnas förökning, men kanske främst tack vare mer motståndskraftiga spannmålssorter. Från 1960-talet och framöver skedde all berberisbekämpning mer sporadiskt och lagen avskaffades slutligen 1994.

Förnyat kärleksliv

Eliminering av berberisbuskarna eliminerar inte svartrosten fullständigt, men rostsvamparnas beteende förändras. Utan tillgång till berberis kan ingen sexuell reproduktion ske utan svamppopulationen anpassar sig till ett kärlekslöst levnadssätt

med enbart asexuell förökning och spridning med sommar-sporer. Det innebär dock att svamparna får det mycket svårare att bilda nya raser som kan angripa spannmålssorter med motståndskraft. Utan kärlek törstar människan ihjäl, och på samma sätt lider svartrostsvampar utan kärleksliv av bristande förmåga att utvecklas i kapp med sina värdväxter. I närvaro av berberisbusken däremot blir rostsvamparna desto mer lösaktiga och kan bilda nya och sluga raser som kan orsaka skador på spannmålen. Det har nu snart gått 20 år sedan berberislagen avskaffades och de senaste åren har svartrostangrepp rapporterats mer och mer frekvent, framför allt i havre. Kanske är det rostsvamparnas kärlek som blomstrar?

Foto Björn Myrman, Nordiska museet.

Fotograferat med kärlek

Fotografier som visar kärlek, hur hittar vi dem i Nordiska museets samlingar med fem miljoner fotografier? Och hur definierar vi kärlek? Kärlek har ju aldrig varit ett tema i museets insamling, men vår erfarenhet från många års arbete med fotografi säger oss att just det ordet kanske ändå beskriver det vi har sett i många bilder. Förutom de fotografier som visar längtan, ömhet och passion framför kameran finns bilder som mer än andra förmedlar fotografens kärleksfulla blick. Vi började fundera och strukturera olika tankar inför vårt letande: kärlek mellan man och kvinna, mellan kvinnor och mellan män, kärleken till barnen, till föräldrarna. Men djup vänskap – visst är väl det en form av kärlek? Bilder på förälskelse och kärlekens ljusa sidor skulle vi säkert hitta men hur fångar man med kameran känslan när kärleken tar slut, övergivenheten?

År 2000 ställde museet ut ett antal av Irène och André Reisz bilder och vi blev båda djupt fascinerade av deras originella fotografier. Den gången visades ett litet urval bilder i utställningen Sport & Kropp. Nu, tolv år senare, började vi förväntansfullt leta i deras arkiv – tjugo kartonger med 76 500 kontaktkopierade svartvita fotografier.

BIRGIT BRÅNVALL

är fotograf. Under en mångårig anställning vid Nordiska museet har hon bl.a. medverkat i flera uppmärksammade böcker.

EVA DAHLMAN

har arbetat med fotografi och bildsamlingar under större delen av sitt yrkesliv, bl.a. som intendent vid Nordiska museet och som förste bibliotekarie vid Kungl. biblioteket.

Irène (1900–1987) och André Reisz (1897–1974) kom ursprungligen från Ungern. 1946 anlände de till Stockholm från Paris, där de hade haft en bildbyrå. De var medelålders när de bosatte sig i Sverige och tycks inte ha umgåtts i fotografiska kretsar i sitt nya hemland. I alla fall hittar vi inte deras namn i svenska fotografiska tidskrifter. Så småningom kom de i kontakt med Skansen och 1966 utkom *Vandring på Skansen* i samband med institutionens 75-årsjubileum. I den har paret Reisz tagit alla bilder medan Gösta Berg har skrivit texten. Året därpå stod de för alla fotografier i boken *I sommarstaden – en bok om Stockholm* med text av Bo Ancker.

Makarna Reisz fotografi ingår i en europeisk tradition med rötter i 1930- och 1940-talen, men de har en alldeles egen sensuell ton och kan ibland även vara lätt absurda. Vissa bilder för tankarna till Edouard Boubat och Robert Doisneau. Perspektivet kan stundtals påminna om Alexandr Rodtchenko. I arkivkartongerna hittade vi nästan genast det vi sökte: kärlekspar, porträtt på kvinnor, familjebilder och väninnor. Merparten av bilderna till den här artikeln valde vi där. Fotografierna saknar tyvärr uppgifter om årtal och plats, men vi kan se att många nog är tagna i Mellaneuropa.

Vi trodde att vi skulle kunna hitta mer och vi ville också lyfta fram några av de kända svenska fotografer vars arkiv museet förvärvat på 1990- och 2000-talen: Hans Malmberg, Tore Johnson och Björn Myrman. Till dessa sena förvärv hör också vissa fotografier av den kände museimannen Nils Keyland.

Hans Malmberg (1927–1977) var en frontfigur inom bildjournalistiken och gjorde många reportage, förutom i Sverige exempelvis på Island, i USA, Korea, Kuba och Vietnam. Framför allt arbetade han för tidskriften *Se*, men även för *Vi* och *Åhlén &*

Åkerlunds förlag. Han gav också ut fotoböcker. Hans fotografier från Vipeholms sinnesslöanstalt i Lund 1953, från Koreakriget 1950, av Ernest Hemingway på Kuba 1954 och från Vietnam 1968 har blivit klassiska. Hans fotografi spänner över en omvälvande period i Sverige från krigsslutet 1945 över folkhemsbyggande, välfärdsår, miljonprogram, vänsterrörelsen, arbetskonflikterna. »De bilder han visade anslöt till en engelsk flanörtradition men det mest framträdande var hur svenska de var. Hans bilder från stadshotell, busstationer, väntsalar och semestermiljöer var så svenska, så som bara Jolo eller Slas kan vara«, skrev Pär Rittsel om Hans Malmbergs postuma utställning 1981.

Tore Johnson (1928–1980) deltog, liksom Hans Malmberg, i utställningen *Unga fotografier*, som ägde rum i Stockholm 1949. Runt 1950 bodde han i Paris under flera år, något som kom att prägla hans sätt att fotografera. Mest känd blev han för sina verklighetsnära men samtidigt poetiska fotografier av storstadens miljöer och människor både i Sverige och utomlands, i länder som Kongo, USA och Frankrike liksom i Arktisregionen. Uppdragen kom ofta från veckopressen, men hans bilder har även publicerats i böcker under 1950- och 1960-talen, till exempel *Okänt Paris*, som han gjorde tillsammans med Ivar Lo-Johansson 1954.

Björn Myrman (1942–1999) började arbeta som fri fotograf i det tidiga 1960-talets Sverige med reportage för olika tidningar. På 1960-talet och följande två decennier fotograferade han romer i Finland och Sverige. Berättelser om social och ekonomisk marginalisering men också om stark familjesamhörighet och mänsklig värdighet. Björn Myrmans fotografier användes av romerna i deras kamp för bättre bostäder och levnadsvillkor. Bland Björn Myrmans böcker kan nämnas *Bilder från Colombia* från 1978, ett samarbete med Maith Håkansson och Anders Kjellkvist, och *Vi*

kallar dom zigenare, med text av Gunni Nordström från 1991.

Nils Keyland (1867–1924), välkänd etnolog och samlare av föremål, anställdes vid Nordiska museet 1898. Han kom från finnbygderna i Värmland och blev en skicklig tecknare och fotograf. »Det är Keylands bildtänkande och metodiska utnyttjande av kameran som gör honom unik bland det tidiga 1900-talets etnologer och museiintendenter« skriver etnologen Jan Garnert. Vid den här tiden användes kameran sällan vid kulturhistorisk dokumentation. Om den användes fotograferade man föremål, byggnader och miljöer. Nästan alltid utan människor. Nils Keyland däremot fotograferade gärna människor i arbete och i olika vardagliga situationer.

Keyland hade många relationer med kvinnor. Hans kolleger vittnade om den lätthet med vilken han knöt kontakter både på sina fältarbeten och i Stockholm. År 1909 annonserade Nils Keyland och hans medarbetare arkitekten och tecknaren Ludvig Mattsson i en dagstidning att två konstnärer önskade modeller. Ett tjugotal kvinnor svarade på annonsen och några av dem kom också till Keylands hem på Östermalm. Intill Eeva Kilpis dikt »Säg till om jag stör« möter vi en av dem. I vår tolkning är hon lätt road och frimodig. Hennes blick betyder minst lika mycket som hans för bildens laddade stämning. Det är svårt att hitta erotiska fotografier i museernas arkiv. Nils Keylands bilder är ett undantag. De förvärvades av Nordiska museet först på 1990-talet efter att länge ha funnits i privat ägo.

»Säg till om jag stör« är en av de texter vi har valt till fotografierna vi fann i museets arkiv. Medan vi letade kärlek på bild surrade våra huvuden av kärleksord, dikter och andra texter av författare vi läst som unga – Fröding, Ferlin, Boye, Södergran och många fler. Att det som redan var skrivet uttryckte just det vi såg

i många bilder började stå klart. Orden och bilderna fann varandra, men efter hand blev urvalet av texter ett annat. En dikt av Sapfo, skriven för mer än 2 500 år sedan och med ett språk långt ifrån det förälskade människor använder i dag. En text, skriven i Sverige på 1600-talet, lätt absurd och med ord vi upplever som barnsliga. Det kändes också självklart att ta med något av den lyrik som utkommit under senare år och som ligger på nattduksbordet i dag. Wislawa Szymborska skriver:

Lycklig kärlek. Är det nödvändigt?
[...]
Präktiga ungar föds utan dess hjälp.
Aldrig någonsin kan den befolka jorden,
den inträffar ju så sällan.

Men ändå? Hoppet – visst finns väl det? Kanske orealistiskt men i alla fall... Just i dag den 22 mars ser vi i tidningen att årets Alma-pristagare, Guus Kuijer, twittrar om ett samtal med hustrun:

Älskade, sa jag,
I dag vann jag
Alma 2012,
tar du mig
på allvar nu?
Naturligtvis
inte dumbom, sa hon,
men jag älskar dig.

Visst ler man när man läser det. Blir glad. Och när vi hör schlagertexterna nynnar vi med. Det är ju så sann kärlek ser ut!

Love me tender, love me sweet, never let me go.
You have made my life complete and I love you so ...

Känseln

Ingen må mig det förneka, att jag kärligt älska må.
Kärlig lek och kärlig skämtan siktar all natur uppå.
Lärke-kirr och duveputter,
tuppeknorr och orrekutter,
allt går äntlig ut därpå,
att hanan hönan nalkas må.

Ur Lustwin dansar en gavott med de fem sinnena av Samuel Columbus (1642–1679).

Foto Hans Malmberg, Nordiska museet.

She

She
May be the face I can't forget
A trace of pleasure or regret
May be my treasure or the price I have to pay
She may be the song that summer sings
May be the chill that autumn brings
May be a hundred tearful things
Within the measure of the day.

She
May be the beauty or the beast
May be the famine or the feast
May turn each day into heaven or a hell
She may be the mirror of my dreams
A smile reflected in a stream
She may not be what she may seem
Inside a shell

She who always seems so happy in a crowd
Whose eyes can be so private and so proud
No one's allowed to see them when they cry
She may be the love that can and hope to last
May come to me from shadows of the past
That I remember till the day I die

She
May be the reason I survive
The why and where for I'm alive
The one I'll care for through the rough and rainy years
Me I'll take her laughter and her tears
And make them all my souvenirs
For where she goes I got to be
The meaning of my life is

She, she, she

Sång med text av Herbert Kretzmer och musik av Charles Aznavour.
Copyright © Standard Music Ltd, U.K. Musikförlaget Essex
med ensamrätt för Sverige.

Foto Irène och André Reisz, Nordiska museet.

Kom ner,
ta ingenting med dig.
Bara kom.
Det är vinter snart,
det gör ingenting.
Du får komma ändå.
Nätterna är långa,
drar sig sakta igenom trafikbruset,
morgnarna kyliga, ovilliga.
Det är långt till allt,
till allt som
till –

Kan du inte komma.

Ur Vinter i sommarhuset av Jonas Modig.
Stockholm: Norstedts, 2011.

Foto Irène och André Reisz, Nordiska museet.

Säg till om jag stör

Säg till om jag stör,
sa han när han steg in,
så går jag med detsamma.

Du inte bara stör,
svarade jag,
du rubbar hela min existens.
Välkommen.

Ur *Sånger om kärlek* av Eeva Kilpi. Från finska av Kerstin Lindqvist.
Bromma: Fripress, 1981.

Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

Gudars like syns mig den mannen vara,
han som mitt emot dig kan sitta, han som
i din närhet lyss till din kära stämmas
älskliga tonfall

och ditt ljuva, tjugande skratt som alltid
i mitt bröst bragt hjärtat i häftig skälvnig.
Ser jag blott dig skymta förbi mig flyktigt,
stockar sig rösten;

tungans makt är bruten och under huden
löper elden genast i fina flammor;
ögats blick blir skymd och det susar plötsligt
för mina öron.

Svetten rinner ned och en ristning griper
all min arma kropp. Jag blir mera färglöst
blek än ängens strå. Och det tycks som vore
döden mig nära.

Diktfragment av Sapfo (ca 630–ca 570 f.Kr.). Från grekiska av Emil Zilliacus.

Foto Tore Johnson, Nordiska museet.

»Å Clarissa«,
sade Sally. Vad Sally ville säga var bara detta: Hon hade Clarissa
att tacka för så kolossalt mycket. De hade varit vänner, inte
bekanta, utan vänner, och hon såg för sig hur Clarissa gick och
ordnade i rummen, vitklädd, med blommor i händerna – än i
denna dag fick tobaksblommor henne att tänka på Bourton. [...] – så trofast Clarissa var mot sina vänner! och det var faktiskt
en sällsynt egenskap, och själv satte hon, ibland på natten,
eller på juldagen när hon räknade plus och minus i sitt liv, den
vänskapen högst.

Ur *Mrs Dalloway* (1925) av Virginia Woolf. Från engelska av Else Lundgren.
Stockholm: Bonnier, 2000.

Foto Irène och André Reisz, Nordiska museet.

Bara vänner, säger man.

Att det är samma risk med vänskap som med kärlek – det tänker man inte på. Att man satsar sig själv lika mycket, lämnar ut sig.

Att sveket blir lika stort.

Övergivenheten.

Ivan var en svikare, han svek alla, sina flickvänner, föräldrar, syskon, sig själv, sin begåvning. Stort eller smått – han svek.

Att svika, det var lika naturligt som att äta och dricka för honom, men att han skulle svika mig, det trodde jag inte.

Jag var ju hans vän, hans bästa vän. Närmaste?

Jag trodde aldrig han skulle göra så mot mig.

Aldrig. Bara lämna mig hängande ingenstans.

Ur För att lämna röstmeddelande tryck stjärna av Bodil Malmsten.
Stockholm: Finistère, 2005.

Foto Hans Malmberg, Nordiska museet.

Mitt lilla barn

Ett barn ska jag ha när jag blir stor
med smala ben och mjuka skor
små vassa tänder och skära händer
mage som en sockertopp
och ljusbrunt hår precis rakt opp

Och jag ska köpa saker varje da'
så många som mitt lilla barn vill ha
och skrika ska mitt lilla barn få göra
för skrik tycker jag om att höra
och bråka hela dagarna
och skrämma kor i hagarna

Men ska jag säga:
Akta dej för eld och djupa vatten
Spring aldrig, aldrig bort från mej
i den svarta natten

Vi ska busa mycket varje da'
mitt eget lilla barn och ja'
och skrika som gorillor ska vi göra
hoppa runt och skrämma folk ni ska få höra
och vi ska bita dom i benen
och binda fast dom vid den stora stenen

Om mitt barn får ont i magen några gånger
ska jag sjunga för det jättefina sånger
och jag ska byta blöjor på mitt barn
och sätta på små kläder
och världens minsta gummistövlar
ifall det blir dåligt väder

Men ska jag säga:
Akta dej för eld och djupa vatten
Spring aldrig, aldrig bort från mej
i den svarta natten

Sång med text av Barbro Lindgren och musik av Jojje Wadenius.

Foto Irène och André Reisz, Nordiska museet.

Nån att minnas med

Man kan inte säga att han sörjde.
Han mindes väl knappt hur hon såg ut
så länge hade hon gått och sysslat
mest var hon som ett hål i luften.
Svårt hade han ändå att förlåta
att hon tagit med sig femti år
femti år och mera av hans liv
så det fanns ingen mer att knycka i
och säga Minns du?

Ur Den heliga oron: dikter i urval 1940–1996 av Solveig von Schoultz.
Esbo: Schildt, 1997.

Foto Hans Malmberg, Nordiska museet.

Det var bara kärlek, trots allt
Men det var kärlek!
Trots att det bara var kärlek var det allt
Det var allt som bara kärlek kan vara
Och kärlek var det, trots allt annat det också var
Och allt det andra det inte var, trots kärleken
Men trots allt så var det bara kärlek
Det var bara kärlek, trots allt

Ur Mörkrets klarhet av Claes Anderson.
Helsingfors: Söderström, 2010.

Foto Irène och André Reisz, Nordiska museet.

Traces of Love

Summary

Is everything about love? A lot has been said and written about love through the ages. The word has been used in many different contexts to signify different kinds of feelings. Love has also been seen as a cultural construction and as an empty word, but the construction seems to be a lasting one – if anything, the word has been charged with more meaning in our own time. So if in fact love does mean something in our culture, surely we should be able to find some expressions of love in all of Nordiska museet's extensive culture-historical collections. From the memories of people's lives in Sweden over five centuries. And if there are signs that we recognise and interpret as love today, perhaps we can understand something about love's expression and meaning in other eras. We may not be able to live the past over again or know exactly what the people of yesteryear were thinking and feeling, but what we can do as modern people is relate to the things that people have written, depicted and made.

One point of departure for Fataburen 2012 is that there are traces of transient, abstract love in the material, tangible museum pieces, even though very little has been done to examine and preserve the expressions of people's love. No objects, pictures or written words have been organised into a 'love' compartment; our collections and research have been focused elsewhere. However, the museum's pieces often signify more

than the collectors originally thought, and what might seem difficult to overview could also be seen as multifaceted.

Perhaps it is no wonder that love has been neglected as a category. When so much can be connected to a word, classification is meaningless. When we think of love we don't only think about scintillating encounters and happy unions, but also longing, absence, missing someone. Nor can we ignore the fact that paralyzing power structures have been maintained in the name of love, that love's inclusion in sexuality and ethics, procreation and provision hasn't always made it easy to be a human being. Love doesn't always appear to be the opposite of violence and oppression, but that's where we want to categorise it – among the good and beautiful things in life, something that makes being a human being special and exciting.

And of course, looking upon the museum's pieces from the perspective of love is, above all, associated with joy. When we began working on the book we had all kinds of ideas, and more have come along throughout the process. Studying our collections from new angles and discovering new things about them also prompts us to think about what we should save from our own time. The lines our authors are thinking along are only the beginning.

Several of the book's authors have found their subject in the archives, where various kinds of documentation fill 4.5 kilometres of shelves. Love can be found everywhere, and not even love letters – that well-established means of expressing love – is a category. But there are letters, of course, opened and ready for people to read other than the original recipient. Letters and the exchange of letters in other places have been studied by several researchers in recent years, including Britt Liljewall in her 2007 book *Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur* (*Oh how I wish you were here: popular letter culture of the 19th century*). In it she highlights letter-writing when it became a means of expression and communication also for common folk. Love letters have a special place in her research, as they convey something that is otherwise so hard to capture. Here they are, all those well-known words of love, handwritten by ordinary people with no literary ambitions. And it certainly feels as though we can feel the love.

So for now, we leave Nordiska museet's letters in the knowledge that they are there. The first article is based on archive material of another kind. Most can be found in the folklore collections, where the museum has collected common sayings, belief in supernatural beings, rituals and magic – folklore material that provides a glimpse into pre-industrial Sweden and Scandinavia. The Swedish peasant society prior to industrialisation is something of a hallmark for Nordiska museet, and the obvious question is: How does love manifest itself in this material? Jonas Engman finds both the earthly and the sublime. Most have been collected using lists of questions compiled by researchers and officials with different areas of interest. The fact that the collector's interests characterise the material is particularly evident when it comes to love. The early lists of questions focus primarily on folklore's form, while in later lists form comes after content. In material collected in the 2000s, all kinds of feelings are expressed – and the individual is not afraid to shine through. In the archives, humans and human interaction take the form of text; emotions are expressed through the written word. Even so, much of the archived love can be recognised in our as yet un-archived everyday lives.

The archives also contain seven million photographs arranged into different categories. Images that we would associate with love today can be found in many places. Dan Waldetoft looks at how different ages and different sides of love have been defined also in the picture material. Those frozen moments from the early 20th century are joined in the mid-1900s by love images where the sun is often shining, where it is spring and the weather is hot.

And so to perhaps the most museum-specific material: the objects, more than one and a half million of them, which have also been collected and arranged to convey something about the people from one age to another. Can traces of love be found even here?

We see the ring as a virtual given in the context of love, and there are many rings in the museum's collections. Marie Tornehave takes a look at the long history of the ring as a symbol of fidelity, and at its shorter history relating to engagement and marriage. We also gain an insight into what modern rings look like, and glimpse the love they symbolise. An

individual's love for him or herself can also be expressed with a ring.

While there are many rings, the bridal chair is one of a kind in the collections. But bridal chairs can still be found in many churches. They represent an important ceremony, and have thereby also become pieces of folk art that expresses emotions and moods. Johan Knutssons describes how the function and decoration of bridal chairs may be seen from such a perspective.

One of the objects associated with love in our own time is the love padlock. The ritual of love padlocks is a trend that Lena Kättström Höök can link to modern life and our attitudes to love, fidelity and promises today. But the love padlock too has a history, and the symbolism has parallels in other forms of love magic. The rituals are both ancient and ultramodern, and the locks themselves are an exciting, sometimes controversial feature of our modern townscape.

There are of course bridal crowns of different kinds and different materials preserved in the museum's collections, but the details of how they were used, what they meant and how they relate to love have not always been as well preserved. Sigrid Eklund Nyström has found her mother's bridal garland, and with a professional eye and personal interest she unwinds a story with many a period element: meeting, clubs and societies in youth, engagement, hen party and of course wedding – with a golden-lustred bridal garland of straw. A piece of love history from the middle of last century.

Oneway of getting married nowadays is the drop-in wedding at Skansen in Stockholm. A minor cavalcade of pictures from three years shows a traditional ceremony with myriad variations. Christina Hamnqvist's text describes a success.

Ceremonies and vows of fidelity are love manifestations that have often been preserved in material form. But first of course the couple has to meet, and traces of that first meeting are harder to find. Annika Peurell has managed to at least find something that gives an idea of the meeting before it has even happened – in papers and magazines are lonely-hearts ads full of wishes, notions and dreams. The ads often convey a good idea of life and people's views on relationships in different ages, even though

advertising has been a much-debated way of finding love. Internet dating, on the other hand, is both commonplace and accepted nowadays.

Tattoos too have come under question; today they are popular and mainstream, and above all an expression of one's identity. But a tattoo can still be significant as a manifestation of love, even though classic symbols and conventional forms of love have now been joined by new signs and new passions. Jonas Hedberg shares his insights into the feelings behind some modern tattoos.

One symbol of love that we have seen in all kinds of variations is the rose. The roses Anna-Karin Jobs Arnberg presents are embroidered. Symbolic and decorative embroidery has played an important role in many contexts – in the church, in betrothal and marriage, as proof of wealth, as a gift, as decoration in furnishings and on clothing. The embroideries follow style trends and vary widely in appearance, but when it comes to love it's almost always about roses. Still today we can see love in the embroidered roses on a hat, for example.

Love isn't always easy, passion is suffering. Perhaps the broken heart is the strongest proof that love is more than a cultural construction. In Berit Eldvik's embroidered love story there are no roses, mainly thorns. Through a very special object, we have a glimpse of everyday life and the major hardships and misery of 18th century Sweden. Partly due to some love, but perhaps above all due to a lack of love and empathy.

Youth has always been regarded as the age of love. But young people today might find it hard to imagine the rules and prohibitions of love relations and marriage in days gone by. Ingela Bly describes how encounters can arise between young people from different eras thanks to a programme in Skansen's settings.

Love has often been surrounded by norms and prejudices, but many have also fought for their right to love outside of established, regulated boundaries. When EuroPride was held in Stockholm, the museum gathered new material. Interviews, objects and images provide examples of what is possible today in the world of love.

One norm that has prevailed even in homosexual relationships is that love should be between two people. Throughout history, bigamy has been

misogynous, and it is still only possible to join in holy and civil matrimony as a couple. As part of the museum's documentation activities, Leif Wallin has interviewed Richard, whose life represents a happy questioning of the norm of two in a relationship.

Matti Wiking Leino's account of the black rust devastation may be regarded as a very special kind of love in this context. But it is of course people who claim that this is love, and thus the story is about a human world of perception, where love has a natural place.

From the barberry bushes and oat fields, we take a step back into the archives, where we began. The loving images that Birgit Brånvall and Eva Dahlman have found are human in the highest degree. With in-depth knowledge, they highlight some of the photographers whose image collections are here. A lot of love has been expressed in the form of poetry, and when poetry and images come together we clearly see that love has left traces also in the museum's collections.

Källor och litteratur

Jonas Engman

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv
Folkminnessamlingens excerpter
Etnologiska/Kulturhistoriska undersökningen
Hammarstedtska arkivet

Tryckta källor och litteratur

Bergson, Henri 1928. *Skrattet: en undersökning av komikens väsen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
Bringéus, Nils-Arvid 1999. *Årets festdagar*. Stockholm: Carlsson
Brudprovaren: erotiska folksagor från Norge. Med förord av Bengt af Klintberg. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1978
Engman, Jonas 1990. Så vände Bellman akterspegeln mot slottet. Om humorn i 1800-talets Bellmanhistorier. *Nord Nytt* nr 43
Granberg, Gunnar 1933. *Skogsrädet i yngre nordisk folktradition*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln
Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1973. Toward a theory of proverb meaning. *Proverbium* 22
af Klintberg, Bengt 1986. *Svenska folksägnar*. Stockholm: Norstedts
Lüthi, Max 1986. *The European folktale: form and nature*. Bloomington: Indiana University Press
Löfgren, Orvar 1969. Från nattfri till tonårskultur. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Lövkrona, Inger 1989. »Det är bestämt en byting.« Dordi Larsdotter och hennes vanföra barn. En studie utifrån ett gotländskt domstolsfall. *Budkavlen* 68
Lövkrona, Inger 1999. *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt, sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska: Media
Martinson, Harry 1974. *Dikter: 1948–1973*. Stockholm: Bonnier.

Palmenfelt, Ulf 1994. *Farmors fräckisar. Osedliga och fräcka historier från då och nu*. Stockholm: Carlsson

Taylor, Archer 1981. *The proverb and an index to »The proverb«*. With an introduction and bibliography by Wolfgang Mieder. Bern: P. Lang

The types of the folktale: a classification and bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FF communications 3), translated and enl. by Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia 1961. (FF communications 184.)
Östling, Per-Arne 2002. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597–1720*. Uppsala universitet. (Etnolore 25.)

Marie Tornehave

Tryckta källor och litteratur

Granlund, Lis 1972. *Ring, brosch, kedja. Samla smycken*. Stockholm: Bonnier
Hansson, Christine 2008. *Gamla smycken*. Västerås: Ica
Holmquist, Kersti 1952. *Ringar. Smycken i svensk ägo*. Stockholm: Nordiska museet
Holmquist, Kersti 1993. Till ett värdecken. *Kulturen*. Lund: Kulturen
Knutsson, Johan 1995. *Friargåvor*. Stockholm: Nordiska museet
Maillard, Robert (red.) 1982. *Diamanter*. Höganäs: Läsabra
Nordén, Arthur 1931. Den släta ringen som trolovnings- eller vigselring redan under 1600-talets förra hälft. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Proddow, Penny & Marion Fasel 2004. *With This Ring. The Ultimate Guide to Wedding Jewelry*. New York

Ribbing, Magdalena 1984. *Smykeboken*. Stockholm: Askelin & Hägglund
Ribbing, Magdalena 2010. *Ringar. Trohet, tillhörighet, glädje*. Stockholm: Natur & Kultur
Stoddart, Laura (red.) 2007. *För kärleks skull. En romantisk antologi*. Stockholm: Alfabet
Svensson, Sigfrid 1978. *Folkligt dräktsilver ur Kulturens samlingar*. Lund: Kulturen
Wikman, K. Rob. V. 1913. *Frieri, förlofning och bröllop i Delsbo. Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet

Elektroniska källor

www.wisegeek.com
www.NE.se
www.wedding.about.com
www.molly.kalafut.org

Johan Knutsson

Otryckta källor

Antikvarisk-topografiska arkivet
Handlingar, bildmaterial och inventeringsprotokoll från 1820-talet
Egna dokumentationer av kyrkor i hela landet
Nordiska museets arkiv
Folkminnessamlingens excerpter

Tryckta källor

Sveriges kyrkor. Stockholm: Generalstabens litografiska anst. och Riksantikvarieämbetet

Lena Kättström Höök

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv
Folkminnessamlingens excerpter
Mejlväxling 2012-02-27 med professor Barbro Blehr vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap vid Stockholms universitet

Tryckta källor och litteratur

Dagens Nyheter 19 september 2011, 21 september 2011, 2 oktober 2011
Expressen 1 juli 2010
Hammond, Cynthia 2010. Renegade Ornament and the Image of the Post-Socialist City. The Pécs 'Love Locks', Hungary. Tímea Kovács (ed.), *The Present of the Recent Past: Reinterpretations of Socialist Modernism in East Central Europe/Halb-Vergangenheit: Städtische Räume und urbane Lebenswelten vor und nach der Wende*. Berlin: Lukas Verlag

Schön, Ebbe 1996. *Älskogens magi. Folketro om kärlek och lusta*. Stockholm: Rabén Prisma
Svenska Dagbladet 16 november 2009, 10 mars 2007
Värmlands Folkblad 21 januari 2012
Östermalmsnytt 14-20 november 2009

Elektroniska källor

www.abc.news.net.au/net City fights lovers' padlock plague, august 17, 2003
www.adraget.se/program/lordag-39/
www.amorchetti.com/
www.chinaculture.org
www.historicallocks.com
www.loverslock.com
www.nytimes.com/2007/08/05
www.sprakradet.se/9287
www.svt.se/Rapport 12 feb 2009
www.thelovegrid.eu/

Sigrid Eklund Nyström

Otryckta källor

Brev, foton, telegram om/av Tilly och Elvog (Yngve) Eklund i privat ägo
Muntliga uppgifter/e-post från
Eva Bryntesson, Halmens hus, Bengtsfors
Maj-Britt Eriksson, Rosersberg
Leif Olofsson, Stora Skedvi
Ann-Charlott Öberg, Kulturlagret-Vänersborgs museum, Vänersborg

Tryckta källor och litteratur

Hemslöjden 1944
Husmodern 1943-1945
Jägerung, Siv 1995. *Mer än en hatt. Halmslöjd på Dal*. Bengtsfors: Bengtsforstraktens fornminnes- och hembygdsförening
Statistiska centralbyråns befolkningsstatistik
Steneby hemslöjdsförening i verk och vardag. Utställning i Dals Långed. Katalog och program. Steneby 1949

Föremål

Kulturlagret-Vänersborgs museum. Brudkrona, inv.nr 18306
Nordiska museet. Halmkrona, inv.nr 10598, brudkrona inv.nr 119221
Margit Bloms brudkrona i privat ägo
Tilly Eklunds brudkrona i privat ägo

Annika Peurell

Tryckta och elektroniska källor

- Bergman, Johan Magnus (1876). *Valda smärre skrifter*. Stockholm
Börjesson, Maria & Erica Hermansson 2007. *Kontaktannonserns
utveckling 1950–2007. En studie över mediets och språkets för-
ändring*. Mälardalens högskola, Institutionen för innovation,
design och produktutveckling. [http://mdh.divaportal.org/
smash/record.jsf?pid=diva2:120966](http://mdh.divaportal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:120966)
Dahl, Caroline 2010. *Chic in Shanghai*. [http://www.chicishang-
hai.com/2010/10/14/dagens-bekannelse-jag-alskar-att-lasa-
kontaktannonser/](http://www.chicishang-
hai.com/2010/10/14/dagens-bekannelse-jag-alskar-att-lasa-
kontaktannonser/)
Englund, Josef. *Könsideal i svenska kontaktannonser 1890–1990*.
Uppsala universitet, Historiska institutionen. [http://www.
hist.uu.se/forskningsinfo.aspx?ForskningsId=570](http://www.
hist.uu.se/forskningsinfo.aspx?ForskningsId=570)
Engwall, Kristina 2005. Drömmen om den rätta. *Forskning &
framsteg* 2005:2. [http://fof.se/tidning/2005/2/drommen-om-
den-ratta](http://fof.se/tidning/2005/2/drommen-om-
den-ratta)
Idun. *Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet* 1892:32–34, 38.
<http://www.ub.gu.se/kvinn/digtid/07/1892/index.xml>
Jacquemot, Nicolas 2002. *Inkognito. Kärlek, relationer & möten på
internet*. Stockholm: Bokförlaget DN
Johnsson, Eva-Marie & Pia Sander 1989. *Svar till »Mysiga hemm-
kvällar»*. Kulturklimat och klassmarkörer i svenska kontaktannonser
1957–1980. Lunds universitet, Etnologiska institutionen
Kapten Fog 1904. *Från kejsarstaden vid Spree – Skildringar ur
Berlin-lifvet*. Kalmar 119. [http://magasin.kb.se:8080/fedora/
get/kb:222388/bdef:TextObject/getPdf/](http://magasin.kb.se:8080/fedora/
get/kb:222388/bdef:TextObject/getPdf/)
Lordh, Anneli 2007. *Föreställningar om den rätta. En studie av
kontaktannonser i Eskilstuna-Kuriren ur ett genusperspektiv*. Mälardalens
högskola, Institutionen för humaniora. [http://v-pol-
hem.ita.mdh.se/polopoly_fs/1.20312!annelie%20lordh.pdf](http://v-pol-
hem.ita.mdh.se/polopoly_fs/1.20312!annelie%20lordh.pdf)
Magnusson, Evelina 2009. *Äktenskap och mysiga hemma-
kvällar. Kontaktannonser i Barometern under år 1930 och år
1980*. Högskolan i Kalmar, Humanvetenskapliga in-
stitutionen. [http://lnu.diva-portal.org/smash/record.
jsf?pid=diva2:218023](http://lnu.diva-portal.org/smash/record.
jsf?pid=diva2:218023)
Norstedt, Gudrun 2002. *Det man inte talar om finns inte. Väster-
bottens homosexuella historia*. (Västerbotten 4.)
http://www.skogsfrun.se/artiklar/sodomia_botnica.htm
SvD Näringsliv 2005. Ingen svår match att hitta partner på nätet.
[http://www.svd.se/naringsliv/ingen-svar-match-att-hitta-
partner-pa-natet_1059749.svd](http://www.svd.se/naringsliv/ingen-svar-match-att-hitta-
partner-pa-natet_1059749.svd)
Trail End State Historic Site (2011). *Marital Expectations*,
Wyoming's premier historic museum. [http://www.trailend.
org/wed-expectations.htm](http://www.trailend.
org/wed-expectations.htm)
Samtliga länkar kontrollerade 120330

Jonas Hedberg

- Humbla, Philibert 1928. Om tatuering i våra dagars Sverige.
Fataburen. Stockholm: Nordiska museet
Svensson, Birgitta 1998. *Tatuering. Ett sinnligt äventyr*. Stockholm:
Nordiska museet
Åsbrink, Elisabeth & Björn Abelin 2010. *Bläck. Tatueringar, hud,
minnen*. Stockholm: Natur & Kultur

Anna-Karin Jobs Arnberg

- Alm, Albert 1923. *Dräktalmanacka för Leksands socken eller reglerna
för leksandsdräktens rätta användning jämte beskrivning av dräkten*.
Leksand
Branting, Agnes 1920. *Textil skrud i svenska kyrkor från äldre
tid till 1900*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses
bokförlag
Cooper, J.C. 1986. *Symboler – en uppslagsbok*. Stockholm: Forum
Eggimann-Jonsson, Ingrid 2001. *Yllebroderier*. Stockholm:
Natur & Kultur
Eldvik, Berit & Brita Åsbrink 1979. *Järvsösöm*. Stockholm: LT
Estham, Inger 1996. Maria i medeltidens och den nyare tidens
paramantik i Sverige. En översikt. Maria i Sverige under tusen år,
Sven-Erik Brodd och Alf Hårdelin (red.). Skellefteå: Artos
Fél, Edit 1961. *Hungarian peasant embroidery*. London
Fisher, Eivor 1961. *Svensk broderikonst*. Stockholm: LT
Foley, John 1995. *The Guinness encyclopedia of signs and symbols*.
Stockholm: Forum
Fredlund, Jane 1988. *Rosenbroderier*. Västerås: Ica
Geijer, Agnes 1951. *Oriental textiles in Sweden*. Copenhagen:
Rosenkilde and Bagger
Geijer, Agnes 2006 (1972). *Ur textilkonstens historia*. Hedemora:
Gidlund
Grenander Nyberg, Gertrud 1983. *Lanthemmens prydnads-
söm. Studier av svenskt folkligt broderi på hemtextilier före 1900*.
Stockholm: Nordiska museet
Hagberg, Louise 1921. *Brudstrumpeband. Undersökning om
strumpebandet, särskilt brudstrumpebandets betydelse*.
Fataburen. Stockholm: Nordiska museet
Kendrick, A.F. & Geoffrey Holmes 1921. *A book of old embroidery
1887–1954*. London: The Studio
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reforma-
tionstid. Bd 13 1968. Red. Ingvar Andersson & John Granlund.
Malmö: Allhem
Olsson, Annhelén (red.) 2010. *Yllebroderier. Berättande folkkonst
från Norden*. Stockholm: Hemslojden
Rydin, Lena 2009. *Karin Larssons värld*. Stockholm: Bonnier
Schuette, Marie & Sigrid Müller-Christensen 1963. *Broderi-
konsten från antiken till jugend*. Stockholm: Natur & Kultur

Berit Eldvik

Lyttkens, Yngve 1956. *Trefalt mord?* Stockholm: Bonnier

Ingela Bly

Knutsson, Johan 1995. Kärleksgåvor. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Kättström Höök, Lena 1995. Gå ut och fria. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Löfgren, Orvar 1969. Från nattfrieri till tonårskultur. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Wikman, K. Rob. V. 1906. Frieri, förlofning och bröllop i Delsbo. *Fataburen*. Stockholm: Nordiska museet
Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011.

Otryckta källor

Samtal och chattande med eleverna i klass 8G och andra ungdomar. Tack till Lena, Emma, Rickard och Siri

Leif Wallin

Nordiska museets arkiv
Interview med Richard

Matti Wiking Leino

Arrhenius, O. 1944. Berberisbusken. Dess användning och historia. *Sörmlandsbygden*. Nyköping: Södermanlands hembygdsförbund
Campbell, C. Lee & David L. Long 2001. The campaign to eradicate the common barberry in the united states. Paul D. Peterson (ed.), *Stem rust of wheat from ancient enemy to modern foe*. St. Paul, Minnesota: APS Press
Chester, K.S. 1946. *The nature and prevention of the cereal rusts as exemplified in the leaf rust of wheat*. Waltham, MA: Chronica Botanica.
Columella, Lucius Junius Moderatus 2009. *Tolv böcker om lantbruk: en tvåtusenårig romersk lantbrukslära*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Drottij, Simon 1918. Några reflektioner med anledning av berberislagen. *Svenskt Land* 14
Eriksson, Jakob 1896. *Hvad är sädesrost och hvad kan göras mot densamma? Anvisningar och råd till Sveriges sädesodlare*. Stockholm: Norstedts
Eriksson, Jakob 1897. *Om berberisbusken såsom bärare och spridare av sädesrost*. Stockholm.
Eriksson, Jakob & Henning, Ernst 1896. *Die Getreideroste, ihre Geschichte u. Natur sowie Massregeln gegen dieselben: Bericht über die am Experimentalfelde d. Kgl. Schwedischen Landbau-Akademie*

in den Jahren 1890–93 mit Staatsunterstützung ausgeführte Untersuchung. Stockholm: Norstedts

Kislev, Mordechai E. 1982. Stem rust of wheat 3300 years old found in Israel. *Science* 216

Lange, Ulrich 2000. *Experimentalfältet. Kungliga Lantbruksakademins experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1866–1907*. Stockholm: KSLA. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 23.)

Leonard K.J. & L.J. Szabo 2005. Stem rust of small grains and grasses caused by Puccinia graminis. *Molecular Plant Pathology* 6

Lundin, P. 1997. Rost- och mjöldaggsresistens hos stråsäd. G. Olsson, *Den svenska växtförädlings historia*. Stockholm: KSLA. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 20.)

Peterson, Paul D. 2001. Stem rust of wheat: Exploring the concepts. Paul D. Peterson, (ed.) *Stem rust of wheat from ancient enemy to modern foe*. St. Paul, Minnesota: APS Press

Proposition 1918:199. Bihang till riksdagens protokoll 1918

Proposition 1933:200. Bihang till riksdagens protokoll 1933

Proposition 1975/76:157. Om beberislag m.m. Riksdagen 1975/76

Bidrag till Sveriges officiella statistik. Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1889. Stockholm: Statistiska centralbyrån 1891

Samfundet Nordiska museets & Skansens Vänner

Samfundet grundades redan 1918 som en vän- och stödförening till Nordiska museet och Skansen. Vänföreningen har i dag ca 2 800 medlemmar varav 99 är ständiga. Kronprinsessan Victoria är första hedersmedlem.

Varje år lämnar Vännerna ekonomiska bidrag till de båda museerna. Under åren har en rad projekt blivit möjliga genom detta stöd. Vänföreningen delar också årligen ut resestipendier till personalen på de två museerna och stödköper museernas årsbok Fataburen till sina medlemmar.

Samfundet har en livlig verksamhet med ett tjugotal aktiviteter per år och dessutom kulturreSOR. Programmet brukar omfatta specialvisningar av utställningar på Nordiska museet, vandringar på Skansen och Djurgården, konsertprogram i Seglora kyrka under sommaren och vid jul, visningar och studiebesök i intressanta miljöer utanför museerna samt utflykter vår och höst till resmål såväl i Sverige som i våra grannländer. Vänföreningen ger även ut tidningen Artur fyra gånger om året med artiklar om museerna och med det aktuella programmet för medlemmarna.

Årsavgiften som innefattar gratis entré till båda museerna är 500 kr för en person och 700 kr för ett par. Medlemskap kan lösas genom föreningens kansli, telefon 08-519 546 93 eller e-post vanner@nordiskamuseet.se.

V ar hittar man kärlek i Nordiska museets samlingar av liv i Sverige under 500 år? Kärlek har sällan varit ett tema i undersökningar och insamling, inte heller har materialet ordnats in i något kärleksfack i efterhand. Men om den finns överhuvudtaget, kärleken, så borde den väl finnas även här.

En utgångspunkt för Fataburen 2012 är att det finns spår av flyktig och föränderlig kärlek i det konkreta och materiella. Bokens författare, som alla har nära anknytning till Nordiska museet, skärskådar föremål, texter och bilder och hittar ofta det de söker – och mer. I ett femtontal artiklar presenteras såväl det självklart kärleksfulla som kärlek i mycket oväntade sammanhang.

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

ISSN 0348-971X
ISBN 978-91-7108-551-1

